

**MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI
QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI
MILLIY INSTITUTI**

JALILOVA NILUFAR TOXIR QIZI

**DIDAKTIK QADRIYATLARDAN
PEDAGOGIK JARAYONLARDA
FOYDALANISH**

Metodik qo'llanma

**Toshkent – 2024
“Science and Innovation” nashriyoti**

UO‘K: 141.1

KBK: 63.106

J-21

N.T.Jalilova. Didaktik qadriyatlardan pedagogik jarayonlarda foydalanish. Metodik qo‘llanma. – Toshkent: “Science and Innovation”, 2024. —136 bet.

Mazkur metodik qo‘llanma pedagogika oliy o‘quv yurtlari pedagoglari, O‘zbekistonda didaktik qadriyatlarning shakllanishi va rivojlanishi hamda didaktik qadriyatlardan pedagogik jarayonlarda foydalanish muammolari bilan qiziqadigan pedagog olimlar, o‘qituvchilar, tadqiqotchilarga mo‘ljallangan bo‘lib, undan oliy pedagogik ta‘lim jarayonida didaktik qadriyatlardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari, allomalar pedagogik merosining aynan ta‘lim va o‘quv jarayoniga aloqador qimmatli jihatlari, ular qoldirgan retro-didaktik qadriyatlarni innovatsion ta‘lim texnologiyalari orqali taqdim etishda tayaniladigan tamoyillar, mazkur jarayonda talabalarda shakllantiriladigan didaktik qadriyatli kompetensiyalar, muammo doirasida pedagogika oliy ta‘lim muassasalari bakalavrlari bilan shug‘ullanish uchun didaktik materiallar, mashg‘ulot ishlanmalari hamda interaktiv topshiriqlar taqdim etiladi.

Mas’ul muharrir:

R.G.Safarova - p.f.d., professor

Taqrizchilar:

Sh.Q.Mardonov - p.f.d., professor

A.A. Urazimbetova - pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Qori Niyoziy nomidagi O‘zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti Ilmiy kengashining 2023-yil 27-dekabrdagi №11-son qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN: 978-9910-9205-2-3

© N.T.Jalilova. Didaktik qadriyatlardan pedagogik jarayonlarda foydalanish. Metodik qo‘llanma , 2024

© “Science and Innovation” nashriyoti, 2024

I BO‘LIM. DIDAKTIK QADRIYATLARDAN PEDAGOGIK JARAYONDA FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI

1. Didaktik qadriyatlardan o‘quv-pedagogik jarayonlarda foydalanish ijtimoiy pedagogik muammo sifatida

Bizning didaktik qadriyatlar borasidagi tushunchalarimiz ancha sayoz. Ularni o‘rganishga qaratilgan tadqiqot ishlarini amalga oshirishga juda katta ehtiyoj mavjud. O‘tmishda shunday ta’lim shakl va usullari qo‘llanilganki, ularni yangi sharoitga tatbiq etish ta’lim jarayonini mislsiz boyitishga xizmat qiladi. Birgina misol, 1644-yilda Fransiya bosh vaziri kardinal Mazining buyurtmasiga ko‘ra, Fransiya shahzodasi, bo‘lajak Lyudovik XIV uchun geografiyadan yangicha o‘quv qo‘llanma – o‘yin kartalari tipidagi qiziqarli didaktik materiallar tayyorlangan edi. Har bir kartada biror mamlakatning majoziy tasvirini aks ettirar edi (kartadagi rasmlarni taniqli rassom Stefano della Bella ishlagan). Ushbu majoziy rasmlarga qisqacha tavsifnoma ham yozilgan bo‘lib, qo‘llanma bor-yo‘g‘i 48 betdan iborat bo‘lsada, unda Yevropa, Osiyo, Afrika, Amerika kabilar tasvirlangan. Keyinchalik Angliya, Germaniya, Gollandiya, Rossiyada ham zodagonlarning bolalariga ta’lim berishda shunga o‘xshash yoki uning aynan nusxasidan foydalanilgan [194]. Aynan shu o‘quv qo‘llanma didaktik qadriyat darajasiga yetib, ta’lim amaliyotida bir necha yillab qo‘llangan. Kitobning yaratilishi o‘ziga xos kashfiyot, didaktik vazifalarni hal etishning hozir ham o‘rnak olsa arzigulik yechimi deb e’tirof etilgan. Albatta, ta’lim oluvchilarni bilimga qiziqtirishga, jalb etishga qaratilgan didaktik mahsulotlar yoki ularga asos bo‘lgan g‘oyalar, ta’lim nazariyalaridan bugungi kunda foydalanish imkoniyatlari mavjud. Chunki, o‘qitishning samaradorligini oshirish, uni ta’lim oluvchi shaxsiga yo‘naltirish, ta’limning qiziqarli va tushunarli bo‘lishini ta’minlash hamisha dolzarb masala bo‘lib qoladi.

Bizda ham shunday: o'rganib, amaliyotda yangicha shaklda qo'llasa arzigulik didaktik qadriyatlar mavjud.

Davlat va jamiyat tomonidan ilgari surilgan talablarda, O'zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasida, Ta'lim to'g'risidagi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, milliy-ma'naviy, ilmiy merosimizga ijobiy munosabatni shakllantirish zaruriyati qayd etildi.

“Pedagogika fani konsepsiyasi” da haqli ravishda ta'kidlanganidek, navbatdagi eng muhim vazifalardan biri “hozirgi zamon pedagogik tafakkuri bilan o'tmishda yaratilgan qarashlar orasida uzviylik, izchillikni ta'minlab borish uchun” ajdodlarimizning tiyrak tafakkurlari mahsuli bo'lgan pedagogik tajribalarni tadqiq etish lozim[126].

Jumladan, oliy pedagogik ta'lim jarayonida didaktik qadriyatlardan oqilona foydalanish muammosi ham tarixiy va zamonaviy ta'limiy qadriyatlardan samarali qo'llash orqali oliy pedagogik ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Qadriyatlar ilmiy-pedagogik atama sifatida XIX asrning 60-yillaridan qo'llanilib, uni axloqiy va estetik kategoriya sifatida fanga olib kirgan nemis filosofi va vrachi R.G.Lotse borliq, haqiqat va qadriyat tushunchalarini o'zaro munosabatini o'rgangan holda, qadriyatni insoniy munosabatlarga qiyosan tahlil etdi[58].

“Falsafa: qomusiy lug'at”da esa “Qadriyat – voqelikdagi muayyan hodisalarning umumbashariy, umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llaniladigan falsafiy-sotsiologik va aksiologik tushuncha”[159]” deb ta'rif berilgan.

Ma'naviy-axloqiy, ta'limiy-pedagogik qadriyatlar mazmuni, ta'limiy-aksiologik hamda ijtimoiy-qadriyatli yo'nalganlik tavsifi, ushbu yo'nalishlarda umumiy o'rta va oliy pedagogik ta'lim

samaradorligini oshirishga qaratilgan ishlar R.Djuraev[66], X.Ibraimov, Sh.Abdullaeva[82], R.Safarova[149], M.Quronov[184], Sh.Mardonov[104], B..Xodjaev[188], H.Homidov[168], N.Ortiqov[123], U.Dolimov[68], Q. Nazarov[120], N.Temirova[153], N.Egamberdieva[176], Sh.Taylanova[154], M.Inoyatova[86], D Qosimova[182], A.Aliyarov[42]larning ishlarida o‘z aksini topgan.

MDH mamlakatlari olimlari E.N. Shiyanov[174], Z.I.Ravkin[130], X.M. Kazanov[91], I.A Zimnyaya[78]lar qadriyatlarni shaxsni shakllantirishning negizi sifatida tadqiq etishgan. A.M.Bulinin[60], L.M. Mitina[112] oliy ta’limda talabalarni kasbga yo‘naltirishning ustuvor pedagogik qadriyatlarini aniqlashgan.

Xorijlik olimlardan Halstead, J.M., Taylor, M. J. [164], Hall [164], M.A.Brackett, R. M. Reyes,. N., P..Elbertson, Salovey[59], M.Rokeach [139] va boshqalar insonni qadriyatli yo‘naltirishning maqsadli omillarini o‘rganib, qadriyatlarga qiziqish, o‘z kasbini qadriyat sifatida anglash va undan qoniqishga intilish, kasbiy nufuz, kasbiy-axloqiy burch va ehtiyoj kabi tushunchalarni ilmiy-pedagogik tavsiflashgan.

Dj.Raven [129], G.Richardson[137], Hans-Georg Gadamer[165], Mora Jose-Gines[113], J.A. Kasko[94]larning ishlarida ta’lim jarayoni, erkin fikrlovchi shaxsni shakllantirish, qadriyat va kompetentlik masalalari uyg‘unlikda o‘rganilgan.

“Didaktik qadriyat” tushunchasi hozirga qadar ilmiy atama sifatida chuqur o‘rganilmagan bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda ko‘pgina ishlarda ta’lim-tarbiyaga tegishli ayrim kategoriyalarning didaktik qadriyat ekanligi e’tirof etilmoqda Masalan, T.V.Makarovaning “O‘yinlarning didaktik qadriyati”[103], I.B.Shmigirilovaning “Vazifalar va ularni rivojlantirish yo‘llari didaktik qadriyat sifatida” [175] nomli maqolalari; R.M.Blakarning “Savol-javoblarning

didaktik qadriyati” [57] nomli kitoblari shular jumlasidandir. Bular didaktikaga oid qadriyatlarning pedagog olimlar tomonidan e’tirof etilayotganini ko’rsatadi. Didaktik qadriyatlarning pedagogik qadriyatlardan farqli jihati shundaki, u pedagogikaning muhim tarkibiy qismi hisoblangan didaktika fani bilan uzviy aloqador bo‘lib, unda asrlar osha bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiyalarni o‘zlashtirish jarayonida foydalanib kelinayotgan, muayyan yangiliklar bilan boyib borayotgan didaktik kategoriyalar, ta’limning shakl, usul, vositalari, ta’lim nazariyalari, ta’limga oid konsepsiyalar qadriyat sifatida e’tirof etiladi.

Didaktik qadriyatlar va ulardan pedagogik jarayonda foydalanish mexanizmlari ta’lim mazmuni, jarayoni, pedagog-talaba tizimidagi o‘zaro munosabatlarni tashkil etishga asoslanadi. Didaktik qadriyatlarning amal qilish doirasi juda keng bo‘lib, ular ta’lim mazmunida, o‘quv faoliyatni tashkil etishda, ta’lim amaliyotini qayta tashkil etish va takomillashtirishda qo‘llanadi.

Didaktik qadriyatlar – ta’limga xos tushuncha sifatida eng qadimgi davrlardan ham mavjud bo‘lib, tizim—tuzilma—tarixiylik—zamonaviylik kategoriyalari tavsifiga ega, uning asosiy xususiyati ta’lim subyektlari tomonidan qadrlanishi va ta’lim sifatini ta’minlay olishidir.

1.2. Pedagogik qadriyatlardan ta’lim jarayonida foydalanishga oid tarixiy hamda xorijiy tajribalar

O‘quvchilar bilimni baholash bo‘yicha xalqaro PISA tadqiqoti asoschisi Andreas Shlyayxer “Jahon miqyosidagi ta’lim” asarida pedagogika sohasidagi tajribalarni qiyosiy tahlil qilishning ahamiyatini yuqori baholab: “Ehtimol, o‘z ta’lim tizimi haqida yanada to‘liqroq tasavvur hosil qilish, tizimning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga xalqaro tajribalarning imkon yaratishi muhimroqdir. Ta’lim tizimini o‘zgartirish va yaxshilashdan oldin uni chuqur va izchil o‘rganish zarur”[48,44], - deya munosabat bildiradi.

Sharqda ta'lim-tarbiyaning maqsadi G'arbnikidan farqli ravishda komil insonni tarbiyalashga qaratiladi. Ushbu g'oya hamdo'stlik davlatlari pedagoglari e'tiborini jalb etib, A.N.Djurinskiy va G.M.Kodjaspirovaning "Pedagogika tarixi" o'quv qo'llanmasi orqali rossiyalik talabalar Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Nosir Xisrav, Muslihiddin Sa'diy Sheroziy, Kaykovus kabilarning pedagogik merosini o'rganayotganlari e'tiborga molikdir [67].

Sharqda didaktikaning markaziy muammosi – nimanı o'qitish va qanday o'qitish masalasi san'at bilan tenglashtirilib, uni muayyan qonun-qoidalar bilan asoslash mantiqsiz sanalgan va u haqida ilmiy-metodik asarlar yozilmagan. Lekin G'arbdan (didaktikaning asoschisi Ya.A.Komenskiy hamda tarbiyaning madaniyatga muvofiqlik tamoyili asoschisi Distervegdan) VIII asr avval Sharq allomalari ta'limning ilmiylik, ko'rgazmalilik, nazariya va amaliyot birligi, tizimlilik, izchillik, mantiqiylik (isbotlash va dalillash), kuzatish va takrorlash, tushunarlilik (yaqindan uzoqqa, osondan qiyinga o'tish) kabi didaktik prinsiplarga oid g'oyalarni falsafiy bayon etishgan. Sharq allomalarining didaktik qarashlari G'arbga kuchli ta'sir ko'rsatganini tarixiy dalillar ham isbotlaydi: Ispaniya arablar tomonidan istilo etilgach, G'arbda ta'lim-tarbiya 8 asr davomida Sharq ilm-fani ta'sirida shakllandi¹. Islom Andaluziyasi²ning Qurtabo shahri(Kardova)da 800 madrasa, 70 ta kutubxona mavjud bo'lib, I.Gasprinskiyning ta'kidlashicha bu davrda "Faranglar kelib, Andaluziya maktab-madrasalarida o'qidilar. Yevropa Qurtabo madrasalaridan andoza olib, universitetlarini qurdi. Xullas, insoniyat taraqqiyotini yangi bir bosqichga olib chiqqan G'arb ilm-fanining tamal toshi ... musulmonlar Ispaniyasi tomonidan

¹ Bu haqida batafsil ma'lumotlar olish uchun qarang: Ф.Сулаймонова. Шарқ ва Ғарб (Қадимги даврлар ва ўрта асрлар маданий алоқалари). Монография. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 415 б.

² 711 yili Shimoliy Afrika arablari Gibraltardan o'tib, Ispaniyaga (Ispaniya Sharqda Mashriq, Andaluziya nomi bilan atalgan) bostirib kirdilar va uch yil davomida janubiy va Markaziy viloyatlarni egalladilar. Ispaniyaning arablar tomonidan zabt etilishi ispan arabi Ahmad ibn Muhammad ar-Roziy (vafoti 955 yil) tomonidan yozib qoldirilgan. (Bu haqida batafsil ma'lumotlar olish uchun qarang: Ф.Сулаймонова. Шарқ ва Ғарб (Қадимги даврлар ва ўрта асрлар маданий алоқалари). Монография. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 415 б.); И.Гаспринский. Хаёт ва мамот масаласи. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 2006. -318 б.

qo'yilgan edi"[63,65]. G'arbda Ibn Sino, Forobiy, Ibn Ro'shd, Imom G'azzoliy asarlari qator nufuzli oliy o'quv yurtlarida o'qitildi. 1312-yildan Vena sobori qaroriga ko'ra, Parij, Rim, Oksford, Bolonya, Salomansk oliy o'quv dargohlarida Sharqshunoslik kafedralari faoliyat yurita boshlaydi. Shu tariqa Sharq G'arbga madaniyat tashuvchi asos vazifasini o'tadi.

Mil. avv. VII-VI asrlarda "Avesto" otashparastlik dini asoschisi Zardusht jamiyatni Gumata (Gumata-ezgu fikr), Gukta (Gukta-ezgu so'z), Gvarshta (Gvarshta-ezgu amal) bosh tamoyillari asosida tarbiyalash g'oyasini ilgari surgan bo'lib, uning ushbu tamoyili Rim faylasufi Arestotel (mil avv. 384-322 y/y.)ning "Ritorika" asarida ilgari surgan jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiyani uzviy amalga oshirish, avval tana haqida g'amxo'rlik, so'ng esa tarbiyalanuvchining ruhi haqida g'amxo'rlik qilish borasidagi qarashlariga hamohangdir. Faylasuf o'z asarida go'zallik sog'lomlik, iste'dod, xotira, zehnlilik, ziyraklik kabilar ne'mat ekanligi, nutq va amaliy faoliyatni rivojlantirish zarurligi[50,250] ni deb ta'kidlaydi.

Sharqda birinchi renessans davriga xos didaktik qadriyatlar Qadimgi Rim faylasuflarining ta'lim-tarbiya sohasidagi ilg'or g'oya va qarashlari ta'sirida shakllangan. Platon (Aflotun) (e.a. 427-347)ning **davlatning istiqboli uning tarbiyaga qilayotgan g'amxo'rligiga to'g'ri mutanosibli haqidagi** fikri G'arb va Sharq zamonaviy pedagogik fikr taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Bu fikr XVII asr oxiri - XIX asr boshida G'arbiy Ovrupani uyg'otib, XX asrda esa nochor Yaponiyani jahonning oliy taraqqiyot bosqichiga olib chiqqanligini e'tirof etish lozim. Hozirgi kunda ham ta'limning etakchi mavqeini mustahkamlash haqida fikr yuritilganda barcha davlatlarda, jumladan O'zbekistonda ham Platonning ushbu konsepsiyasiga murojaat etiladi[185,4].

Sharqda Abu Nasr Forobiy(873-950), Abu Rayhon Beruniy (973-1048) va Ibn Sino(980-1037) qadimgi Rim mutafakkirlari pedagogik

qarashlarini yaxshi o'rganib, ularning ayrim g'oyalarini rivojlantirganlar. Beruniy Ibn Sino bilan yozishmalarida Arestotelning aql va his-tuyg'u yordamida xulosa chiqarish haqidagi konsepsiyasiga o'zining kuzatish va tajribaga asoslanib xulosa chiqarish konsepsiyasini qarshi qo'yadi. Ya'ni, u bilimlarning amaliy isbotlanishini talab etadi[24,8]. Bundan Beruniyning bilish nazariyasiga modernistik yondashganini ko'rish mumkin. Beruniy kuzatish va tajriba konsepsiyasi tabiiy-matematik bilimlarni o'zlashtirishning eng ishonchli usuli hisoblanadi. Ibn Sino esa yuqoridagi masalada Arestotelning yondashuvini ma'qul topgan. Ta'kidlash joizki, Ibn Sino "Isog'uji" (Aristotelning mantiq ilmiga oid asari kirish qismi), "Ulidus kitobi" (Evklid asari), "Al-Majastiy" (Ptolemeyning "Almagest" asari), "Moba'd ut-tabi'at" (Aristotelning "Metafizika" asari) bo'yicha maxsus ta'lim ham olgan [20,24-28.]

Al-muallim as-soniy ("Ikkinchi muallim", "Sharq Arastusi") sifati bilan mashhur Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida Platon (mil avv. 428/427 yoki 424/423 – 348/347) g'oyalariga hamohang huquqiy ta'lim-tarbiya ustuvorligi tamoyili ilgari suriladi. Platon Forobiy kabi ta'limning funksiyasi qonunga bo'ysinadigan ideal davlat fuqarosini tarbiyalash deb hisoblab, o'zi asos solgan oliy dorilfunun - "Akademiya" (mil. avv. 387-yilda ochgan)da iqtidorli davlat maslahatchilari tayyorlagan.

Tarbiyaning madaniyatga muvofiqlik tamoyili asoschisi Adolf Disterveg(1790- 1866) uning mohiyatini "tarbiyada zamonaviy madaniy muhit, Vatan madaniyatining maxsus xususiyatlarini nazarda tutish, o'quvchini muayyan ijtimoiy-tarixiy hayot sharoitlari va ularga mos insoniy madaniyatni nazarda tutgan holda tarbiyalash"[65] da deb biladi. Abu Nasr Forobiy esa oqil insonning jamiyatdagi mavjud madaniyatga mos xulq-atvorga ega bo'lishi zarur deb hisoblaydi [23]. Har ikki olim g'oyalarida anologik tendensiya

mavjud bo‘lib, Forobiy Distervegdan qariyb 9 asr avval ta’lim-tarbiyada madaniyatga muvofiqlik g‘oyalariga asos solgan.

G‘arbning ustun jihati, ularda o‘qituvchi – o‘quv materiali – o‘quvchi uchligida o‘quv shart-sharoitlari ilmiy-amaliy o‘rganilib, o‘quv materiali mazmuni ta’lim oluvchi yoshiga, fikrlash darajasiga mos bo‘lishi zarurligi, o‘qitishda ko‘rgazmalilik, onglilik, izchillik, tushunarlik kabi umumdidaktik prinsiplarni ilmiy-metodik va amaliy asoslashga e’tibor qaratilgan. Didaktikaning asoschisi, chex pedagogi Ya.A.Komenskiy (1592-1670) o‘quv jarayonini “o‘qituvchi-o‘quv materiali-o‘quvchi” tizimi asosida o‘quv materiali o‘quvchi bilan o‘qituvchini bog‘laydigan bo‘g‘in sanalib, yaxshi o‘qituvchi va puxta o‘ylab tanlangan o‘quv materiali o‘quvchi bilimini kengaytiradi deb hisoblagan[95,55]. Bizda esa ta’lim-tarbiya muammolari o‘qituvchi-o‘quvchi, murshid-shogird, ustoz-talaba ikkiligida o‘rganilib, o‘quv materiali ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchining istagiga ko‘ra tanlangan va aksariyat ularni metodik asoslashga e’tibor berilmagan. Shunga qaramay, ta’lim-tarbiya, o‘qituvchi va o‘quvchiga yuklangan talablarda G‘arb ta’limi bilan qator mushtaraklik mavjud(1.2.1.-rasm).

№	Al-G‘azzoliy “Ithyou ulumid-din” (Din ilmlarini jonlantirish) kitobining “Murshid – muallimning vazifalari bayoni”bobi[26,128-136] asosida	Ya.A.Komenskiy “Buyuk didaktika”, "Yaxshi tashkil etilgan maktab qonunlari” (Законы хорошо организованной школы") asarlari asosida[95, 342-342]
1.	Muallim ta’lim oluvchilarga nisbatan shafqatli bo‘lishi va ularga o‘z bolalari kabi muomala qilishi kerak.	O‘qituvchi o‘z ishini juda yaxshi ko‘rishi, o‘quvchilariga xuddi ularning o‘z otasi kabi munosabatda bo‘lishi, ularda

		bilimlarga qiziqish uyg'ota olishi zarur
2.	Muallimning haqqi ota-onanikidan ustundir. Chunki muallim uxroviy (abadiy) hayotning bunyodkoridir	U o'quvchilariga xudoni tanituvchi din targ'ibotchisi bo'lishi lozim
3.	Muallim ilm o'rgatish uchun haq talab etmaydi, biror mukofot olishni yoki tashakkur eshitishni ham maqsad qilmaydi. Balki alloh taoloning roziligini istab va unga yaqin bo'lishni xohlab ta'lim beradi[26,138].	O'qituvchilik kasb bo'lmay, balki taqdirga xudoning o'zi bitgan qismatdir. Shu sababli muallim shaxsiy ta'minoti haqida bosh qotirmasligi, balki bu jamiyat tomonidan amalga oshirilishi kerak[96]
4.	Talabaga qilinishi kerak bo'lgan nasihatlarning hech birini qoldirmaslik. Masalan, ochiq-ravshan ilmlarni tugatmasdan turib, maxfiy ilmlar bilan mashg'ul bo'lishdan qaytarishi kerak (26.139)	Muallim o'z o'quvchilari uchun ovqatlanish va kiyinishda oddiylik namunasi bo'lishi, faoliyati orqali mehnatsevarlik va serg'ayratlikda ibrat bo'lishi, xulq-atvori bilan kamtarinlik hamda xushxulqlikda namuna bo'lishi, nutqi bilan so'zlashish va sukut saqlash san'atini ko'rsatishi lozim.
5.	Ilmlarning ba'zilarini o'rganayotgan talabaga boshqa ilmlarni yomon ko'rsatmaslik lozim. Mana	Metodlarni qo'llab o'quvchilarda qobiliyatlarni rivojlantirish uchun metodni jonlantirish, yoqimli qilish,

	shu narsa muallimlar uchun eng yomon axloqdir, undan saqlanish lozim [26, 141]	qanchalik jiddiy mavzu bo‘lmasin uni yengillashtirib, suhbat, musobaqa, topishmoq yechish, rivoyat yoki masallar aytish yo‘li bilan do‘stona tarzda o‘rgatish lozim.
--	--	--

1.2.1.-rasm. G‘azzoliy va Komenskiyning o‘qituvchiga qo‘ygan talablaridagi o‘xshash jihatlar

Imom G‘azzoliy “Ihyou ulumi-din” asarida “Kim ilm olsa, unga amal qilsa va boshqalarga o‘rgatsa, u kishi osmonlarda ulug‘ inson deb chaqiriladi. U odam quyosh kabidirki, boshqalar uchun ziyo tarqatadi va o‘zi ham ziyolidir yoki o‘zi ham xushbo‘ydir”[26,136] deb ta’kidlaydi. Imom G‘azzoliy ham, Ya.A.Komenskiy ham ta’lim jarayonining markaziga bilim beruvchi shaxsini qo‘yib, ta’limning sifatli amalga oshishida o‘qituvchi oldiga muayyan vazifalarni yuklaydilar (1.2.1.-rasmga qarang). Har ikkovi ham o‘qituvchilikni taqdirning in’omi deb biladilar. Ularning fikricha, o‘qituvchi yaratganning marhamatiga sazovor bo‘lishi uchun moddiy manfaatni ta’lim-tarbiya manfaatidan ustun qo‘ymasligi, shogirdlarini xuddi o‘z farzandidek sevishi kerak. Imom G‘azzoliyning “Bizning oxirat ilmiga ortiqcha yuqori baho berganimizga qarab, boshqa ilmlarni keraksiz deb o‘ylama! Ilmning qaysi turi bo‘lmasin, agar Alloh uchun ta’lim olinsa, shubhasiz, uning foydasi bo‘ladi[26,131]” deb aytgan fikri Ya.A.Komenskiy g‘oyalariga to‘liq mos keladi. Ya.A.Komenskiy maktabning birlamchi vazifasi o‘quvchini atrof-olam bilan tanishtirishdan, kuzatish va fikrlashga o‘rgatishdan iborat deb bilsa, Imom G‘azzoliy inson ko‘rganlarini fikrlabgina farosatli bo‘ladi deb hisoblaydi. Uningcha, **“Kuzatish va fikrlash farosatni ochib yuboradi.** Hikmat ahli bilan gaplashmoq nafsga sabot beradi, ko‘ruvchanlikni kuchaytiradi. Bir qarorga kelishdan oldin **o‘yla**, hujumga o‘tishdan oldin **tadbir** ol, har narsani avvalida bir **kengash**

et”[27.291]. Ya’ni, har ikkala alloma maktab o’quvchi tabiiy qobiliyat va layoqatini o’stirishga xizmat qilishi kerak deb hisoblaydilar.

Umuman, G’arbda ham, Sharqda ham uyg’onish davri didaktik qadriyatlari ta’limni rivojlantirish (Forobiy, Imom G’azzoliy, I. G. Pestalossi, jadid ma’rifatparvarlari), yosh avlodni yaxshi an’analar asosida tarbiyalash (Yusuf xos Hojib, Ibn Sino, Ya.A.Komenskiy, I. F. Gerbart va b.), shuningdek, tabiatga (Ibn Sino, Imom G’azzoliy, Ya.A. Komenskiy, farqi Ibn Sino va Imom G’azzoliy ko’proq bolaning tug’ma tabiati, mijozini nazarda tutsa, Ya.A.Komenskiy shu bilan birga, tarbiyani atrof-tabiat hodisalariga uyg’un bo’lishi lozim deb bilgan) va madaniyatga moslab o’qitish(Forobiy, A. Disterveg) kabi g’oyalarga asoslanadi.

G’arbda XIV-XVI asrlardan boshlab pedagogikaning ilmiy zaminda rivojlana boshlaganligi, o’qitishda sinf-dars tizimiga amal qilinganligi, didaktikaning ilmiy-amaliy asoslari ishlab chiqilgani holda, Sharqda tarbiya ustuvorligi g’oyasi yetakchilik qilgan, tarbiyada ota va ustoz nufuzi muhim o’rin tutgan. Ustoz shogirdiga nisbatan ancha talabchan bo’lib, shogirdidan maxsus odob talablariga, pokizalik, o’qish vaqtida chalg’imaslik, noma’qul ishlarga yaqin yo’lamaslikni talab etgan. XX asr boshlariga qadar Markaziy Osiyoning Samarqand va Buxoro kabi yirik shaharlari islomiy ta’lim-tarbiya markazlari hisoblanib, Ixlosiya, Shifoiya, Nizomiya, Xusraviya madrasalari va Xalosiya xonaqohida eronlik, iroqlik, xitoylik talabalar bilim olishgan. G’iyosiddin Xondamir(XV asr)ning “Makorim ul axloq” asarida shu davr madrasa mudarrisilari: Amir Burhoniddin Ataulloh Nishopuriy, Qozi Ixtiyoriddin Hasan Turbatiy, Amir Murtoz, Mavlono fasih ul- millat va d-din Muhammad Nizomiy kabilarning o’qituvchilik salohiyati va ta’limiy faoliyatiga yuqori baho beriladi[190,82].

Jadidchilik harakati davrida ta'lim islohotiga xorijiy davlatlar ta'lim tajribalari juda katta ta'sir ko'rsatdi. Jadidlar Yevropadagi fan-texnika taraqqiyoti, ilg'or ta'lim tuzilmasi, usullari hamda shart-sharoitlarini ibrat-namuna sifatida e'tirof etib, yoshlarni xorijiy davlatlarda o'qitishga, shu yo'l bilan xalqimizni iqtisodiy-siyosiy, madaniy rivojlantirishga intilishgan. Bu haqida adabiyotshunos olim N.Karimov shunday deydi: "... yoshlarni nafaqat Yaqin Sharq mamlakatlari, balki birinchi navbatda, Germaniya, Fransiya, Angliya, Polsha singari mamlakatlarga o'qishga yuborgani tasodifiy emas. Ular kelajakda Yevropa tipidagi dunyoviy davlatni barpo etish g'oyasi bilan yashaganlar desak, mubolag'a bo'lmaydi"[17,205].

Jadidlarning ta'lim jarayonini ilmiy-metodik ta'minlash; zaifalar (qizlar) ta'limi sifatini ko'tarish; milliy ta'lim muassasalarining moddiy bazasini kuchaytirish, ta'limda jahondagi ilg'or mamlakatlar tajribasidan foydalanish kabi yo'nalishlarda ta'limni isloh qilish g'oyasining negizini quyidagilar tashkil etdi (1.2.2.-rasm):

№	Jadidlarning didaktik qadriyatlarni yangilash borasidagi islohotlari yo'nalishlari
1.	usuli jadid maktablarini ko'paytirish, majburiy boshlang'ich ta'limni yo'lga qo'yish orqali maorifni yuksaltirish, chunki "sanoe' va maorif salohi ila qurollanmagan millat dunyoda rohat va saodat yuzini ko'rolmas" (Mahmudxo'ja Behbudiy) [109, 177-178])
2.	ta'lim mazmunini yangilash, imlo, husnixat, ilmi hol, hisob, tarixi islom, jo'g'rofiya, handasa kabi o'quv predmetlaridan bilim berish;
3.	ayollarning yoppasiga savodli, o'qimishli bo'lishlariga erishish, "bizning birinchi tarbiyamiz onalarimiz tarafidandir, ularning o'zlari tarbiya ko'rmagan bo'lsalar, biz ham ularning

	yomon tarbiyasidan hamisha yomon axloq egasi bo‘lamiz” (Abdurauf Fitrat) [16, 59];
4.	darslarni yagona o‘quv dasturi, dars rejasi, o‘quv darsligi asosida tashkil etish;
5.	yagona ta’lim mavsumi, dars soatlari, o‘quv tanaffuslari, gigienik va o‘quv talablariga mos sinf xonalarini joriy etish;
6.	ta’limga tushunarliklik, o‘quv materialining o‘quvchi yoshi va bilim darajasiga mos bo‘lishi tamoyillari asosida tashkil etish; zero, “Voqean, o‘z ona tilini durust bilmag‘on, emdigina harflarni bir-biridan ayirg‘on bir yosh bolaning qo‘liga “Chahor kitob” berib: Ibtido mekunam banomi xudo“ yoki “Sabotul ojizin” berib: “Sano lil-xoliqi g‘abrovu aflok” yoki Fuzuliy berib : “Qad anoral-ishq-lil ushshoq minhojil-hudo yoki Xo‘ja Hofiz berib: Alo yo ayyuxas –soqiy, adar ka’san va novilho“ va soyiralar kabi forsiy, arabiy lisonlarida yozilmish eng adabiy va hikmatlik jummlarni o‘quvmak ila yerdan turib yulduzdarga qo‘l uzatmak yoki igna ila quduq quduq qazimak orasida farq yo‘qtur”{Abdulla Avloniy)[13,80].

1.2.2-rasm. Jadidlar qadriyat darajasiga ko‘targan ta’limiy-islohiy yo‘nalishlar

Tovush (savtiya) metodi Chexiyada Ya.A.Komenskiy (1592-1670), Shveysariyada I.G. Pestalossi (1746-1827), Rossiyada K.D.Ushinskiy (1823-1871), Bog‘chasaroyda I.Gasprinskiy(1851-1914)lar tomonidan amaliyotga tatbiq etilgan bo‘lib, jadidlar XX asr boshlarida bu usulni o‘z pedagogik tajribalarida qo‘lladilar³. Ya’ni, xuddi ular kabi ta’limda xorijiy tajribalardan keng foydalandilar.

V.Okon[122], A.V.Xutorskiy[192], A.V.Kamenskix va D.V.Kamenskix[93], G.Richardson[137] kabilarning ishlariga

³ Bu haqida qarang: Исмоилбек Гаспринский. Хаёт ва маъмот масаласи. – Т.: Маънавият, 2006. – 318 б.; Зайнобиддин Абдирашидов. Исмаил Гапсринский и Туркестан в начале XX века: связь – отношения – влияние. – Т.: Академнашр, 2011. – 375 с.; Б.Қосимов. Миллий Уйғониш. - Т.: Маънавият, 2002. – 397 б.; Марказий Осиё маданиятига Рус ва дунё маданиятининг таъсири- <https://elib.buxdu.uz>

tayangan holda, ta'kidlash mumkinki, ta'lim jarayoni sifati hozirga qadar 3 xil didaktik konsepsiyalar negizida amalga oshirilgan bo'lib, ular an'anaviy, pedosentrik va zamonaviy ta'lim konsepsiyalari hisoblanadi.

An'anaviy didaktik konsepsiyada o'qituvchining boshqaruvchilik pozitsiyasi va sinf-dars tizimi yetakchi o'rin egallaydi. Uning asosiy namoyondalari: Ya.A. Komenskiy, I.G.Pestalossi, I.Gerbart(1776-1841)[88, s. 85-97; 138-151; 225-227] lardir. An'anaviy didaktik konsepsiya tarbiyalovchi ta'lim prinsipiga tayanib, o'qituvchi yangi materialni bayon qiladi, o'quvchilar o'qituvchi boshchiligida ta'lim mazmunini o'zlashtiradilar. Ushbu konsepsiya namoyondalari ilgari surgan umrboqiy ta'lim prinsipi hisoblanuvchi tarbiyalovchi ta'lim tamoyili axloqan yetuk shaxsni tarbiyalashga qaratiladi. Sharq allomalarining ta'lim konsepsiyalari an'anaviy didaktik konsepsiyaga mos kelib, unda komil insonni tarbiyalashga urg'u beriladi.

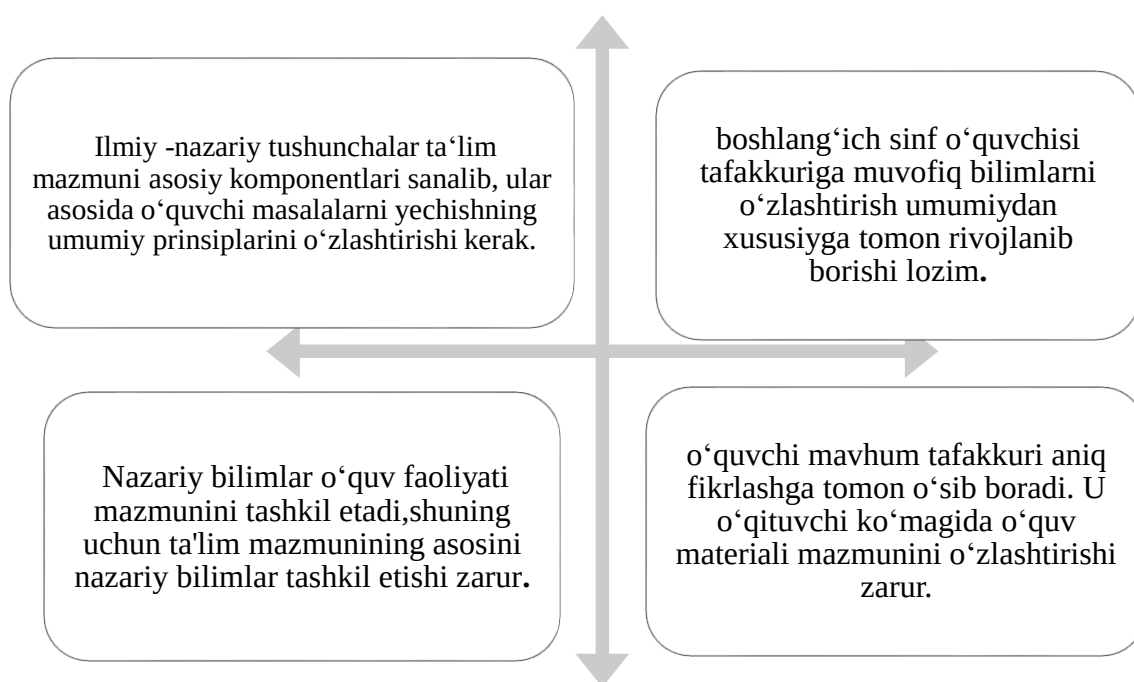
Pedosentrik didaktik konsepsiya (Pedo-“bola”) negizida ta'lim oluvchining ijodiy imkoniyatlariga tayanish g'oyasi yotadi. Uning asosiy namoyondalari D.Dyui (1859-1952), G.Kershenshteyner (1854-1932), V.Lay(1862-1926)lar[88, s. 325-331] bo'lib, mazkur konsepsiya ta'lim jarayoni sifatini ta'minlashda erkin tarbiya nazariyasi mezonlariga tayanib, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim g'oyalarining negizlarini aks ettiradi.

Zamonaviy didaktik konsepsiyalar: dasturlashtirilgan, muammoli va rivojlantiruvchi ta'lim asoschilari aksariyat sho'ro davri pedagogikasi namoyondalari: P.Galperin, L.Zankov, V.Davidov; gumanistik psixologiya asoschisi: K.Rodgers, kognitiv psixologiya asoschisi Dj.Bruner, shaxsga yo'naltirilgan mualliflik maktabi o'qituvchi-novatorlari [67] bo'lib, XX asrda sobiq ittifoq ta'limi, jumladan, O'zbekistonda ta'limining shakllanishi va rivojlanishiga ularning qarashlari bevosita yoki bilvosita kuchli ta'sir

ko'rsatgan. Dasturlashtirilgan ta'limga ko'ra, oldindan tayyorlangan dastur asosida o'quvchilarga bosqichma-bosqich harakat algoritmi beriladi. Bunda: 1) o'quv materialini mantiqiy ketma-ketlikda o'rganiladi; 2) muayyan ko'lamda bilim berilganidan so'ng uning o'zlashtirilganlik darajasi tekshiriladi; 3) ta'lim oluvchiga ko'maklashish maqsadida algoritm vazifasini bajaruvchi yozma ko'rsatmalar qo'llanadi; 4) tafakkur nazorat qilinadi.

O'zbekistonlik olimlar dasturlashtirilgan ta'limga o'qitishning mavjud tizim va metodlarining takomillashuvi natijasi sifatida yondashgan bo'lsalar-da, unda faol qo'llanilgan tanlanma javob usulida to'g'ri javoblar bilan birga, ko'pincha ataylab noto'g'ri javoblar taklif etilishi, bu esa o'quvchining noto'g'ri qoidalarini passiv o'zlashtirishi va eslab qolishiga sabab bo'layotgani, pedagogik tajriba aynan shuni ko'rsatayotganligini ta'kidlash mumkin. Xususan, A.Umronxodjaev shu yillarda chop qilingan ishlarida dasturli ta'limga munosabat bildirib shunday deb yozadi: "O'quvchilarning ma'lum darajada passiv bo'lishi ham tayyor javoblar tanlash usulining kamchiligidir. Bunda o'quvchining qanday javob tuzish ustida o'ylashiga hojat qolmaydi, u kimlardir oldindan tayyorlab qo'ygan to'g'ri javobni tanlab bersa bas. Bu, fikr yuritishda ma'lum darajada "qaram" bo'lishga olib keladi"[157]. Umuman, dasturli ta'limning kengqamrovli vazifalarini talab darajasida amaliyotga tatbiq etib bo'lmaganligi sababli dasturli ta'lim g'oyasi sovet didaktikasida muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Bunga ko'p jihatdan nazariy va metodik yondashuvlardagi tarqoqlik, pedagogik atamalarni turlicha tushunish va talqin etish kabilar sabab bo'ldi.

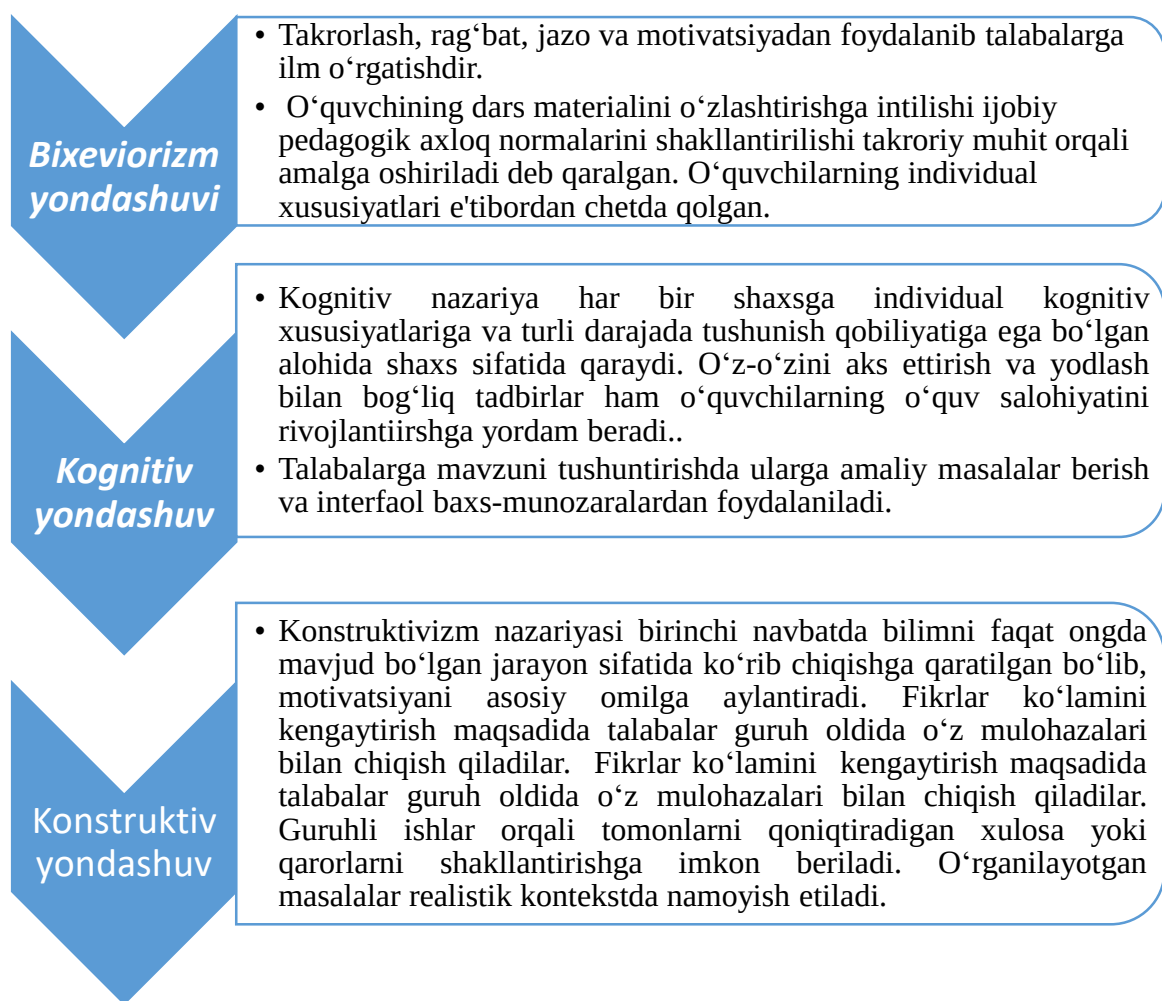
Rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasi (namoyondalari: V.V.Davidov-D.B.Elkoninlar[150,191])ning asosiy g'oyalari quyidagilardan iborat(1.2.3.-rasm):

1.2.3.-rasm. Rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasi g'oyalari

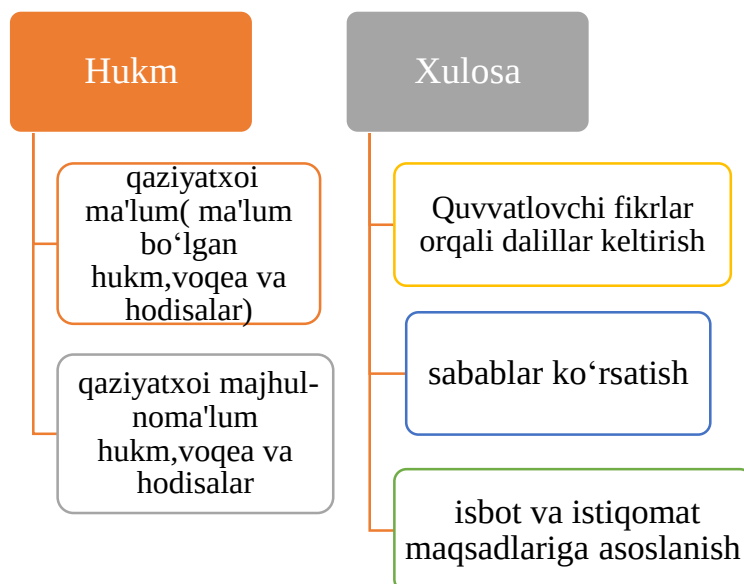
Sobiq sho'ro ittifoqi hududida, jumladan O'zbekistonda ham o'quv dasturlari va darsliklarida rivojlantiruvchi ta'lim prinsiplariga asoslanildi. Ta'lim mazmuni akademik tus olib, amaliyotdan uzilib qoldi. Rus pedagogi Selevkoning fikricha, ushbu ta'lim nazariyasida ***ta'lim oluvchi hayotiy faoliyatiga xos shaxsiy tajribalarga asoslanishga*** e'tibor berilmagan[150,208].

O'tgan asrning 50-80 yillarida G'arb olimlari tomonidan didaktikaning ta'lim-o'quv materiali-o'qituvchi-o'quvchi munosabatlari to'rtligi hamda ta'lim falsafasi negizida bixeviorizm, kognitiv, konstruktiv ta'lim nazariyalari va ularga mos texnologiyalar ilgari surilgan (1.2.4.-rasm).

1.2.4-rasm. G‘arbda ilgari surilgan ta’lim nazariyalari

So‘fizm ta’limotidagi diniy bilimlarni o‘rgatish tizimi asosan takrorlashga asoslanib, rag‘bat (motivatsiya), jazo kabilarni o‘z ichiga olgan holda bixeviorizm g‘oyalariga yaqindir. XX asr boshlarida Abdurauf Fitrat o‘zining “Rahbari najot” asarida AQSh pedagoglari tomonidan taklif etilgan *kognitiv yondashuviga yaqin g‘oyalarni ilgari suradi*. Xususan, Fitrat juz’iy (kichik) masalalar tahlili asosida umumlashma xulosalar chiqarishga o‘rgatishni ta’lim jarayonida amalga oshirilishi zarur deb hisoblaydi. Chunki aqliy tarbiyada muhokama va munozara muhim o‘rin tutadi. Zero, muhokama hukm va xulosaga tayanadi. Uning asosida muayyan narsa, hodisalar haqida hukm chiqarish va unga ko‘ra o‘z xulosasiga ega bo‘lish yotadi(1.2.5.-rasm):

1.2.5-rasm. Abdurauf Fitratning muhokamani amalga oshirish texnologiyasi

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, didaktika nazariyasi o'zbekistonlik pedagog olimlar va jahon pedagoglari ilgari surgan g'oya va qarashlar asosida rivojlantirildi. O'zbekistonlik olimlar shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasini didaktik qadriyat sifatida e'tirof etib, uning g'oyalari "o'tmishda Arastu, Suqrot, Platon, Bahovuddin Naqshband, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Abduxoliq G'ijduvoni, Shayx Najmiddin Kubro, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek kabilarning qarashlarida o'z aksini topganligi, ushbu nazariyaning zamonaviy talqini esa N.A.Alekseev, Ye.V.Bondarevskaya, I.A.Klesnikova, I.G.Pestalossi, I.S. Yakimanskaya, J.G'.Yo'ldoshev, R.G.Safarova, S.Nishonova, B.Adizov, Sh.Qurbonov, F.Yuzlikaev, N.Jumaeva, G.Akramova kabilarning ishlarida bayon etilgan"ligini ta'kidlaydilar [148,83]. Umumun, G'arb va Sharq allomalari tomonidan ishlab chiqilgan g'oyaviy mushtarak didaktik qadriyatlarning tahlili ular o'rtasida o'ziga xos o'xshashliklar mavjudligini ko'rsatadi: **1.2.6-rasm**

Asos bo'lgan didaktik tamoyillar	Sharq	Yashagan	G'arb pedagogiga o'xshash g'oyasi	G'arb	Yashagan	Asosiy didaktik qadriyati
Jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiyaning uzviy birlikda amalga oshirilishi zarurligi	Zardusht	Mil avv VII-VI	Gumata (Gumata) ezgu fikr), Gukta (Gukta) ezgu so'z), Gvarshta (Gvarshta) ezgu amal) bosh tamoyil asosida ijtimoiy bilimlar, matematika, astronomiya, tabiatshunoslik, tabiatni asrab-avaylash, tabobat ilmi, she'riyat va notiqlik san'ati, shaxsiy gigiena, turmush gigienasi kabilar o'rgatilgan.	Aristotel	Mil avv 384-322 yillar	“Nikomax etikasi”, “Endim etikasi” asarlarida jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiyani uzviy birlikda amalga oshirish g'oyasini ilgari surdi: “Avval tana haqida g'amxo'rlik, so'ng esa tarbiyalanuvchining ruhi haqida g'amxo'rlik qilish lozim. Gimnastika bolani murakkab o'quv jarayonining

	Abdurauf Fitrat	1886-1938	...o‘zida uch narsani mujassamlashtirgan insongina g‘oliblikka erishishi mumkin. Bu uch narsa: tansihatlik, sog‘lom fikr va yaxsh axloqdan iborat... tarbiya uch qismdan iborat: 1) badan tarbiyasi, 2)fikr tarbiyasi, 3) axloq tarbiyasi. (Fitrat. “Najot yo‘li”(Rahbari najot). – T.: Sharq, 2001. – 176 b. - 152-153 b.r)		qiyinchiliklariga tayyorlashi zarur
Ustoz-shogird munosabatlari tamoyillari, ustoz shaxsi-ning oliy qadriyat ekan-ligi	Zardusht	Mil avv VII-VI	Ustozga qo‘yiladigan talablar(Yasna, 31-hot),shogirdga qo‘yiladigan talablar (To‘rtinchi fargard, ikkinchi bo‘lim)	Platon	Mil avv 469-399 yillar Tarbiyani kichik yoshdan boshlab berish kerak, u o‘quvchini asta-sekin g‘oyalar olamiga kirishini ta’minlashi zarur. Bunday tarbiyani nuroniy ustozgina amalga oshira oladi (Платон. Законы. http://www.gumer.info/)

Ta'lim-tarbiya birligi tamoyili	Yusuf Xos Hojib	XI asr	“Ilm aql chirog‘i”, (O‘quv qayda bo‘lsa, ulug‘lik bo‘lur, Bilig kimda bo‘lsa, beduglu alur. (O‘quv qayda bo‘lsa, ulug‘lik bo‘lar, bilim kimda bo‘lsa, buyuklik olar) (“Qutadg‘u bilig” asarida)	Suqrot	Mil avv 469-399	Ilmdan ulug‘roq hunardan yaxshiroq, narsa yo‘q. Ilm o‘rganish va tarbiya olishga yo‘naltirish (Ksenofont “Suqrot haqida xotiralar”)
Ta'lim-tarbiyada madaniyatga muvofiqlik tamoyili	Abu Nasr Forobiy	870-950 y.	“Fozil odamlar shahri” asari) aql tabiiy-genetik asosga ega bo‘lib, madaniy muhit, ta'lim-tarbiya orqali rivojlanadi	Disterveg, Adolf	1790- 1866	Tarbiyada insonning vatani bo‘lgan mamlakat madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini albatta e’tiborda tutish zarur.. “(А.Дистервег. РУКОВОДСТВО К ОБРАЗОВАНИЮ НЕМЕЦКИХ УЧИТЕЛЕЙ - – https://WWW.google.com/url)
Pedagogika va psixologiyaning o‘zaro aloqadorligi, tarbiyada nasliy omillar ning ahamiyatini e’tirof etish	Ibn Sino			Pestalossi	1746—1827	Taraqqiy ettiruvchi ta'limga asos solgan. Uning fikricha, paropsixologiyaga, his va idrokka moslashgan ta'lim ko‘rsatmali o‘qitishdir

Ta'limda bahs-munozara usulidan foydalanish (muammoli ta'lim)	Abu Nasr Forobiy	873-950 y	Dalillar orqali o'z fikrini himoya qilish; Bahs-munozarada odob saqlash			
	Kaykovus	taxm. 917-1003	“Agar munozara qilmoq tilasang, xasmga qarag'il, agar uning birla tortishmoqqa quvvating bo'lsa va so'z uzaysun desang, dalillar va misollar bila munozara qilg'il. Yo'q ersa, so'zni muquf qo'yg'il va bir misolg'a qanoat qilg'il, bir isbot bila tur (Kaykovus/Qobusno ma. Tarj.V.R. Ogahiy; nashrga tayyotlovchilar: S.Dolimov, U. Dolimov.- 6-nashri. T: O'qituvchi N)MIU,T: 2018 – 208b. 123b	Suqrot	Mil avv 469-399	“fikir qo'zg'ovchi savollar” (muammoli savollar) metodiga asos bo'lgan ta'lim usuli o'quvchilarda mantiqiy va mavhum tafakkurni shakllantirishga asos bo'lgan

O'qituvchi shaxsiga talablar yuklash orqali ta'lim samaradorligi ni ta'minlash			Muallim ta'lim oluvchilarga nisbatan shafqatli bo'lishi va ularga o'z bolalari kabi muomala qilishi kerak; muallim ilm o'rgatish uchun haq talab etmaydi, biror mukofot olishni yoki tashakkur eshitishni ham maqsad qilmaydi. Balki alloh taoloning roziligini istab va unga yaqin bo'lishni xohlab ta'lim beradi va b. (Abu Homid Muhammad al-G'azzoliy. Ihyou ulumi-din. Birinchi kitob. – T.: Yoshlar matbuoti bosmaxonasi, 2003. – 231 b. -136-b. 138-b).			O'qituvchi rostgo'y, serg'ayrat, tirishqoq, yaxshi fazilatlar bilan o'z o'quvchilariga ibrat bo'la oladigan va ularda shunday fazilatlarini tarbiyalay biladigan, bilimli hamda mehnatsevar bo'lishi kerak. U o'z ishini juda yaxshi ko'rishi, o'quvchilariga xuddi ularning o'z otasi kabi munosabatda bo'lishi, ularda bilimlarga qiziqish uyg'ota olishi zarur; o'qituvchilik kasb bo'lmay, balki taqdirga xudoning o'zi bitgan qismatdir. Shu sababli muallim shaxsiy ta'minoti haqida bosh qotirmasligi, balki bu jamiyat tomonidan amalga oshirilishi kerak (Коменский о работе учителя. https://www.google.com/урл)
	Imom'G'azzoliy	1058-1111		Ya.A.Komenskiy	1592-1670	

Huquqiy ta'lim-tarbiyaning ustuvorligi	Abu Nasr Forobiy	870-950 y.	“Fozil odamlar shahri” asarida huquqiy fuqarolik tarbiyasi g'oyasini ilgari surgan	Aristotel	Mil avv 384-322 yillar	“Adolat tushunchasi davlat tushunchasi bilan aloqadordir, chunki adolat mezonini hisoblangan qonunlar siyosiy munosabatlarni tartibga solib turadi” (Aristotel. Politika. - https://avidreaders.ru/) “Tarbiyaning funksiyasi oqilona bo'ysunadigan yoki boshqaradigan barkamol fuqaroni tarbiyalashdir” (Платон. Законы. http://www.gumer.info/)
Sezgi va idrok orqali olamni bilish. Ushbu g'oya ko'rgazmali ta'limni ilmiy-nazariy, psixologik asoslaydi. Ta'lim jarayonida zamonga mutanosib ko'rgazmalilikni qo'llashga	Mirzo Abdulqodir Bedil	1664-1721y.	” Nazarda, ko'z oldida boshqa narsa bo'lmasa, hech kimda tasavvur hosil bo'lmaydi”, (Irfon asarida)	I.G. Pestalossi	1746—1827	Yevropada rivojlantiruvchi ta'limga asos solgan. Uning fikricha, paropsixologiyaga, his va idrokka moslashgan ta'lim ko'rsatmali o'qitishdir. (Как Гертруда учит своих детей. / Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. Т. 1 / Под ред. В. А. Ротенберг, В. М.

qaratilgan didaktik qadriyatni oziqlantiradi						Кларина.— М.: Педагогика, 1981.— 336 с. - С. 61-212
---	--	--	--	--	--	---

1.2.6-rasm.Qiyosiy tahlil: Sharq va G‘arb allomalari tomonidan ishlab chiqilgan g‘oyaviy mushtarak didaktik qadriyatlar

1.3. Didaktik qadriyatlarning mazmuni va pedagogik ahamiyati

Didaktik qadriyatlar ham o‘ziga xos madaniy hodisa, tushuncha, bilim va malakalardir. Ularni o‘rganish va qo‘llash ta’lim taraqqiyotining qonuniyatlarini ochib beradi hamda ta’limni milliy va umuminsoniy asosda rivojlantirish imkonini beradi. Shunga ko‘ra, didaktik qadriyatlarning quyidagi turlarga ajratib o‘rganish zarur: I.Tarixiy retro-didaktik qadriyatlar; II. Innovatsion didaktik qadriyatlar; III. Istiqbolga qaratilgan didaktik qadriyatlar.

Retro – qaytish, o‘tmishga murojaat etish degan ma’noni bildiradi. Didaktik qadriyatlar esa didaktika, ya’ni ta’lim nazariyasida qo‘llanib, muayyan qimmat kasb etgan ta’lim sifatini ta’minlashga xizmat qilgan qadriyatlardir. Demak, tarixiy-retro didaktik qadriyatlar o‘tmishda qo‘llanilib, bizga meros bo‘lib o‘tgan va hozirga qadar ahamiyatini yo‘qotmagan ta’lim sifatini ta’minlashga xizmat qiladigan didaktik qadriyatlar hisoblanadi.

Biz retro-didaktik qadriyatlar tarkibiga kiritgan eng qadimiy yozma yodgorlik “Avesto”.da ustoz-shogird munosabatlarida ustoz shaxsining ustuvorligi, ta’limga jiddu jahd bilan yondashish, nazariya va amaliyot birligi, ekologik ta’limning ustuvorligi kabi didaktik qadriyatlar ilgari surilgan bo‘lib, maktab-madrasalarda bolalarga amaliy bilimlar berishga alohida e’tibor qaratilgan (1.3.1.- rasm):

Ta'limning amaliy yo'nalganligi	
O'qitilgan fanlar	matematika, tib ilmi, astronomiya kabilar o'qitilgan
Amaliyot o'tash obyektlari	Otashkadalar qoshidagi ustaxonalar, sihatgoh (kasalxona), dorixona
Nazorat (imtihon) turlari va erishiladigan natija	Lagamzadan - kadxudo –(uy xojasi) (17 yoshda); Zanzadan – kadbonu (uy bekasi) (15 yoshda) rutbasiga erishilgan

1.3.1-rasm. “Avesto” yaratilgan davrda ta'limning amaliy yo'nalganligi

Asarda ilohiy bilimlar **savol-javob metodi** asosida tushuntirib izohlangan.

Milodiy V-VI asrlarda ta'limning bosh maqsadi yoshlarda jamoa tartiblariga so'zsiz itoat etish, ona vatanini va qabiladoshlarini e'zozlash tuyg'ularini tarbiyalashdan iborat bo'lib, ta'lim mazmuni diniy bilimlarni o'rgatishga qaratilgan(1.3.2.-rasm):

Turkiy Oltoy tosh bitiklar
Turlari: Kultegin, O'rxun-Enasoy
Foydalanilgan alifbo yozuvi: So'g'd (25 harfli), To'qqiz o'g'uz (Uyg'ur) alifbosi (28 harfli)
Ta'lim-tarbiyaning maqsadi: o'qish va yozishni o'rgatish, urug'doshlarining ezgu maqsadlaridan xabardor qilish, yoshlarga jamoatchilik tuyg'usini singdirish
O'qitish shakli: individual (aksariyat hollarda), jamoaviy (kamdan kam holda)
Qo'llanilgan usullar: pand-nasihat, ibrat.

1.3.2-rasm. O‘rxun-enasoy va Kultegin tosh bitiklariga tegishli didaktik qadriyatlar

Xususan, O‘rxun-Enasoy bitiklari o‘sha davrlarda bolalarga turkiy til va yozuvni o‘rgatishga, ularga davrning ijtimoiy tartiblariga mutanosib ta’lim-tarbiya berishga qaratilgan o‘ziga xos ta’lim tizimi mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi [187,23-24].

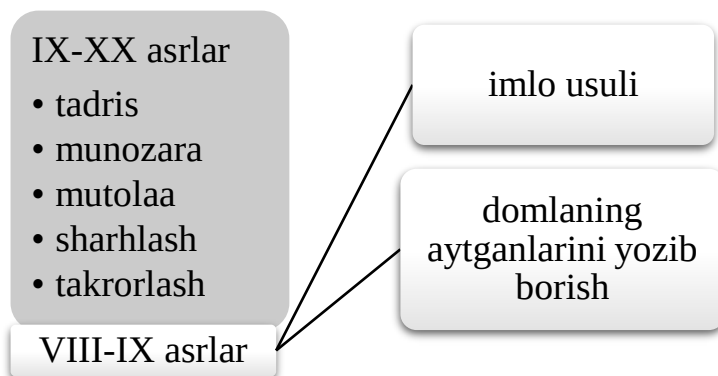
Komil insonni tarbiyalash konsepsiyasi Qur’oni Karim, Hadisi Sharif, allomalar merosi va jadid pedagogikasida o‘z ifodasini topgan bo‘lib, muqaddas kitoblarda axloqiy me’yorlar dastlab ikki turga – harom-halolga ajratilib, farz - bajarilishi qat’iy, majburiy; manbud (sunnat) – majburiy bo‘lmagan, ma’qul; muboh – ixtiyoriy; makruh – harom, ta’qiqlangan axloqiy me’yorlarga ajratiladi. Ilk oyati “O‘qi” so‘zi bilan boshlangan Qur’oni Karimda ilm, muloqot odobi, poklik ulug‘lanadi. Payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalom: “Kimgaki Olloh taolo yaxshilikni ravo ko‘rgaydir, uni din ilmidan bahramand qilg‘aydir, ilmga ilm olmoq yo‘li bilan erishilg‘aydir”[36,32] -deya uqtiradilar. Muhammad alayhissalom tomonidan ilm o‘rgatish borasida muhim tavsiyalar beriladi: “Osonlashtiringiz, qiyinlashtirmangiz! Xushxabar aytingiz, qiziqtiringiz, nafratlantirmangiz (o‘zingizdan bezdirmangiz)”[36,33]. Hadislarda qo‘llangan ta’kidlash (tayanch jumla yoki so‘zni bir necha marta takrorlash) usuli some’ (eshituvchi) tafakkurini o‘stirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yurtimizda qariyb ming yildan ziyod tarixga ega bo‘lgan islomiy talim-tarbiya maktabi o‘ziga xos didaktik qadriyatlarni ham tuhfa etgan. Muqaddas Qur’oni Karimda odob-axloqli, yaxshi amalli, solih, mo‘min, adolatli, shirin so‘z, salomini kanda qilmaydigan, sahovatli, to‘g‘ri so‘z, sharm-hayoli, ibodatli bo‘lishga chorlash bilan birga, ularda **ilm egallash va tafakkur yuritishga undovchi, ilm o‘rganishda pand-nasihat, ibrat, eslatmadan foydalanish va o‘rganganlaridan to‘g‘ri xulosa chiqarishga** undovchi oyati karimalar talaygina. Xususan, An’om

surasining 80-oyatida “Parvardigorim barcha narsani O‘z ilmi bilan qamrab olgandir. Eslatma, ibrat olmaysizlarmi?”[183,89]; Yunus surasining 24-oyatida “Tafakkur qila oladigan qavm uchun oyatlarni mana shunday mufassal bayon qilurmiz”[183,135]; Yunus surasining 39-oyatida “Ular Qur‘on ilmini egallamasdan va ularga uning ta‘vil, mohiyati ayon bo‘lmasdan turib “yolg‘on” dedilar. Ulardan avvalgilar ham mana shunday degan edilar. Mana endi unday zolim kimsalarning oqibati qanday bo‘lganini ko‘ring”[183,136]; 57-oyatida “Ey insonlar, sizlarga Parvardigoringiz tomonidan pand-nasihat, dillaringizdagi buzuc e‘tiqodlardan iborat narsalarga shifo va iymon keltirgan zotlar uchun hidoyat va rahmat (ya‘ni, Qur‘on) keldi”[183,137-138]; 100-oyatida esa “U (Olloh) aql yurgazmaydigan kimsalarni azobga duchor qilur”[183,141] deyiladi. Shu tariqa, Qur‘oni Karim oyatlari qalblarga shifo, ham ilm, ham pand-nasihat ekani uqtirilib, insonlarni ilm egallash va borliq-tabiati hodisalarini tafakkur yuritib, anglashga intilishga chaqiriladi. Ko‘plab oyatlar mag‘ziga singdirilgan pand-nasihat, istiqbolni ko‘rsatib tarbiyalash, ibrat va eslatma usullari maktab va madrasalarda diniy ilmlarni o‘rgatishda qo‘llanib, muhim didaktik qadriyat hisoblanadi. Rasullullohning fikr bayon etish usullari haqida so‘zlab, Anas ibn Molik (r.a.) bir so‘zni tushunarli bo‘lsin uchun uch bor takrorlaganlarini ta‘kidlaydi [36, 25]. Shuningdek aytganlarini yaxshiroq anglatish uchun qo‘l barmoqlari juftlab, yoki biror narsaning sonini ko‘rsatib so‘zlaganlari haqida ham hadislar mavjud [36, 48]. Demak, hadislar ta‘limning tushunarlilik va ko‘rsatmalilik tamoyiliga ham e‘tibor berilgan.

Ushbu usullar hozirgi kunda ham diniy va ijtimoiy-gumanitar yo‘nalishdagi dunyoviy ilmlarni o‘rganishda faol qo‘llaniladi.

Ilk uyg‘onish davri (IX-XII asrlar)da meros taqsim qilish, yer o‘lchash, kanal o‘tkazish kabi tabiiy talablar negizida matematika, geometriyaga oid amaliy bilimlar yoshlarga o‘rgatilgan. Xususan,

amaliy-matematik bilimlarga iqtidori bor yoshlar astronomik kuzatishlar, natijalarni qayd etish hamda umumiy xulosalar chiqarishga o'rgatilgan Bu davrdan boshlab madrasalarda ta'limning o'ziga xos sharqona usullaridan foydalanilgan (1.3.3.-rasmga qarang):

1.3.3-rasm. Madrasalarda qo'llanilgan asosiy ta'lim usullari

Sharhlab o'qitish usuli madrasa va maktab ta'limida eng ko'p va uzoq yillar qo'llanilgan usul hisoblanadi. Sharh metodidan ta'lim jarayonida foydalanishda uning o'ziga xos tamoyillariga qat'iy rioya etilgan. Sharhning qo'llanilish davri va umumiy tavsifnomasi quyidagilardan iborat (1.3.4.-rasm):

<i>Faol qo'llanilish davri qaysi davrlar hisoblanadi?</i>	IX asrdan XX asr boshlarigacha
<i>Sharhlab o'qish va o'qitish nima?</i>	Sharhlab o'qish o'quv fani mazmunini mavjud sharh kitoblar yordamida o'rganish demakdir. Sharhlab o'qitishda mudarris sharh kitoblar yoki o'zi yozgan sharhlar asosida o'qitadi.
<i>Sharhlab o'qish va o'qitishdan maqsad nima?</i>	Fanni talabaga tushunarli bo'lishini ta'minlash; materialni soddalashtirish;

<i>Sharh usuli qaysi fanlarda qo'llanilgan?</i>	mantiq, ilmi aruz, ilmi maoniy, ilmi bade' va b.
<i>Sharh yozgan (shorih) mualliflarning taniqlilari kimlar?</i>	Abu Nasr Forobiy, Husayn Voiz Koshifiy, Xoja Abulqosim Abulaysiy, Ibn Ro'shd va b.

1.3.4-rasm. Sharhlab o'qitish usuli tavsifnomasi

Sharhning asosan uch xil turidan foydalanilgan:

1. Asardan olingan murakkab parchalarni oson so'zlar yordamida tushuntirish;

2. Ma'lum joylarini amaliy hayot bilan bog'lab sharhlash;

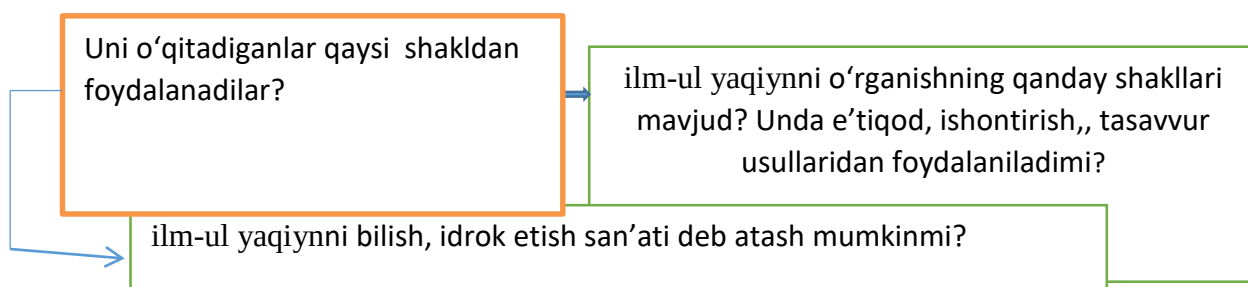
3. Asardan parchani o'z fikrlari bilan rivoyatlar, hikoyatlar, tarixiy va amaliy dalillar orqali izohlab keng tushuntirish.

Mazkur davrlardan Abu Abdulla Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783-850)ning "Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va al-muqobala" (Aljabr va al muqobala hisobi haqida qisqacha kitob") risolasi asrlar osha nafaqat Sharq, balki G'arbda ham matematika va geometriyaga oid amaliy bilimlarni yoshlarga o'rgatuvchi asosiy darslik vazifasini bajargan.

Bu davrda aniq bilimlar bilan birga, huquqiy bilimlar ham o'rgatilgan bo'lib, ta'limning maqsadi va vazifalari haqida ilmiy-nazariy xulosalar ishlab chiqilgan. Sharqda "al-muallim as-soniy" deb ulug'langan Abu Nasr Forobiy (873-950) "Fozil odamlar shahri" asarida maktab va madrasalarda yoshlarga huquqiy bilimlarni o'rgatish va yoshlarni fuqarolik ruhida tarbiyalash, ideal inson (davlat boshqaruvchisi) konsepsiyasi, "Kattalarning aqli haqida kitob" (Kalom fi-aql al-Kabir), "Yoshlarning aqli haqida kitob" ("Kalom fi-aql as-sag'ir") asarlarida aqlning xususiyatlari va rivojlanish tendensiyalari g'oyalarini ilgari suradi. U "ta'lim" va "tarbiya" atamalariga tavsif berib, nazariy bilimlar va amaliy tajribalar bilan aloqada talqin etadi. Uningcha, "Ta'lim degan so'z xalqlar va

shaharliklar o'rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o'rtasidagi tug'ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so'zdir. Ta'lim so'z va o'rgatish bilangina bo'ladi. Tarbiya esa amaliy ish va tajriba bilan o'rganishdir, ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo'lgan ish-harakatga, kasb-hunarga berilgan bo'lishidir"[23,284]. Ya'ni, ta'limning negizida nazariya, tarbiyaning negizida amaliy malakalar yotadi. Narsa-hodisalarning mohiyatidan umumiy xulosa chiqarish, timsol va ramzlar ma'nosini anglash orqali bilimlarni o'zlashtirish ilm egallashning samarali usulidir. Aql tabiiy-genetik asosga ega bo'lib, madaniy muhit va ta'lim-tarbiya orqali rivojlanadi. Ustoz ilm oluvchiga rag'batlantiruvchi so'zlar aytishi va ilmga rag'bat hosil qilishi zarur. Bunday so'zlar ta'sir qilmasagina, uni qat'iy nazoratga olish, majburlash mumkin. Allomaning fikricha, "Amaliy fazilatlar va amaliy san'at (kasb-hunar)lar va ularni bajarishga odatlanish masalasiga kelganda, bu odatda ikki yo'l bilan hosil qilinadi: bulardan birinchisi – qanoatbaxsh so'zlar, chorlovchi, ilhomlantiruvchi so'zlar yordamida hosil qilinadi"[23,285]. Ilmga rag'bati yo'q o'quvchilarga esa majburlash yo'li bilan ilm-hunar o'rgatiladi.

Mutafakkir Arastu asarlariga yozgan sharhlari ("Falsafatu Arastutolis" (Arastu falsafasi) kitobi)da ilm-ul yaqiyn (bizningcha, didaktika ham shu jumlagi kiradi) ning maqsadi, predmeti va bilimlarni o'rgatish shakli borasida qator savollarni ilgari suradi [23,82]: Chunki ilm-ul yaqin – bu ishonchli, isbotlangan yoki isbotlanishi mumkin bo'lgan (amaliy) bilimlardir. Didaktika ham shunday amaliy bilimlar toifasiga kiradi. Shunga ko'ra, Forobiyning ilm-ul yaqiyn masalalari borasida ilgari surgan quyidagi masalalarini didaktika bilan bog'lay olamiz(1.3.5.-rasm):

1.3.5-rasm. Forobiy tomonidan ilm-ul yaqyn, jumladan, didaktikaning mazmuni, maqsadi, o'qitish usullari haqida ilgari surilgan masalalar

Yuqoridagilardan ma'lum bo'ladiki, Forobiy didaktikani o'ziga xos san'at deb bilib, motivatsiya, ishontirish kabi ta'lim usullari, ta'lim mazmuni hamda tafakkur psixologiyasi, o'quvchi qobiliyatlarini shakllantirishda ta'limning o'rni va ahamiyatiga e'tibor qaratadi.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) xuddi Forobiy kabi dunyoni kognitiv idrok etishda mantiqiy ratsional bilishga tayanadi (1.3.6.-rasm). Uning fikricha, bilishda mantiqiylik, sabab, oqibat, dalil va isbot o'zaro mutanosib bo'lishi zarur: "Isbotlanuvchi narsa bilan isbot orasini birlashtiruvchi bir sabab bo'lmasa, u dalil va misollar qabul qilinmaydi" [24,341]. Abu Rayhon Beruniy nazmiy asarlarni badiiy-uslubiy go'zal va yodlashga qulay deb bilib, ularni o'qish o'quvchiga rohat bag'ishlaydi deb hisoblaydi: "Kishining ko'ngli kelishgan va tartibli narsaga qiziqadi, tartibsiz narsadan nafratlanadi" [25,15]. Tizmani yodlash oson bo'ladi. Kitob tizma qilib yozilsa, unga bir so'z (yoki harf) qo'shilsa yoki kamaytirilsa, tizma vazni buziladi, o'zgartirilgani darhol seziladi [25,33]. Olim ilmlar istiqbolli bo'lib, turli fikr va xotiralar ularga qo'shilib borsa, ko'payadi; odamlarning ilmlarga rag'bat qilishi, ilmlarni va ilm ahllarini hurmat qilishi o'sha istiqbollilikning belgisidir deb uqtiradi(25,125-b.). U ta'limni o'quvchilarning ruhiy xususiyatlariga monand tashkil etishni tavsiya etadi. Uning fikricha, ta'lim ilmiylik va izchillik prinsiplari asosida amalga oshirilishi zarur. Beruniy «Qadimgi xalqlardan qolgan

yodgorliklar» asarida didaktikaning ilmiylik prinsipini quyidagi yoʻnalishlarda amalga oshirishni tavsiya etadi[24,114]:

Tafakkurni bekorchi fikr-hayollardan tozalash

- amaliyotga asoslanish
- kuzatish va solishtirish orqali haqiqatni aniqlash

Bilishni mavjud narsalarning tarkibiy unsurlarini oʻrganishdan boshlash

- narsalar mohiyatini oʻrganishda hissiy-deduktiv uslubni qoʻllash
- eng toʻgʻri va ravshan yoʻl bilan yaqindan uzoqqa, maʼlumdan nomaʼlumga oʻtish

Mantiq ilmini qoʻllash: tahlil, isbot, dalillash va umumiyashtirish

- uzoq oʻtmishni bilish uchun predmetlarning, hodisaning tarixini va u haqida boshqalar bergan maʼlumotlarni oʻrganish

1.3.6-rasm. Beruniy ishlab chiqqan ilmiylik prinsipi yoʻnalishlari

Uningcha, bilim va maʼlumotlarni taqdim etishda bir xillikdan qochish, fandan fanga oʻtish yoʻli bilan oʻquvchini zeriktirmaslik zarur, chunki “bir xillik oʻquvchini charchatadi va xotiraga malol keladi”[24,115]

Ibn Sino(980-1037) taʼlim jarayonini quyidagi prinsiplar asosida amalga oshirish lozim deb hsoblaydi. Avvalo bolalarni birdaniga kitobga bogʻlab qoʻymaslik lozim; bolalar bilan oʻtkaziladigan mashqlar bolaning layoqat va mayllariga mos boʻlishi zarur: mashqlar jamoaviy tarzda, jismoniy harakatlar vositasida tashkil etilishi lozim. Alloma “Tib qonunlari” asarining “Chaqaloqlarning bolalik yoshiga oʻtgandagi tadbirlari toʻgʻrisida” faslida “Bola olti yoshga yetgach, uni murabbiy va muallim ixtiyoriga topshiriladi. Taʼlim asta-sekinlik bilan berilishi kerak; birdaniga uni kitobga

bog‘lab qo‘ymaslik lozim. Bola bu yoshga yetganda... ovqat yeyish oldidan ko‘proq badantarbiya qilish buyuriladi”[19,90] deya tavsiyalar beradi. Uningcha, bola o‘smirlik davrigacha Qur’oni Karim, arab tili, grammatika, she‘r tuzish, odob-axloq yo‘riqnomalari, jismoniy tarbiya, hunarmandchilik asoslarini o‘rganishi lozim.

Guruhli o‘qitish eng qulay va samarali ta’lim shakli

- rag‘batlantirish va musobaqalashish uchun sharoit yaratiladi.
- o‘quv motivatsiyasi kuchayadi, o‘zaro yaqinlik, do‘stlik, xurmat tuyg‘ularini tarkib toptiradi.

Aqliy rivojlantirish hamda ta’lim sifatini oshirish

- munozara va muhokama, fikrni dalillar asosida isbotlash
- o‘quv musobaqalaridan foydalanish

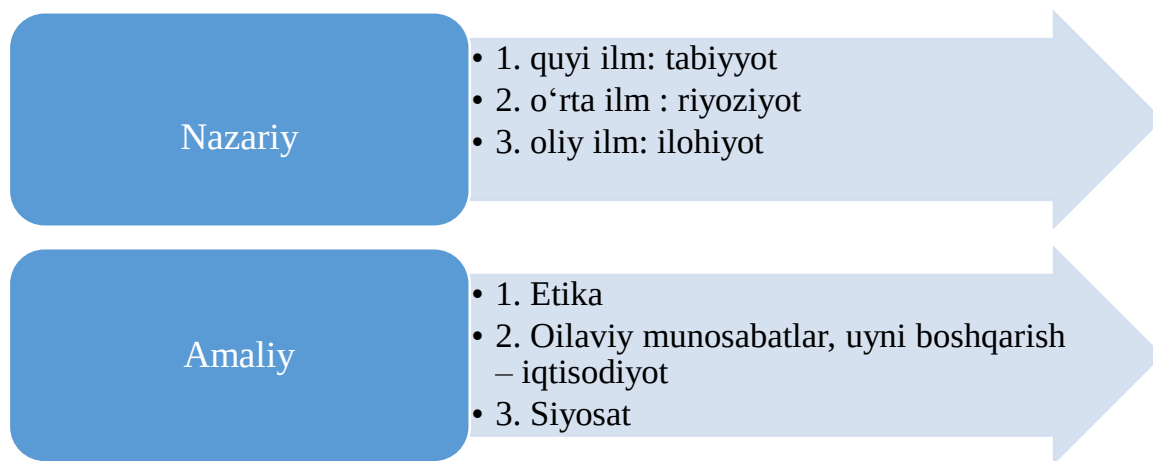
Yoshlarga ijtimoiy axloq qonun-qoidalarini anglatish

- guruhli o‘qitish jarayonida axloq qoidalariga rioya qilish
- bir-biridan ibrat, namuna olish

1.3.7-rasm. Ibn Sino ilgari surgan asosiy didaktik qadriyatlar

Alloma mantiq, fizika, matematika, metafizikadan iborat 4 qismdan tashkil topgan “Donishnoma” asarining “Mantiq” qismida fikrni dalillar asosida isbotlashning uch muhim komponentini ko‘rsatib beradi. Avvalo dalilning markazida tasdiq turadi. “Tasdiq esa qator asoslar orqali quvvatlantiriladi. Har bir asos esa dalillar bilan isbotlanadi. Sonli ma’lumotlar, matnlar va undan olingan iqtiboslar, shaxsiy tajribadan chiqarilgan xulosalardan dalil sifatida foydalanish mumkin. Dalillash komponentlari – tasdiq, asos, isbot esa fikr(xulosa)ning to‘g‘ri ekanligini ko‘rsatadi[32,92].

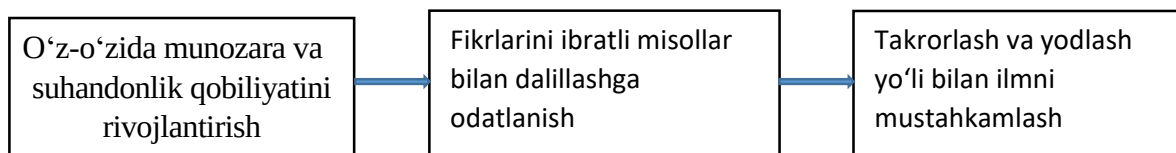
Shuningdek, ushbu asarda Ibn Sino mavjud ilmlarni tasniflash orqali ta’lim mazmuniga aniqlik kiritadi(1.3.8.-rasm)

1.3.8-rasm. Ibn Sinoning “Donishnoma” asaridagi ilmlar tasnifi

Ibn Sino “Hayy ibn Yazqon” falsafiy qissasida ijodiy-kreativ tafakkurning bilimlarni o‘zlashtirishdagi o‘rniga, farosat ilmini egallashning zaruriyatiga e’tibor qaratadi. Uningcha, inson farosat yordamida o‘z-o‘zini nazorat qiladi, bilimi yuksaladi: “Farosat ilmi foydasi naqd bo‘lgan ilmlardandir. Sen bu ilmni bilib olsang, u senga kishilarning o‘zlari yashirib yurgan fe’lu atvorlarini bildiradi. Mana shu farosatning bildirishi natijasida o‘z bilging bilan unga boylanib qolarsan, yo undan yuz o‘girarsan. Farosat ilmi sening o‘zingni aslingda bor bo‘lgan instinktiv yaratilmalaring, o‘zgartirilmagan tabiatlaringni ko‘z o‘ngingga keltirib qo‘yadi. Agar senga farosatning tuzatuvchi qo‘li tegsa, sen juda o‘tkir bo‘lib ketasan. Agar seni bir aldoqchi yo‘ldan ozdirib, tuzog‘iga tushira olsa, aldanasan”[21].

Mashhur “Qobusnoma” asari muallifi **Unsur al-Maoliy Kaykovus** (1021—1098) aqlni 2 turli deb hisoblaydi: aziziy (tabiiy) va muktasib (kasbiy, ya’ni halol mehnat bilan topilgan aql. Aziziy aql allohnin tuhfasi, ya’ni irsiy yo‘l bilan o‘tadi. Muktasib aqlga esa jiddu-jahd, harakat va mehnat bilan erishiladi. Har ikkala aqlni rivojlantirish uchun ta’lim-tarbiya zarur. Shuningdek, “Qobusnoma”da, yoshlarga suxandonlik, ilm-fan (tabiiyot, astronomiya va musiqa, tib ilmi, handasa (geometriya)ni o‘rgatish orqali ta’limni amaliy jihatdan rivojlantirish g‘oyalari ham ilgari surilgan:

1.3.9-rasm. Kaykovusning o'z-o'zini rivojlantirish g'oyasini tashkil etuvchi komponentlar

Nasr ibn Muhammad ibn Ibrohim **Abu Lays Samarqandiy** (taxm. 917-1003) madrasa toliblariga ustoz aytgan ma'lumotlarni yozib borishni tavsiya etadi. Munozara odobi tamoyillari sifatida: munozara qiluvchini hurmatlash, bahsda qizishib, baland so'zlamaslik, lutf ko'rsatish va odob saqlash; kamtarlik, maqtanchoqlik va kibrga berilmaslik kabilarni keltiradi. Uning fikricha, munozarada bu tamoyillarga rioya qilish lozim, chunki talaba "nohaq bahs qilsa va bu bilan faxrlanishni, kekkayishni xohlasa, bahs makruhdur"[22,26-27]. Abu Lays Samarqandiy ilm olishda amal qilinishi zarur bo'lgan talablarni ham keltiradi: ilmni takomillashtirish va targ'ib qilish, ilm orqali xalqqa nafi keltirish; ilm bilan amalni bir deb bilish, qalbi poklik va tilda aniqlik, to'g'rilikka rioya qilish, ilmni boylik orttirish va martabaga ko'tarilish vositasi deb bilmaslik kabilar.

Abu Ali Ahmad bin Ya'qub Roziy (933-1031) "Axloq takomili" nomli asarida o'z davri nuqtai nazaridan bilimlarni egallashda ketma-ketlik, uzviylik, muayyan dasturga rioya etish g'oyasini ilgari surdi. Uning fikricha, "kasal odamni davolash uchun tabib zarur bo'lganiday, inson ruhi uchun ham ma'naviy tabib lozim". Roziy ilmlarni o'rganishda deduktiv uslub hamda osondan qiyinga o'tish tamoyillariga e'tibor qaratdi (1.3.10-rasm)

Birinchi bosqich →	Tahlil usulini qo'llashni o'rganish uchun avval Arastuning "Nasihatlar" kitobini o'rgatish kerak.
Ikkinchi bosqich →	Mantiq ilmi (barcha fanlarni o'rganishning asosi sifatida mantiq fanini o'rganish lozim)
Uchinchi bosqich →	(diniy falsafa ("Ilohshunoslik" kitobi) ni o'rganish

1.3.10-rasm. Roziy tomonidan taklif etilgan osondan qiyinga o'tish orqali mavhum fikrlashga o'rgatish bosqichlari (145,181)

Insonni aqliy rivojlantirish ham muayyan tuzatuvchi chora-tadbirlarni talab etadi. Shaxs uchun bunday muolalajani amalga oshiruvchi tabib – ustozdir. Inson mavjud narsalarni butunligicha anglay olsa, unga xos juz'larni ham (chunki juz'lar kull ichidadir) biladi. Agar inson komillikning yuqori darajasiga yeta olsa, o'zining ichki quvvat va qobiliyatini bilimiga muvofiqlashtirib, o'zi bir olamga aylanadi, zero narsalarning surati uning mohiyatining bir qismi bo'lib qoladi [145,178].

Yusuf Xos Hojib (1016-1070)ning "Qutadg'u bilig" asarida yoshlarni ilm egallashga undab, Qur'oni Karimda ilgari surilgan talim-tarbiyaning *eslatma*, *ibrat usullari*dan foydalangan. Asarning "Uquv qut beradi, bilim shon-sharaf", "Bilimdan boshlanar donolik yo'li", "Xat chiroyli bo'lsa, ko'ngil ochilar", "Olim ilmi elga bo'ladi mash'al", "So'nggi o'git" boblari yoshlarga bilim egallashning ahamiyatini anglatishga qaratilgan. Uquv (farosat) va zehn nasldan naslga o'tsa ham, bilimlarni egallash uchun qunt bilan o'qish va o'rganish zarur. Mutafakkir "Bilimni biluvchilar uni qanday qilib bilib oladilar?" deb savol qo'yadi va bu savolga bilimlarni kichiklikdan o'rganish, bunda uzluksizlik tamoyiliga tayanish zarurligini uqtiradi. Ya'ni, inson bir umr o'qishi, bilim egallashi

lozim. Dunyoda haqiqiy kishi deb ataladigan ikkita toifa bor: ularning biri o'rgatuvchi, bo'lagi – o'rganuvchi. Kishi bir narsani boshqalarga o'rgatmasa, yohud o'zi o'zgalardan o'rganmasa, uning hayvondan nima farqi qoladi?!. Demak, muallimlik (o'rgatuvchilik) va shogirdlik (o'rganuvchilik) maqomi insonning bir umrlik yo'ldoshi bo'lishi kerak. Asarning ayrim boblari jumboqli savollarni yechish uslubiga asoslanadi. Xuddi **suqrotona savol-javob metodidagi** kabi bunda ham savollar tafakkurni faollashtirishni, mustaqil javob izlashni talab etadi. Masalan, “Jon va tan etti andomga boqsa, ko'riladiki, har bir a'zo o'z ulushini talab qiladi. Ko'ngil hamda ko'zning totig'i – muddaosi nima? Ular orqali jon nima ulush talab qiladi?”[177.43] yoki “Xalqning orasida bilimli va bilimsiz, chig'oy va boy, uquv-idrokli va zehnsiz, bechora va gadoylar bor. Ularni yo'lga boshlash uchun bek qanday bo'lishi kerak?”[177,44]. Albatta, Yusuf Xos Hojib taqdim etgan ushbu metoddan ta'lim jarayonida foydalanishning ahamiyati katta. U ma'qul ko'rgan **ibrat-namuna usulida** ikki xil ma'naviy-axloqiy hodisa o'zaro qiyoslanib, har biriga eslatma misol namunasi keltiriladi.

Imom Muhammad ibn Muhammad ibn Ahmad Abu Homid at-Tusiy al-G'azzoliy (1058-1111) ta'lim jarayonida she'rdan foydalanishni tavsiya etadi. Uning fikricha, she'rning nasihatga yaraydigan va hikmatlisini tanlab, so'zni quvvatlash va e'tiborni jalb qilishda qo'llash lozim. U o'z fikrini payg'ambarimizning “She'rda hikmat bor” deb aytgan so'zlari bilan quvvatlantiradi[28,90]. G'azzoliy majlisda ta'lim oluvchilar sonining 10 nafar bo'lishi lozimligi, ularning 20 taga yaqinlashib ketishi ko'zlangan maqsadning hosil bo'lishiga xalal yetkazishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bunga dalil qilib Junayd Bog'dodiy tinglovchilar sonini 10 dan oshirmaganlari, ular ko'payib ketsa, suhbatlarini to'xtatganlarini yozadi.

Imom G‘azzoliy ta’lim mazmuniga aniqlik kiritib, mavjud ilmlarni aniq fanlar (hisob, handasa, jo‘g‘rofiya kabilar), mantiq, tabiiy ilmlar, siyosiy ilmlar, axloqiy ilmlar, ilohiyotga oid ilmlar kabi turlarga bo‘ladi.

Imom G‘azzoliy “Ihyou ulumid-din” (Din ilmlarini jonlantirish) kitobining “Ta’lim oluvchi va ta’lim beruvchi odoblari haqida” deb nomlangan beshinchi bobida madrasa talabalariga qo‘yiladigan talabalarni ishlab chiqqan(1.3.11.-rasm). Ularni didaktik qadriyat sifatida hozirgi davrda ham qo‘llash mumkin:

Imom G‘azzoliyning madrasa talabasiga qo‘ygan talablari
Talaba avvalo qalbini jirkanch xulqlardan, mazmum – yomon sifatlardan poklab olishi kerak;[26,119].
shogird ustozining tavsiyalariga quloq solmagunicha, qalbini ilm eshitish uchun hozirlamagunicha, uni fahmlay olmaydi. Muallimning ko‘rsatmalarini go‘zal tarzda eshitishi, unga izzatli bo‘lishi, shukrini, hursandligini, minnatdorligini izhor etishi lozim
Talaba ustozga nisbatan yumshoq tuproqdek bo‘lishi kerak. Qachon yumshoq tuproqqa mo‘l yomg‘ir yog‘sa, darrov o‘ziga singdiradi. Xuddi shuning singari ustoz dars davomida biror narsa buyursa, o‘z fikridan voz kechib, so‘zsiz unga itoat etish talabaning burchidir. Zero, ustozning yanglish so‘zi uning o‘z nazdidagi to‘g‘ri so‘zidan foydaliroq. Manfaati katta bo‘lishi bilan birga eshitalishi g‘aroyib sanalgan daqiq narsalar tajriba orqali bilinadi;[26.123].
tolibi ilm barchaga mahmud ilmlarni, ularning biron turini qoldirmasdan o‘rganmog‘i va oldiga qo‘ygan maqsadiga yetishmog‘i lozim. Ilmlarni o‘rganib bo‘lgach, umr sarmoyasi yetsa, ularni chuqurlashtirish kerak. Ilmlarning barchasini egallashning imkoni bo‘lmasa, eng muhimlari bilan shug‘ullanishi, ularni mukammallashtirishi lozim. Qolganlarining kerakli jihatlarini o‘rganish kifoya qiladi.

Ilmlar o‘zaro bog‘liq hamda bir-birining ko‘makchisidir. Hech bo‘lmasa, bilmaslik tufayli dushman bo‘lib qolmaslik uchun oz bo‘lsa-da, boshqa ilmlarni ham o‘rganish lozim. Chunki insonlar o‘zlari bilmaydigan narsalarning dushmanlaridir;
Ilm olishda shogird turli ilmlarga kirishib ketmasligi, barcha tartiblarga rioya qilishi va muhimrog‘idan boshlash lozim. Zero, inson umri barcha ilmlar uchun yetmaydi. Bas, shunday ekan, har bir ilmning chiroyli taraflarini o‘rganib, o‘sha ilmlarning ozi bilan kifoyalanish kerak; [26,127].
Avvalgi fanni mukammal o‘rganmasdan turib, boshqasiga kirishmaslik kerak. Chunki ilmlarning zaruriyatiga ko‘ra tartib-martabasi bor. Bir ilm ikkinchi ilmga yo‘l vazifasini o‘taydi. Demak, o‘sha tadrij va tartibga rioya qilgandagina muvaffaqiyat qozoniladi. ... Ya’ni, bir fanni ilmiy, amaliy o‘rganmaguncha, boshqasiga o‘tmaydilar. Demak, har bir ilmni mukammal o‘rganib bo‘lgach, ulardan yuqori darajadagi ilmga kirishmoq lozim; [26,128].
Sharaflilarga olib boradigan sabablarni ham bilish lozim. Sabablar deganda ikki narsa nazarda tutilyapti: birinchisi, natijaning sharaflil bo‘lishi, bunga din va tib ilmlari misol bo‘ladi. Ikkinchisi, dalillarning quvvatli va ishonchli bo‘lishi, bunga hisob-kitob va nujum ilmlarini misol keltirish mumkin[26,129].
Tolibi ilm ilmlarning maqsadga yetkazuvchi nisbatini yaxshi bilishi lozim. Maqsadlarga yaqin va yuksak bo‘lgan ilmlar maqsadlardan uzoq bo‘lgan ilmlardan afzaldir. Muhim bo‘lgan ilmlar muhim bo‘lmagan ilmlardan muqaddamdir. Muhim bo‘lgan ilmlardan murod ahamiyatli bo‘lganlaridir. Sening dunyo va oxiratdagi holatingga bog‘liq bo‘lgan ilmlar ahamiyatli hisoblanadi[26,131].

1.3.11-rasm. Imom G‘azzoliy talabani ilmi egallashiga qo‘ygan talablari

Shayx Najmiddin Kubro (1145-1221) ta'lim amaliyotini psixologik jihatdan boyitishga katta hissa qo'shgan. Allomaning «Al-usul ul-ashara» ("O'n tamoyil") nomli kitobida islomiy ilmlar (alloh)ga erishish (sufiylik maqomlari)ning quyidagi 10 tamoyili ko'rsatiladi. Bular: 1. Tavba; 2. Voz kechish (**al-zuxd**); 3. Ishonch (**at-tavakkul**); 4. Qanoat (al-qonaa); 5. Xilvat (al-uzla); 6. Xotirlash, yodga olish (**mulazamat az-zikr**); 7. E'tiborini allohga qaratish (**at-tavajjux allah taollo**); 8. Sabr; 9. (Sezgirlik (al-muroqaba, meditatsiya); 10 Lazzat (**al-rido**)[174].

Najmiddin Kubro tasavvuf ilmini ta'lim mazmunining negizi deb bilib, talabalarni komil inson sifatida rivojlantirish uchun tasavvufning axloqiy poklikka asoslangan mazmunini ular ongiga singdirishga intildi:

Naqsh etsam - u toatimni parcha nonga,
Bersam uni itga — yotibon zindonga,
Kelgan esa -da ochligidan afg'onga,
Urmas tishini nomus etib ul nonga [121].

Jaloliddin Rumiy (1207-1273)ning “Ma’naviy-masnaviy”, “Fiyhi ma fiyhi” (Ichindagi ichingdadir), «Mavoizi majolisi sab’a» (O‘git va pand-nasihatlar) kabi bebaho asarlari ilk uyg‘onish davridan boshlab nafaqat Sharqda, balki G‘arbda ham o‘rganilgan. Alloma hissiy-intuitiv bilishni tafakkurning oliy shakli sanab, o‘z shogirdlarida tashbihli (badiiy tavsif va qiyoslashdan foydalanish orqali) tafakkur qobiliyatini o‘stirishga harakat qilgan. Tashbihli, timsolli (misol va ibratga asoslangan) tafakkur esa san’at bilan uyg‘un bo‘lib, she’riyat bilan birlashib ketardi. Mutafakkirning o‘zi komil ishonch bilan “Na burungi va na bo‘lg‘usi kitoblar uni botil qila olmaydi”[71,20]. deb ta’riflagan “Ma’naviy-masnaviy” asari madrasalarda darslik sifatida o‘qitilgan, asrlar osha tarbiya darsligi vazifasini bajargan, o‘quvchilarni fikrlashga, ilm olishga undagan, ziyoli oilalar davrasida kunda mutolaa qilingan. Jaloliddin Rumiy

ilmni shunday bepoyon dengizga o‘xshatadiki, uni qamrab olib bo‘lmaydi. Lekin talabalar bamisoli g‘avvos kabi ilm dengizidan gavhar terishlari shart:

Ilmu fan – dengiz ko‘rinmas unga had,
Tolibi ilm unda g‘avvosdir faqat [101, 92].

Zero, ilmdan murod uni o‘rganish va o‘zlashtirishdir. Lekin ilmni o‘rganish uchun jamiyat hurmatini qozongan ustozdan saboq olish lozim. Shogirdlikka qo‘yilgan talablar qanchalik og‘ir bo‘lmasin, uni ado etish, ustoz hurmatini o‘rniga qo‘yish kerak. Aks holda, shogird kamolotga erisha olmaydi:

Aylasang ustozga sarkashlik agar,
Bo‘lgay ul qobilliging ham besamar(101, 110).

Rumiy faol ta‘lim tarafdori. U o‘quv jarayonida suhbatni, talabaning ustozga savollar bilan murojaat qilishini ma‘qul ko‘radi:

Chun ilmning yarmi ermishdir savol,
Har kishi so‘rmoqqa topmaydir majol[70,119].

Muslihiddin Sa‘diy Sheroziy (1203-1292)ning maktablarda (XIV asrdan XX asr boshlariga qadar) darslik o‘rnida o‘qitilgan “Guliston”(1257) va “Bo‘ston”(1258) asarlari hikmatlardan tashkil topgan. U aqliy rivojlanishni bilimlarni egallash, egallangan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, aqliy qobiliyatlarini o‘stirishdan iborat deb bildi. Uning xalqimiz orasida mashhur bo‘lgan quyidagi baytlari ta‘limda ustoz nufuzi tamoyilining qanchalik ahamiyatli bo‘lganini isbotlaydi:

Yubordi o‘g‘lini maktabga podsho,
Qilib qo‘yniga nuqta taxtacha jo.
Kumush ul taxtaga zardin bitib yod:
“Ota mehidan afzal jabri ustod”[147,170].

Sa‘diy ilgari surgan didaktik qadriyatlar: nazariya va amaliyot birligi, axloqiy tarbiya va ta‘limda ustoz nufuzi ustuvorligi, munozara va suhbatda dalil-isbotdan foydalanishning ahamiyati kabilardir.

Alloma ilm amal bilangina qadrli bo‘lishini, kitob o‘qib, unga rioya etmagan kishi hech bir naf ko‘rmasligini, shu sababdan ilmga amal qilish zarurligini ta’kidlaydi:

Xarchand o‘qibsana — bilimdonsan,

Agar amal qilmading — nodonsan[147,50].

Sa’diyning uqtirishicha, inson ilm egallagach, o‘z fikrini asoslashda dalil-isbotga tayanishi zarur. Shu sababli ustoz o‘z o‘quvchilariga fikrini dalillashni o‘rgatishi lozim:

So‘z demasang, senda kimning ishi bor,

Dedingmi, dalil ayt, isbotla takror[147,91].

Uning fikricha, “ustoz suhbatini jon ozig‘idir”. Lekin o‘qituvchi o‘ta muloyim bo‘lsa, o‘quvchilarni intizomda saqlay olmaydi, “muallim beozor bo‘lsa, bolalar sinfni bozor qilib yuborishadi”[147,92]. Nasihat va ibrat ta’lim-tarbiyaning asosiy metodi sifatida diqqatga loyiq bo‘lsa-da, nasihatni kimga, qachon qilishni bilish kerak, chunki, qattiq dilli insonga nasihat kor qilmaydi:

Qora ko‘ngillarga o‘git foydasiz,

Toshga temir mixni qoqib bo‘lmaydi[147,85].

Demak, birinchi renessans davrida eslatma, ibrat, pand-nasihat, istiqbolga qarab tarbiyalash (Qur’oni Karim va Hadisi sharif), nazariya va amaliyot birligi, axloqiy tarbiyaning ustuvorligi, madaniyatga muvofiqlik prinsipi (Forobiy), individual ta’limga asosida bolaning layoqatlarini o‘stirish, aqlini rivojlantirish, ta’lim-tarbiya birligi, ta’limda ustoz nufuzi ustuvorligi tamoyillari, eslatma, suhbat, takrorlash, ma’ruzani yozib olish usuli yetakchilik qilgan; Qur’oni karim, Hadisi Sharif, masal, matal, hikmatli so‘zlar, dostonlar, matematika, astronomiya, geometriya, huquqiy bilimlar, musiqa, tib ilmi kabilar ta’lim mazmunini tashkil etgan (al-Xorazmiy, Forobiy, Ibn Sino, Yusuf xos Hojib, Kaykovus, Beruniy, Imom G‘azzoliy, Sa’diy Sheroziy kabilarning didaktik qarashlari misolida).

Ikkinchi renessans davrida (XV-XVI asrlarda) ham madrasalarda arab tili olimi Jamoliddin Abu Amr Usmon ibn Umar al-Hojib (1175-1249)ning «al Kofiya-nahv» (sintaksis) va «ash-Shofia-sarf» («Morfologiya») darsliklari o‘qitilgan. Ta’lim mazmuni asosini quyidagi o‘quv predmetlari tashkil etgan (1.3.12.-rasmga qarang):

Eron va arab tillari	fiqh asoslari (huquqshunoslik)
O‘quv predmetlari	
kalom va hadis ilmlari	falakiyot (astronomiya)

1.3.12-rasm. Ikkinchi renessans davrida (XIV-XV asrlar)

o‘rganilgan o‘quv predmetlari

Madrasalarda farz (fiqh, tafsir, usul, qiroat, matematika va arab tili) va mandub (geometriya, tib va ijtimoiy fanlar) ilmlar o‘qitilgan. Talabalar mantiqqa oid “Shamsiya” hamda “Hoshiya” (“Shamsiya” sharhi)dan bilim olishgan. Falsafaga oid “Hikmatulayn” kitobi ikki yildan 4 yilgacha o‘qitilib, tahsil kalom ilmiga oid “Mullajalol” darsligini 2 yil davomida o‘qish bilan nihoyasiga yetkazilgan. Shuningdek, irfoniy ilmlar (Qur’on tafsiri, Hadisi sharif, fiqh (huquq) ilmlari talabaning xohishi bo‘yicha mustaqil o‘qitilgan. Savol-javob va munozara usullari madrasalarda qo‘llanilgan asosiy usullardan bo‘lganligi “Rashahot” da Ali Qushchi va Mavlono Abdurahmon Jomiy o‘rtasida bo‘lib o‘tgan munozara misolida ko‘rsatiladi: “Bir kuni Hirotda Mavlono Ali Qushchi ... taqriban necha bag‘oyat mushkil shubhalarni fanni hay’at daqoyiqlaridin ilqo ettilar. Badihatan har biriga (Mavlono Jomiy birin-ketin) javobi shofiy berdilar. Ondog‘kim, Mavlono Ali sukut etib, mutahayyir bo‘ldi va olor (ya’ni, Jomiy) bir sabili mutoyaba oytdilarkim: “Mavlono chamtoningizda mundin yaxshiroq nimarsa yo ‘q erkon”[146,184].

Bu davr Islom madaniyatining oltin asri, ta’lim rivojlangan davr sanaladi. Bu davrda Amir Temur (1336-1405) rahbarligida Samarqandda Bibixonim, Muhammad Sulton va Go‘r-Amir

madrasasi (58 talaba tahsil olgan), Hirotida Gavharshodbegim madrasasi va ular qoshida kutubxonalar faoliyati yo'lga qo'yildi, kitobat san'ati⁴ rivojlandi. Kitobat san'ati mahsullari (qo'lyozma asarlar) madrasalarda o'qitildi. **Mirzo Ulug'bek** rasadxonasi (1429-yili qurib ishga tushirilgan)da nufuzli ustozlar rahbarligida yosh olimlar falakiyot va matematika sohasida ilmiy-tadqiqot olib borishgan, Samarqandda 50 hujrali 100 dan ziyod talabaga mo'ljallangan o'rta va oliy ta'lim o'quv yurti – Ulug'bekning “Mirzo Shoxruh” madrasasi (1425 yilda ishga tushirilgan) faoliyat olib borgan (unda Mirzo Ulug'bek, A.Jomiy, G'iyosiddin Jamshid Koshiy kabilar dars berishgan). 1536-yilda Ubaydulloxon tomonidan qurilgan Mir-Arab madrasasida 50ta hujra mavjud bo'lib, unda yagona o'quv tizimida islom asoslari hamda dunyoviy bilimlar negizida 100dan ortiq talabalar bilim olishgan. Buxoroda 1558-yilda Mir muftiy tarafidan muhtasham kutubxona qurilib ishga tushirilgan[54,230]. Alisher Navoiyning “Majolisun-nafois”asarida 450dan ziyod olim, shoir, adib, tarixchi, davlat arboblari haqida ma'lumotlarning keltirilgani, Navoiy tomonidan “Xalosiya” xonaqohi, Ixlosiya, Shifoia, Nizomiya, Xusraviya madrasalari qurdirilgani va faoliyat olib borgan temuriylar davrida ta'limning birmuncha rivojlanganidan darak beradi.

Temuriylar sulolasi asoschisi Amir Temur shijoatli, davlat ishiga mohir sarkarda bo'lishi bilan birga, “... aytilgan har bir maslahatning yaxshi va yomon tomonlari haqida o'ylab ko'rish, to'g'ri va savoblirog'ini tanlash”[77,41] tarafdori, “”sofdil kishilar, sayyidlar, olimlar va fozillarga dargohi doim ochiq”[44,11] bo'lgan. Temurbek bilan shaxsan uchrashgan Ispaniya elchisi Klavixoning guvohlik berishicha, sohibqiron ulkan hududni boshqargan paytda Samarqand va uning atrofidagi shahar-qishloqlar (Movaraunnahr davlati) o'ta boy bo'lib, “hatto Iskandariya saltanatiga olib borilmaydigan har xil

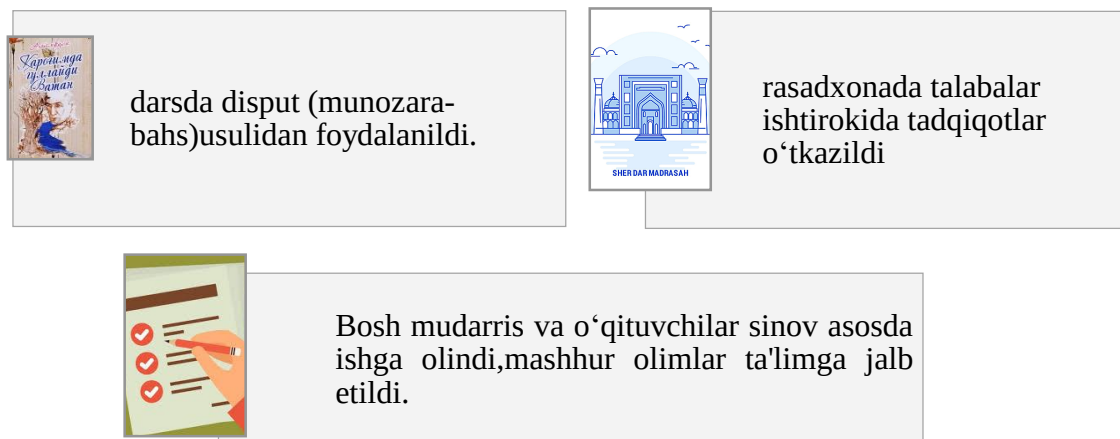
⁴ Qo'lyozma asarlarini ko'chirib yozish (hattotlik), musavvirlik, lavvohlik (lavha chizish) va saxxoflik (muqovasoqlik)ni uyg'unlashtirgan o'ziga xos san'at turi.

narsalar Samarqandga keltirilgan”[140,200]. Mamlakat hududida adolatli qonun ustuvorligiga amal qilinib, davlat muhrida qayd etilgan “Rosti-rusti” (Kuch adolatdadir) tamoyili negizida “muayyan shaxsga taqdim etilgan hujjatdagi podshoh muhri va mirzolar muhrini ko‘rsatish bilan har qanday ish shu kuni, shu soatdayoq zudlik bilan bajo keltirilgan”[140,205]

Temur ilm-fanning riyoziyot (matematika), handasa (geometriya), me‘morchilik (arxitektura), axtarshunoslik, astronomiya, adabiyot, tarix, musiqa kabi sohalarini rivojlantirishga ayniqsa katta e‘tibor berib” (I.Mo‘minov)[118,12], harbiy maqsadda kartografiya va jo‘g‘rofiyani o‘rgangan va talabalarga geografik bilimlar berishni talab qilgan sohibqironning “tushunchalar xazinasida barcha mamlakatlarning rasmlari (geografik kartasi) ayon edi”[81,38]. U yoshlarda aql-idrok, xotira va tafakkurni rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratgan: “Fikrlash va mushohada qobiliyati, quvvai hofizasi kuchli inson har qanday mushkulu mushkulodlarni oson qilish yo‘lini topa oladi”[45,59] deya kishilarni o‘z tafakkuri va xotirasini rivojlantirishga undagan. “Ilmi qiyofa” - inson qiyofasiga qarab baho berish va oldindan taqdirni bashorat etish ilmini mukammal egallagan[45,55]. Uning davrida islom dini ilmlari: tafsir, hadis, fiqhdan dars bersinlar deb, har bir shaharga olimlar va mudarrislar tayin qilingan, shahar-qishloqlarda masjid, madrasa va xonaqohlar bino qilingan[45,38]. Temurbek oilasida farzandlarga bilim berishga katta e‘tibor berilgan, shahzoda va malikalar qissaxon ustozidan 4-5 yoshdan diniy va dunyoviy qissalar tinglab, savod chiqarishgan. Masalan, Ibn Al-Asirning “Al-komil fi-t-tarix» (“Mukammal tarix”) kitobi shahzoda Mironshoh mirzo uchun maxsus tarjima qilingan. Shahzoda va bekszodalar uchun saroy qoshidagi maxsus o‘quv dargohlarida o‘rta va oliy ta’lim olishgan. Ularga maxsus “Suluk-ul Muluk” (podshohlar qo‘llanmasi) o‘rgatilgan. Shu tarzda davlatni idora qilish: odamlarni lavozimlarga

tayinlash, diplomatik ishlar, moliya ishlari haqida bilimlarni egallashgan[46].

Shoh, olim va ustoz Ulug‘bek Muhammad Tarag‘ay (1394-1449) ta‘lim-tarbiyani rivojlantirish, obodonchilik va qurilish ishlariga e‘tibor berishda bobosining munosib izdoshi bo‘ldi. G‘iyosiddin Jamshid Koshiy otasiga yozgan maktubida Ulug‘bekni astronomiya ilmida nihoyatda nodir qobiliyatga ega ekanligi, “Tazkira” va “Tuhfa” fanidan mahorat bilan dars o‘tishi, u bergan ma‘lumotlarga qo‘shimcha qilishga hech qanday hojat qolmasligini yozadi[61,21]. Ulug‘bek shogirdlariga mehribon ustoz bo‘lib, Alouddin Ali qushchini “ma‘naviy o‘g‘lim” deb atardi[54,128]. U mamlakatda tizimli ta‘lim islohotlarini amalga oshirgan (1.3.13.-rasm).

1.3.13-rasm. Mirzo Ulug‘bek tomonidan ta‘limning tizimli islohotilishi

Ulug‘bek qurdirgan ta‘lim-tarbiya maskanlari (Ko‘k gumbaz masjidi, Mirzo Shohrux madrasasi, rasadxona) Sharq me‘morchilik san‘atining durdonasi hisoblanadi. Mirzo Shohrux madrasasi (1424-25 yilda) ni “Samariya” risolasining muallifi Abu Tohirhoja (XIX asr) shunday tasvirlaydi: “madrasa shahar o‘rtasida (arki oliyga yaqin bir o‘rindadir). Madrasaning tog‘ shukuhli hay‘ati ustuxonband mustahkamligidan falak binosidan tinchlikni olgan, yuksaklik jihati bo‘lmish azamatnishin peshtoqi og‘irligidan yerga zilzila keltirgan, uning oliy darajali kunguralarini qudrat ustasi falak ayvoning muqarnaskorlari bilan bir xidja yasagan”[53,128]. Rasadxona

munozara, nazariy bilimlarni amaliy jihatdan chuqur o'rganish, aniq fanlardan erishilgan natijalarni amaliyotga joriy etishda muhim o'rin tutib, uning kutubxona fondida 15 ming jilddan ziyodroq nodir qo'lyozmalar saqlangan. Ulug'bek tashkil etgan ilmiy munozaralarda zamonasining peshqadam olimlari Xondamir, Muhammad Olim, Sadridin Raddos va shayx Orif Ozariy ishtirok etib, ilmiy mavzularda munozara qilishgan. **Munozarada** fikrini erkin aytish so'ralar, diniy bilimlarni yashirish yoki noto'g'ri talqin etish ayb sanalardi.

Ushbu davrda **Xoja Ubaydulloh Ahror** (1404-1490) tomonidan yangi bosqichga ko'tarilgan suhbat metodi yetakchi metod sifatida ta'lim-tarbiyada alohida qadrlanib ilm egallashni amaliyot bilan aloqada amalga oshirish talab etilgan: "Badbaxt uldurki, anga ilm bersalar, amal bermaslar"[189,328].

Alisher Navoiy (1441-1503) "Mahbub ul qulub" asarida ta'lim samarasini ta'minlashda o'qituvchi shaxsiga e'tibor qaratadi. Uning fikricha, o'qituvchi bolaning ijtimoiy kelib chiqishi(boy yoki qashshoq oiladan ekani)ga qarab muomala qilmasligi, manmanlik, ta'magirlik kabi illatlardan yiroq bo'lishi; yaramas, nopok ishlardan saqlanishi kerak.

Ilm egallashga kuchli rag'bat bilan kirishish kerak, erinchoq talaba bilimsizligi sababli xijolatga qoladi:

Kishi ta'limda topsa malolat,

Topar ilm ahli olinda hijolat[41,29].

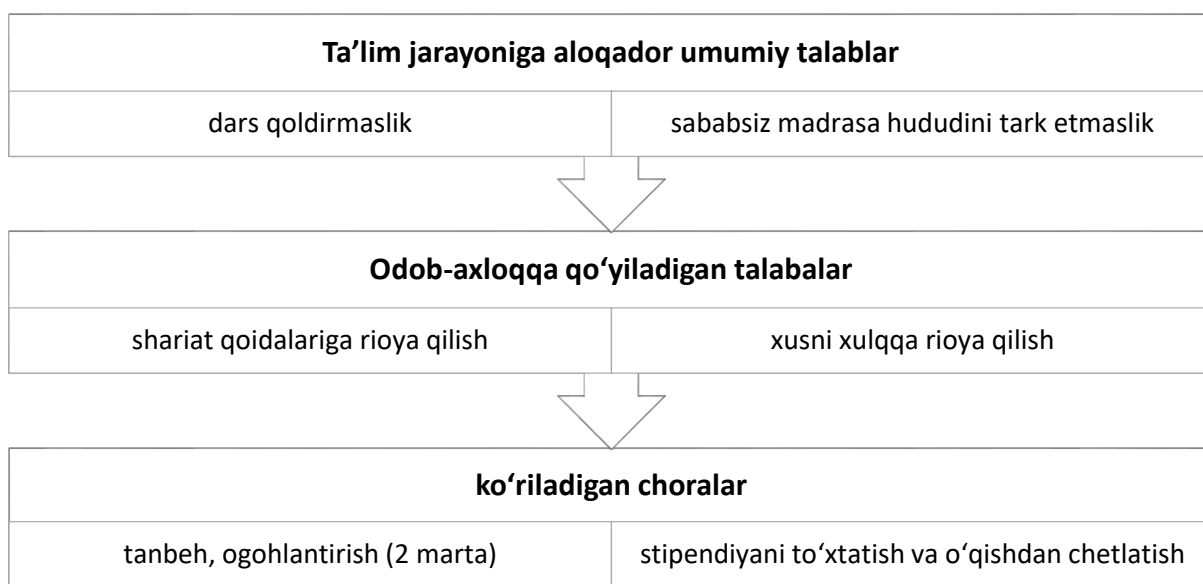
O'qituvchi esa bolalarga mehribon, ayni paytda talabchan bo'lishi lozim:

Lutфу karam garchi erur dilpazir,

Qahru siyosat ham erur noguzir[41,115].

Alisher Navoiy "Ixlosiya" madrasasi yonida maktab ochib, bolalarni o'qitish va tarbiyalash uchun zarur sharoit yaratib, muallimlar uchun maosh ajratdi. Uning fikricha, bolalar 5-7 yoshdan

maktabda o‘qishlari zarur, bunga masjid imomlari mas’ul bo‘lib, ular “masjid joylashgan mahalla ahlining o‘g‘il va yosh bolalariga maktab ochib” o‘qitishlari lozim[40,57]. Alloma madrasalardagi o‘quv bosqichlari (adno (quyi), avsat (o‘rta), a‘lo (yuqori) bo‘yicha talabalarga stipendiyalar miqdorini belgilab, ularning intizomiga qo‘yiladigan me‘yoriy talablarni ishlab chiqdi (1.3.14.-rasm), ularni o‘zi qurdirgan Ixlosiya, Shifoiya, Nizomiya madrasalari va Xisraviya xonaqohida joriy ettirdi:

1.3.14-rasm. Alisher Navoiyning talaba intizomiga yuklagan talablari

Taniqli pedagog (mudarris)lardan Xusayn Voiz Koshifiy (1442/46-1505) 40 bobdan iborat “Axloqi Muxsiniy”(1495) asarida davlat ta’lim siyosati yo‘riqnomasini ishlab chiqib, unda “baland toqili” madrasalar qurdirish bilan birga, o‘quv dargohlarini kuchli bilim bera oladigan (“ma’no mahbubini ibo pardasidan chiqarib yaxshi takrir qiladigan”) mudarrislar, mavhum so‘zlarni ta’lim sharoitiga moslab o‘quvchilariga yetkazib bera oladigan o‘qituvchilar bilan ta’minlash[97,82]ning zaruriyatini ta’kidlaydi. Uningcha, mamlakat shohi ta’limning moddiy asoslari va o‘quv jarayoni sifatini ta’minlashga mas’ul shaxs sifatida munosib ta’lim siyosati yuritishi zarur.

Ushbu davrda madrasa va ilmiy majlislarda jozibador, tinglovchini o'ziga ohangrabodek tortadigan, nazariy fikr dalillar va manbalardan keltirilgan hayotiy misollar asosida isbotlangan, mazmunan boy ma'ruzalardan keng foydalanilgan. Hozirgi kunda xuddi o'tmishda bo'lganidek, ma'ruzaning ta'sirchan bo'lishiga erishish har bir professor-o'qituvchining maqsadi bo'lishi lozim. Ma'ruza ilmiy-nazariy jihatdan puxta va ishonarli, ilmiy ommabop bo'lishi, unda ta'limni hayot bilan bog'lashga, nutqning jozibadorligiga e'tibor berish zarur. Pedagog olim sifatida Koshifiy nutqning ohangdorligi va jozibasiga alohida e'tibor beradi: "Ovozning baland va yo'g'onligi shijoat nishonasidur, mo'tadil ovoz tadbiru har ishg'a yaxshi saranjam bermakning nishonasidur, ohistalik bilan so'zlamak xubluk nishonidur" ("34.Farosat bayoni") [97,64]. Shuningdek, Husayn Voiz Koshifiy o'z davrida ta'lim-tarbiyaning eng faol usuli hisoblangan nasihatga qo'yiladigan talablarni ham ishlab chiqqan (1.3.15-rasm):

Nasihatga qo'yilgan talablar	Yaxshi so'zlar bilan nasihat qilish
	nasihatni shirin so'z va muloyimlik bilan ibtido qilish(yakunlash), bunda ovozning mayinligi va ochiq chehrali bo'lishga intilish
	ko'p so'zlamaslik

1.3.15-rasm. Husayn Voiz Koshifiyning nasihatga qo'ygan talablari

Xusayn Voiz Koshifiyning farzandi Faxruddin Ali Safiy (1463-1534) o'zining "Rashahot" (Obi-hayot tomchilari) tarixiy-ma'rifiy asarida Xo'ja Ahrori valiy, Mavlono Faxriddin Lorustoni, Xoja Shamsiddin Muhammad Ko'suiy, Xoja Abduxoliq G'ijduvoni qo'llagan quyidagi ta'lim usullariga alohida e'tibor qaratadi: ilm berishda suhbatdan foydalana bilish; savod o'rgatishda harflarni havoga yozdirib mashq qildirish; ustoz nutqning keng ma'noli va jozibali bo'lishi zarurligi; ustozning har bir so'zni o'rnida ishlatishi,

o‘z nutqi ko‘magida shogirdlar qalbini zabt etishi kerakligi; o‘z-o‘zini tarbiyalash, aqliy-axloqiy rivojlantirish; vaqti bilan toliblarning yozma savodxonligini tekshirib borish va zaruriyat bo‘lsa ularga qo‘shimcha mashqlar topshirish (asarlarni ko‘chirtirib yozdirish)kabilar[160,54]. Shuningdek, u ilm toliblariga bilim o‘rgatishda ularning salohiyatini hisobga olish, “qobiliyatlari va iste’dodlarining tavofuti andozasınca” qilish zarurligini uqtiradi[160,54].

Umuman, ikkinchi renessans davrida Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiylar tomonidan ta’lim islohotlari amalga oshirildi. Diniy va dunyoviy bilimlar negizida boshlang‘ich, o‘rta va yuqori bosqichdan iborat ta’lim tizimi shakllandi va rivojlandi.

Mirzo Ulug‘bekning madrasa(oliy ta’lim)da dars beradigan o‘qituvchilarni ulamolar kengashi sinovidan o‘tkazib ishga qabul qilish, darsni munozara vositasida o‘tish, iqtidorli yosh olimlarni ilmiy faoliyatiga jalb etishga oid didaktik qadriyatlar hozir ham ahamiyatini yo‘qotgan emas. Shuningdek, Alisher Navoiy tomonidan ishlab chiqilgan o‘quv muassasasida amal qilinishi kerak bo‘lgan tartib-intizom qoidalari, shubhasiz, didaktik qadriyat sifatida ahamiyatli hisoblanib, uni modernizatsiyalashgan shaklini hozirgi davr oliy ta’lim muassasalariga tatbiq etish joizdir. Xususan, 2 marta ogohlantirish olgan talabalarni 3-ogohlantirishdan so‘ng o‘qishdan chetlashtirish talabi, shubhasiz, OO‘Mda intizomni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Buxoro amirligi, Xorazm va Qo‘qon xonligi (XVI asrdan XIX boshlarigacha hukm surgan)dan tashkil topgan **xonliklar davri** (XVI-XVIII asrlar) xonlarning o‘zaro kurashi tufayli ijtimoiy-iqtisodiy, moddiy-ma’naviy tanazzulning kuchayishi bilan xarakterlanadi. Tarixchi Mirzo Olim Mahdum hojining ta’kidlashicha “Ilmu maorifda Turkistonda o‘tgan Ibn Sino, Forobiy, Ulug‘bek, Ali Qushchi o‘rniga o‘lturg‘on olim, faylasufi zamon

deganlarimiz izzatu nafs va riyokorlikka tadbil bo‘lib, jahl balosig‘a muhtalo bo‘lg‘an edilar”[111,40] Bu davrda maorifdagi bu xil tanazzulga qaramay, ayrim ijobiy ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar ham kuzatiladi[106](1.3.16.-rasm).

Maktablarda ona tilidagi asarlardan foydalanildi	Ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar
• Muhammad Solihning «Shayboniynoma» asari o‘zbek tilida yozildi. • Sharofiddin Ali Yazdiyning «Zafarnoma», Ulug‘bek haqida "Muntahabi Jomiy va tavorixi shohiy"asarlari o‘zbek tiliga o‘girildi. • "Yusuf va Ahmad", "Yusuf va Zulayho" kabi xalq dostonlari vujudga kelib, maktablarda o‘rganila boshlandi, Anbar otin o‘zbek tilidagi she‘rlari asosida savodga o‘rgatdi	• ochiq maydonda satirik-yumoristik sahna asarlari qo‘yildi • ta’lim islohotiga oid ilk g‘oyalar kirib kela boshladi (Marjoniy, I.Gasprinskiy g‘oyalari) • yangicha ta’lim muassasalariga qiziqish paydo bo‘ldi (Fitrat "Munozara" asari)

1.3.16-rasm. Xonliklar davrida ijobiy ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar

Bularning barchasi, yoshlar tafakkurida tanqidiy yondashuvning vujudga kelishiga, ta’lim jarayonida ko‘rgazmalilikning ortishiga, o‘qish darslarida she‘riyat va xalq dostonlaridan samarali foydalanishga olib keldi.

Shuningdek, diniy ilmlar (ilmi hol – tasavvuf ilmi) bilan birga, dunyoviy ilmlar (“ilmi qol”- isbotlash mumkin bo‘lgan ilmlar) ham e’tirof etilib, ulamolar munozarasida fikrini himoya qila olgan olimlar umume’tirofga sazovor bo‘lishgan. Abu Tohirxoja Samarqandiyning guvohlik berishicha, Buxoro amiri Amir Haydar o‘z saroyiga Samarqanddan “ilmi qol”da tengsiz olimlarni chaqirtirib, saroyidagi ulamolar bilan munozara qildirar, shu yo‘l bilan buxorolik olimlarning dunyoviy ilmdagi salohiyatlarini tekshirar edi[53,159].

Ushbu davrda madrasalar soni ko'p bo'lgan bo'lsa-da, o'quv kursida sezilarli o'zgarishlar bo'lmagan.

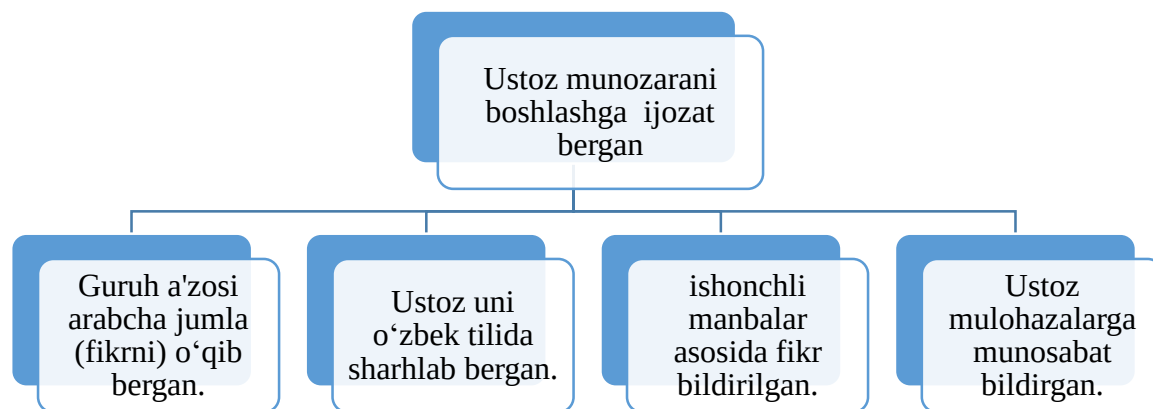
Buxoro amirligidagi yirik shaharlarda 150 ga yaqin, Xivada esa 20ga yaqin madrasalar faoliyat ko'rsatgan.[171,33] Hozir ham ularning ayrimlari nodir tarixiy yodgorlik sifatida saqlanib qolgan. Marg'ilon viloyatidagi 57 ta madrasada 838 ta talaba, 433 ta maktabxonalarda esa 7340 ta o'quvchi tahsil oldi. 21 ta qorixonada 395 ilm tolibi bilim olgan [107,33]. Marg'ilondagi madrasalarda o'qish 8-10 yilni tashkil qilgan. O'qitish uslubi Buxoro, Samarqand, Qo'qon madrasalaridan bir oz farq qilib, Marg'ilonda yuridik bilimlarga e'tibor berilgan. Talabalarga turli imtiyozlar, mudarrislarga oylik, maosh berilgan, madrasa binosi ta'mirlangan. Bu madrasalar ba'zida masjid-madrasa deb ham nomlangan.

XX asr boshlariga qadar O'zbekistondagi madrasalar⁵ Misr, Arabiston, Tatariston va Boshqirdistonda mashhur diniy markaz sifatida "sharif" ("ulug'", "oliy") sanalib, Buxoro madrasalari mudarrislari katta olim hisoblangan. Sadriddin Ayniyning guvohlik berishicha, ularning "din to'g'risidagi so'zi hatto Misr va Arabistonda o'qiganlarning so'zlaridan ham mo'tabarroq va oldin turardi" [143,165].

Fikrimizcha, buning asosiy sababi madrasa talabalarini munozara metodi asosida o'z diniy bilimlarini manbalarga tayanib, dalillash va isbotlashga o'rgatilishida edi.

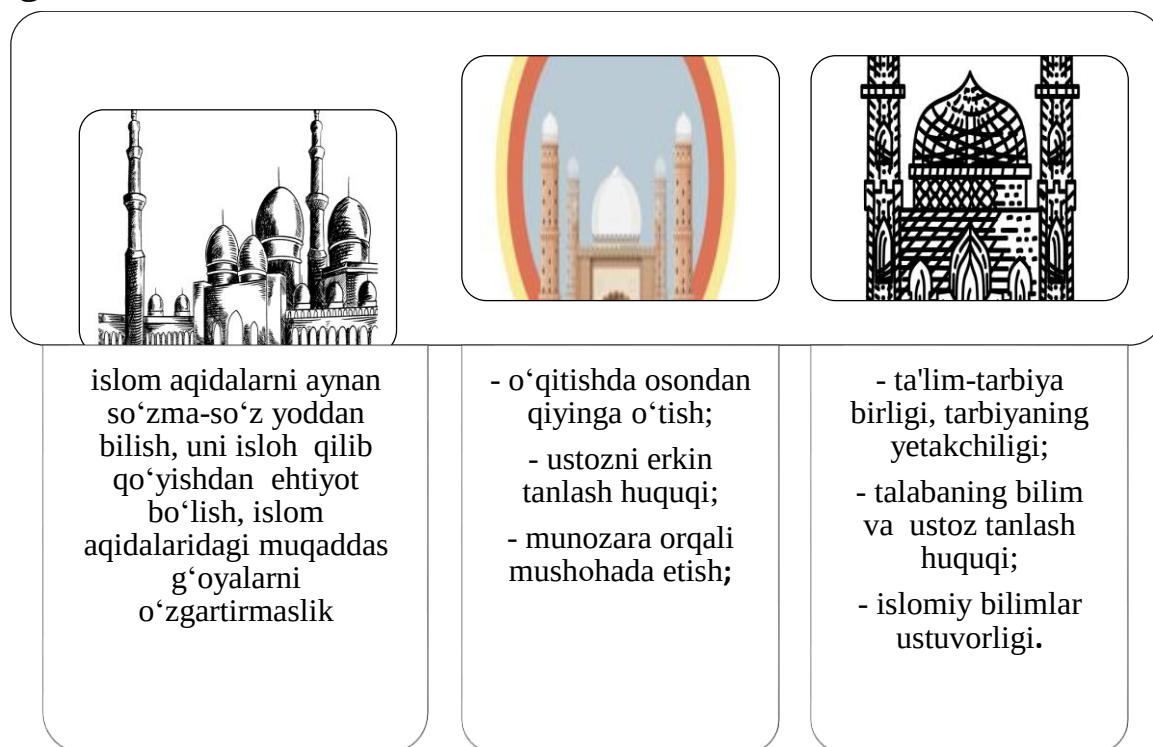
Bayon avvalgi fikrni rad etish asosiga qurilgani sababli qizg'in munozara muhitiga asos yaratgan. Munozarada barcha talabalar faol ishtirok etib, nutqi ravon, fikrini dalillay oladigan talaba g'olib chiqqan (1.3.17-rasm

⁵: Mas., XIX asr oxiri-XX asr boshlarida Buxoroda 200 ga yaqin, Toshkentda 16 ta, Farg'onada 120ta, Samarqandda 18 ta, Xo'jaketda 47 ta, Amudaryoda 58ta madrasa mavjud bo'lgan. Tadqiqotchi Z.Abdurashidovning arxiv materiallari asosida keltirgan ma'lumotlarig ko'ra, madrasalar soni turli manbalarda turlicha keltiriladi (Bu haqida qarang: Зайнобидин Абдирашидов. Исмаил Гаспринский и Туркестан в начале XX века. Связи – отношения – влияние – Т.: Академнашр, 2011.- 384 с. - с. 71)

1.3.17-rasm. Munozarani o'tkazilish tartibi.

Ushbu davrda allomalar hamda temuriylar asos solgan an'analar asosida madrasalarda o'qitishning quyidagi tamoyillariga rioya qilingan:

1.3.18-rasm. Madrasalarda amal qilingan ta'lim tamoyillari

Mirzo Abdulqodir Bedil, Muhammad Sharif Buxoriy (1609-1697, Buxoro), So'fi Ollohyor (1644-1721), Boborahim Mashrab (1653-1711, Namangan) kabilar xonliklar davrining ilk bosqichlarida yashab ijod qilganlar. Bu davrda So'fi Ollohyor (XVIII asr), Jahon otin Uvaysiy (1789-90 y.y. – 1850 y.y.), Anbar otin (1879-1906) kabi

ilgʻor ustozlar qoʻllagan didaktik qadriyatlar ayniqsa eʼtiborga loyiq hisoblanadi.

Soʻfi Oллоhyorning “Sabot ul-ojiziyn” (Ojizlar saboti) kitobi XVIII asrdan boshlab “Haftiyak”, “Chorkitob” kabi asarlar qatorida eski maktablarda darslik sifatida oʻqitib kelingan, ajdodlarimizning taʼlimiy kamolotida muhim negiz vazifasini oʻtagan. Unda yassaviy-jahriya tariqati gʻoyalari targʻib etilib, oʻquvchini komillikka erishishga daʼvat etilgan.

“Sabotul ojiziyn” (“Ojizlar saboti”) asari 84 qismdan iborat boʻlib, kalom ilmi asoslari sheʼriy yoʻl bilan yoritiladi. Unda Oллоh sifatлари, tavhid, iymon bayoni, farishtalar, kitoblar, meʼroj, paygʻambarimiz va sahobalar taʼrifi, ajal, qiyomat kuni, tarozu, pulsirot, tolib va pining vazifalari, piri komil tanlashga qoʻyiladigan talablar, darveshlik shartlari, zohidning shirin tilli boʻlishi zarurligi, moʻmin bandaning axloqiga qoʻyiladigan talablar, nafs muammolari tavsiflanadi. Soʻfi Oллоhyorning fikricha, ilm yoʻlida zahmat chekish oʻziga pir tanlashdan boshlanadi. Bu yoʻl zahmatlarga toʻla:

Ajab yoʻldir – tamomi mehnatu ranj,

Va lekin har qarishda bir nihon ganj.

Nasihat tinglay bilmagan shogirdning tafakkuri yorishmaydi, qalbi ilmga moyil boʻlmaydi:

Nasihat tinglamas dil saxti mahjub,

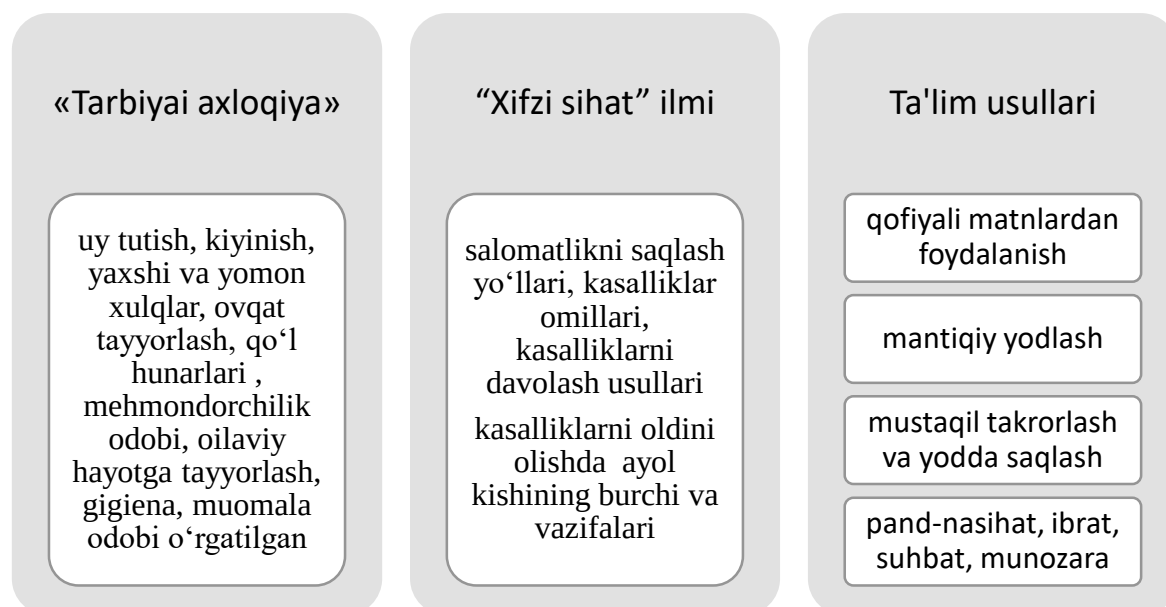
Koʻkarmas - tosha yomgʻir yogʻsa ham koʻb[152,7].

Ustoz (pir)ga yuklangan talablar	Shogirdga yuklangan talablar
tariqat ilmining bilimdoni boʻlish (oʻshal piriki, erning eri boʻlgʻay, tariqat peshasining sheri boʻlgʻay)	Qurʻoni Karimni oʻrganishga ishtiyoq bilan kirishishi lozim, zero, Qurʻonni toʻgʻri oʻqiy olmaydigan kishi uning sharhi va izohini ham toʻgʻri anglay olmaydi (“Oʻqiy

	bilmasa zohir lafzi Qur'on, nechuk tafsirini bilgay ul inson?")
haromdan hazar qilish (agar to'ldursalar yerning yuzini qizil tilloga solmas ko'zini)	Oллоh rizoligi yo'lida ilm o'rganishi, hayo va muloyimlikni odat qilishi
ishi bilan so'zi bir, chin e'tiqodli, tariqat ahkomlariga qat'iy rioya etuvchi komil inson bo'lish	tolib shirin til sohibi, ochiqqo'l, samimiy bo'lishi kerak ("Ochiq qo'llik, kushoda yuzli bo'lgil, muruvvatlik, muloyim so'zli bo'lgil")
sohib karomatli bo'lish, tolibning xatti-harakatlarida o'ziga xoslikni uyg'unlikda ko'ra bilish	ustoz (pir)ning har bir o'gitiga amal qilishi (Pirning farmonidan qilsang taxalluf, taassufdir, taassufdir, taassuf)
xokisor va kamtar bo'lish	darvesh va zohid zimmasidagi vazifalarni ham bilishi kerak

1.3.19-rasm. So'fi Ollohyorning pir va murshidga yuklagan talablari

Jahon otin Uvaysiy (1779-1845), Anbar otin (1870-1915) va Dilshod Barno (1800-1905)lar o'z xonadonlarida ochgan xususiy qizlar maktabida qizlarning adabiy layoqatlarini o'stirish, aqliy rivojlantirish maqsadida **chiston, muvashshax, badiiy asarlarni sharhlash, izohlash** metodlaridan foydalandilar.

1.3.20-rasm. Jahon otin, Dilshod Barno, Anbar otin qizlar maktabi didaktik qadriyatlari

O'quvchi qizlarga avval arab yoki fors tilidagi matnning ma'nosi tushuntirilib, so'ng o'quvchiga uni yodlash, ma'nosini sharhlab (izohlab) berish topshirilgan. Xususan, Anbar otin o'quvchilarga alifboni o'rgatishda o'tilayotgan harf-tovush ishtirokidagi qofiyadosh so'zlardan tuzilgan she'rlardan foydalangan. Albatta, bu o'quvchilar xotirasida harf shaklining saqlanib qolishiga yordam bergan hamda ular savodining tezroq chiqishini ta'minlagan. Masalan, (Jim):

Xarobat elda sultonlar olur boj,
 adolat ilkida yakson o'lur toj.
 Kimki el g'amidadur suxansanj,
 aning har so'zi dunyoda ulug' ganj[47].

Shuningdek, harf shaklini yodda saqlanishini ta'minlash uchun harflar ta'rifidan foydalanishga harakat qilgan: Masalan, “Mim” (“M”) harfini o'rgatishda:

Bosh egib turgay hamisha harfi mim,
 o'ylamang ta'zimda bor deb zarbu bim”-

deya uni ta'zim qilayotgan insonga o'xshatadi. Demak, ustoz-shoira ta'lim-tarbiya birligi tamoyiliga rioya qilgan holda, qizlarning ilm egallashini “tarbiyai axloqiya” asosida amalga oshirgan.

Jahon otin Uvaysiy ta'lim jarayonida muammo metodini qo'llashda chistonlardan samarali foydalangan. O'zi to'qigan chistonlar vositasida o'quvchi qizlarda topqirlik mahoratini, badiiy sezgirlik va didni tarbiyalagan:

Ul nadurkim, sabzto'nlik, yoz yog'ochning boshida,
Qish yalang'och aylagay barcha xaloyiq qoshida.
Barcha qushlarning so'ngoki ichida,
Ul na qushdurkim, so'ngoki toshida. (Yong'oq)[194].

Ahmad Donish (1827 — 1897) madrasada dars berish bilan birga, “Navodir ul vaqoe” asarida maktab-madrasalarni isloh qilish, bunda ta'lim-tarbiya usullarini isloh qilish, texnik fanlarni o'qitish, xorijiy tillardan saboq berish kabi dolzarb masalalarni ilgari suradi. Uningcha, o'qituvchi o'z ustida ko'p ishlashi, kasbiy mahoratini o'stirishi, go'zal axloqli bo'lishi zarur. Olim ta'limda ilmiylik tamoyilini ilgari surib: "Yoshlar fikri va bilimining haqiqiylikiga ishonch hosil qilishi, bevosita kuzatish yo'li bilan ongli ravishda bilim egallashi, bunda hodisa mohiyatini anglashi, eng zarur masalaga e'tibor berishi, ikkinchi darajalilariga esa e'tibor bermasligi kerak. Har bir odam bilimni shunday egallashi zarurki, har qanday qarshilik va e'tirozlar uning bilimiga bo'lgan ishonchini yo'qqa chiqara olmasin, fikri haqiqatan to'g'ri bo'lsa, odamlarning kelisha olmasligidan xafa bo'lmasin"[52], - deb uqtiradi.

Umuman, xonliklar davrida quyidagi didaktik qadriyatlar mavjud bo'lgan (1.3.21.-rasm):

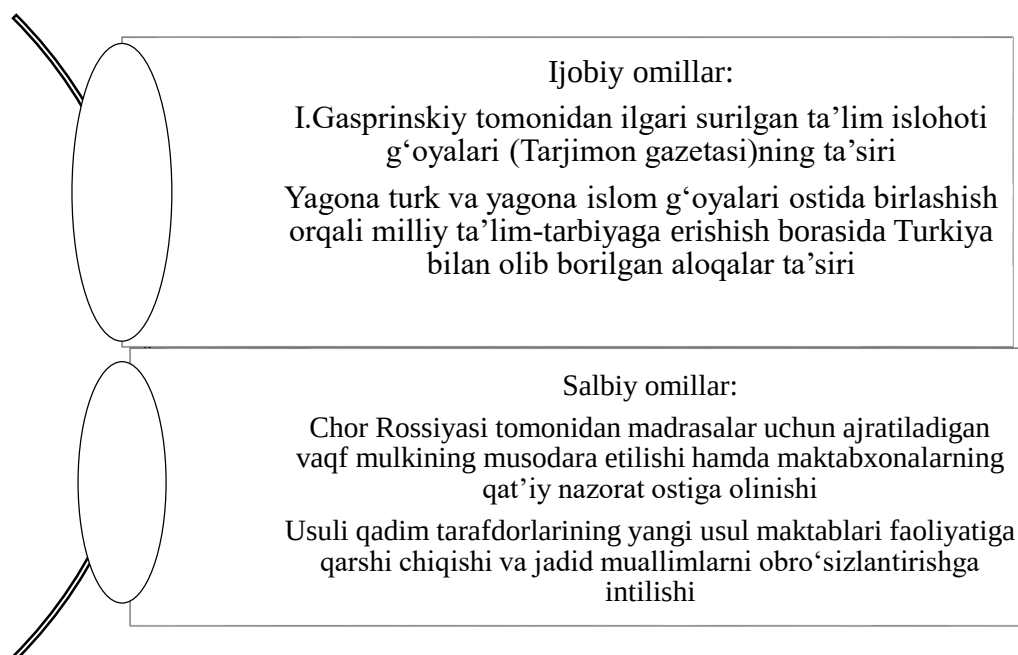
Xonliklar davri: ta'lim tamoyillari

- 1. Ustoz tanlashda erkinlik
- 2. Ta'lim-tarbiya birligi
- 3. Islomiy tarbiya va ilmlar ustuvorligi
- 4. Osondan qiyinga o'tish
- 5. Ilm berishda xolislik va qanoat tamoyili
- 6. Yodlashga beriladigan materiallarning ichki qofiyali bo'lishi
- 7. Munozara orqali mushohada yuritish

1.3.21-rasm. Xonliklar davrida ta'limda tayanilgan tamoyillar

Bu davrda ko'p qo'llanilgan mantiqiy yodlash usulida o'quvchilarga ma'lum bir manba yod olish uchun topshirilar ekan, avvalo uning ichki (botiniy) ma'nosi ona tilida tushuntirib berilgan, ya'ni sharhlangan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O'zbekistonda jadid ta'lim islohoti harakatining shakllanishi⁶ga hamda uning chor hukumati va mahalliy ruhoniylar tomonidan cheklanishi⁷ga ayrim omillar o'z ta'sirini ko'rsatdi (1.3.22-rasm).

1.3.22-rasm. Jadidchilik davrida ta'lim islohotiga ta'sir ko'rsatgan omillar

Jadidlarning ta'lim jarayonini ilmiy-metodik ta'minlash; zaifalar (qizlar) ta'limini yo'lga qo'yish; milliy ta'lim muassasalarining moddiy bazasini kuchaytirish, ta'limda jahondagi ilg'or mamlakatlar

⁶ Bu haqida o'qing: Исмоилбек Гаспринский. Хаёт ва маъмот масаласи. – Т.: Маънавият, 2006. – 318 б.; Зайнобиддин Абдирашидов. Исмаил Гапсринский и Туркестан в начале XX века: связь – отношения – влияние. – Т.: Академнашр, 2011. – 375 с.; Б.Қосимов. Миллий Уйғониш. - Т.: Маънавият, 2002. – 397 б. – 41-58-б.; 162-202 б. Markaziy Osiyo madaniyatiga Rus va dunyo madaniyatining ta'siri- <https://elib.buxdu.uz>;

⁷ Is'hoqxon Ibratning Namangan yaqinidagi To'raqo'rg'on qishlog'ida ochgan usuli savtiya maktabini "usuli qadim" tarafjorlari "kofirlar maktabi" deb atadilar, Is'hoqxonni o'zini "kofir" deb e'lon qildilar. H.H Niyoziy, A.Avloniy, M.So'fizoda, Saidahmad Siddiqiy-Ajziy kabilarning yangi usul maktablari ham nodonlarning chaquvi bilan rus nozirlari nazoratiga olinib yopildi. Ayrim jadid pedagoglari o'z yurtidan badarg'a qilindi; bu haqida o'qing: Исҳоқхон Ибрат. Танланган асарлар. Масъул муҳаррир Бқғали Қосимов. – Т.: Маънавият, 2005. – 200 б.; Ибрат, Сиддикий-Ажзий, Сўфизода. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 1999. – 229 б.

tajribasidan foydalanish kabi yo‘nalishlarda ta’limni isloh qilish g‘oyasi negizini quyidagilar tashkil etdi:

№	Jadidlarning didaktik qadriyatlarni yangilash borasidagi islohotlari yo‘nalishlari
1	usuli jadid maktablarini ko‘paytirish, majburiy boshlang‘ich ta’limni yo‘lga qo‘yish orqali maorifni yuksaltirish, chunki “sano‘ va maorif salohi ila qurollanmagan millat dunyoda rohat va saodat yuzini ko‘rolmas” Mahmudxo‘ja Behbudiy [109,177-178]
2	ta’lim mazmunini yangilash, imlo, xusnixat, ilmi hol, hisob, tarixi islom, jo‘g‘rofiya, handasa kabi o‘quv predmetlaridan bilim berish;
3	ayollarning yoppasiga savodli, o‘qimishli bo‘lishlariga erishish, “bizning birinchi tarbiyamiz onalarimiz tarafidandir, ularning o‘zlari tarbiya ko‘rmagan bo‘lsalar, biz ham ularning yomon tarbiyasidan hamisha yomon axloq egasi bo‘lamiz” (Abdurauf Fitrat).[16, 59];
4	darslarni yagona o‘quv dasturi, dars rejasi, o‘quv darsligi asosida tashkil etish;
5	yagona ta’lim mavsumi, dars soatlari, o‘quv tanaffuslari, gigienik va o‘quv talablariga mos sinf xonalarini joriy etish;
6	ta’limni tushunarliklik, onglilik, ko‘rgazmalilik, didaktik materialning o‘quvchi yoshi va bilim darajasiga mos bo‘lishi tamoyillari asosida tashkil etish; zero, “Voqean, o‘z ona tilini durust bilmag‘on, emdigina harflarni bir-biridan ayirg‘onbir yosh bolaning qo‘liga “Chahor kitob” berib: “Ibtido mekunam banomi xudo“, yoki “Sabotul ojiziyn” berib: “Sano lil-xoliqi g‘abrovu aflok”, yoki Fuzuliy berib : “Qad anoral-ishq-lil ushshoq minhojil-hudo”, yoki Xo‘ja Hofiz berib: Alo yo ayyuxas –soqiy, adar ka’san va novilho“ va soyiralar kabi

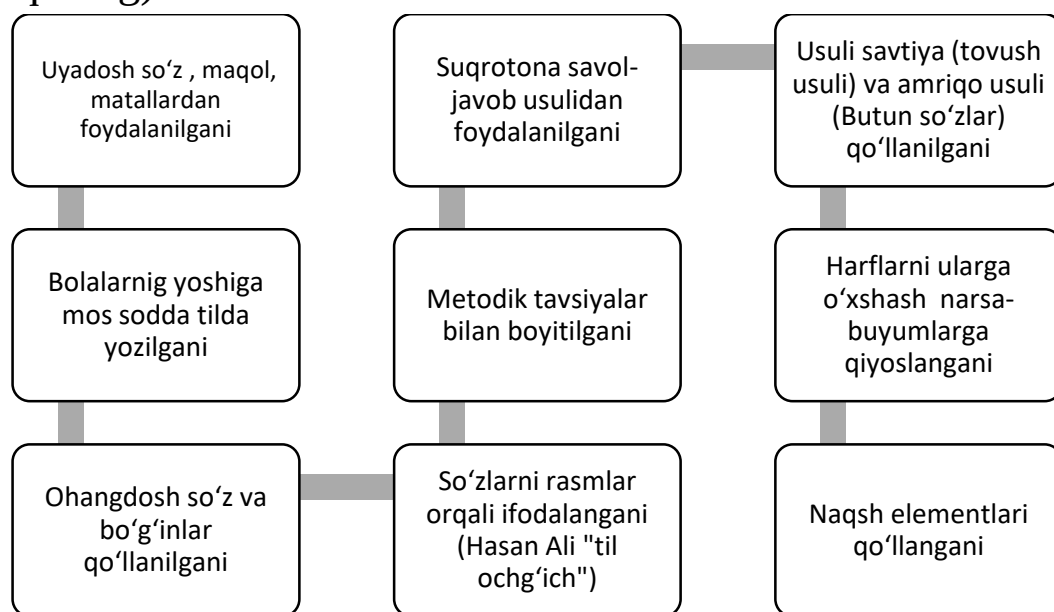
	forsiy, arabiy lisonlarida yozilmish eng adabiy va hikmatlik jumalarni o‘qumak ila yerdan turib yulduzdarga qo‘l uzatmak yoki igna ila quduq qazimak orasida farq farq yo‘qtur”(A.Avloniy)[13,80].
--	--

1.3.23-rasm. Jadidlar qadriyat darajasiga ko‘targan ta’limiy-islohiy yo‘nalishlar

“Darslik” nomi bilan chop etilgan va amalda qo‘llanilgan nashrlarning ilk mualliflari jadid pedagoglaridir (Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Munavvar Qori, Ibrat kabilar). Ularning alifbe darsliklari ilk sahifalarida o‘qituvchilarga qisqacha metodik tavsiyalar berilgan bo‘lib, ta’limda osondan qiyinga, oddiydan murakkabga o‘tish borasidagi didaktik tamoyillarga tayanilgan. Ilk alifbe darsliklaridagi [15, 114, 141, 144, 166] didaktik materiallarda qissadan hissa tarzida g‘oyaviy-mantiqiy xulosalarning keltirilganligi, butun so‘zlar usuli (167), usuli savtiya-tovush usuli⁸ [114; 144; 15], uyadosh so‘zlar turkumlaridan foydalanilganligi; pand-nasihat, ibrat va eslatma usulidan foydalanilganligi, harf shakllarini narsa-buyumlar tasviri orqali berish usulidan foydalanilganligi [166], ilk bor rasmlar kiritilib, ta’limning ko‘rgazmalilik tamoyiliga tayanilganligi (15;114], qayd etilgan barcha darsliklarda milliy kolorit va milliy tarbiyaning ustuvorligi tamoyiliga tayanilganligi kabilar ham didaktik qadriyat sifatida e’tiborga loyiq bo‘lib, ularga xos didaktik qadriyatlarni

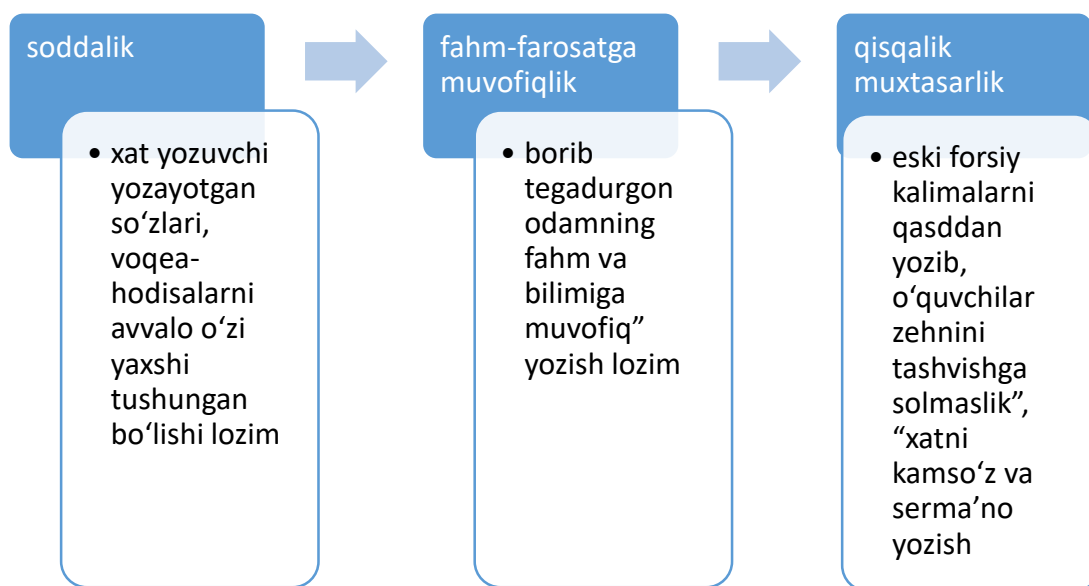
⁸ Munavvar qori jadid maktablarida qo‘llanilgan usuli savtiya metodining mohiyatini quyidagicha izohlaydi: “... usul savtiya bolalarga harflarning ovozlari ila tanitmoq, o‘qulg‘on so‘zlarni yozdirib, ma’nosini bildirmak, Bedil, Xo‘ja Hofiz kabi forsiy va mushkul kitoblarning badaliga e’tiqod, imlo, xusnixat, ilmi hol, hisob, tarixi islom, jo‘g‘rofiya, handasa, hay’at va soirlar kabi diniy va dunyoviy ilmlarni har kimning o‘z tilida yozilmish kitoblardan o‘qitib bildirmakdan iborat” Qarang: Мунаввар қори Абдурашидхонов. Танланган асарлар. Т.: Маънавият, 2003. -304 б. - 147-б.

zamonaviy darsliklarga tatbiq etish imkoniyatlari mavjuddir (1.3.24-rasmga qarang).

1.3.24-rasm. Jadid darsliklaridagi didaktik qadriyatlardan foydalanish imkoniyatlari

Mahmudxoʻja Behbudiy “Kitob ul-atfol” (1908 y.) darsligida tushunarliklik, oʻquvchining yoshi va fikrlash darajasini hisobga olish tamoyiliga tayanadi, darsda “bola zehnini ochmay, balki fikrini yoʻq boʻlishiga sabab boʻladigan”[109,216] oʻquv materiallaridan foydalanmaslik lozimligini uqtiradi. Uning xat va maktub bitishni oʻrgatish orqali oʻquvchi va talabalarning yozma nutqini rivojlantirishga qaratilgan maxsus didaktik qoidalarida taʼlimning tushunarliklik tamoyiliga ustuvor oʻrin berilgan[109,217](1.3.25-rasm):

1.3.25-rasm. M.Behbudiyning yozuv mazmuniga qoʻygan talablari

Shuningdek, u chet tilidan kirgan soʻzlarga izoh berish, maktubda "haqoratli, ta'na, hazil, fisq va gunohga taalluqli" soʻzlarni ishlatmaslik lozimligini uqtiradi. Darslikda xatlarning turlari (rasmiy arizalar hamda xususiy maktublar (yodnoma, tashakkurnoma va xabarnoma)ning namunalari berilgan.

Fitrat "Munozara" asarida oʻz fikri (hukmi)ni dalillar keltirish orqali isbotlashning yoʻllarini koʻrsatib berdi(1.3.26.-rasm):

1. Fikr aytish (hukm)

2. Isbot qilish (hukmning toʻgʻri boʻlishi, bexatoligiga dalil keltirish)

3. Istiqomat (hukmning barqarorligi)

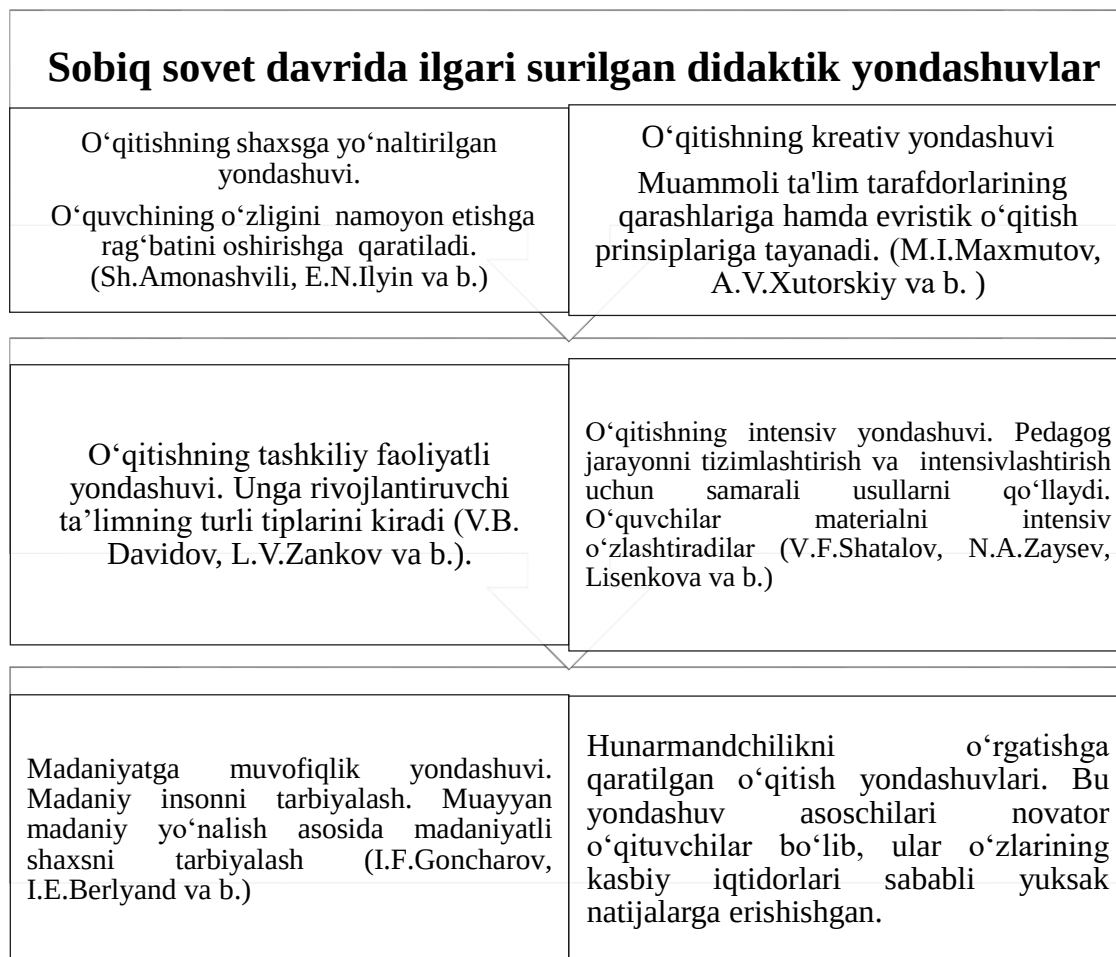
4. Surʼat(hukmning toʻxtoviz, tezlik bilan tartibli berilishi)

1.3.26-rasm. Fitrat ishlab chiqqan munozara strategiyasi

Avloniy fikricha, dars oluvchi- biluvchi, tarbiya oluvchi- amal qiluvchi demakdir. Shuning uchun tarbiya qiluvchi muallimlarning oʻzlari ilmlariga omil boʻlub, shogirdlariga ham bergan darslarini

amal ila chogʻushturub oʻrgatmamlari lozimdir. Bu ravish taʼlim ila berilgan dars va maʼlumot shogirdlarning diliga tez taʼsir qilub, mulloyi boamal boʻlurlar[14,147].

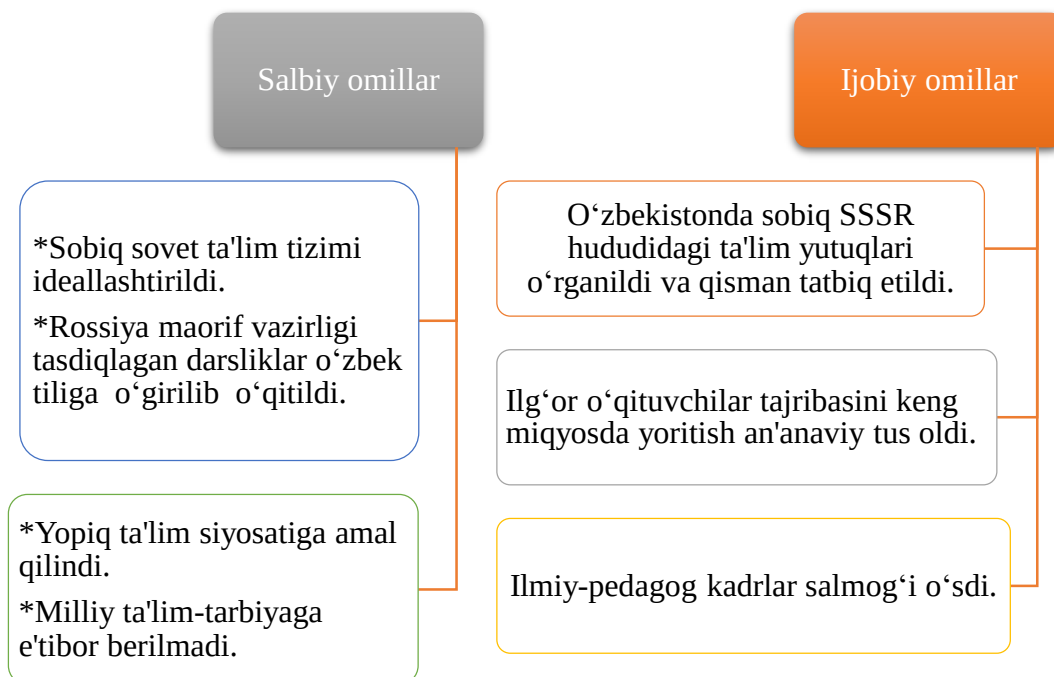
Sobiq sovet davrida qator didaktik tizimlar shakllanib, ularning aksariyati taʼlim amaliyotida oʻziga xos oʻrin tutdi (1.3.27-rasm):

1.3.27-rasm. Sobiq sovet davrida amal qilgan didaktik tizimlar (Jadval rus pedagogi Andrey Viktorovich Xutorskiy yondashuvi asosida tuzildi[192,56])

Sobiq sovet davrida Oʻzbekistonda didaktik qadriyatlarning rivojlanishiga salbiy va ijobiy taʼsir koʻrsatgan omillarni chuqurroq oʻrganish 70 yil davomida shakllangan ayrim didaktik qadriyatlarning tiklanishiga, ming yillar davomida rivojlangan va Sobiq sovet davrida unutilgan didaktik qadriyatlarning qayta tatbiq etilishiga xizmat qiladi. Bu davrda ishlab chiqilgan oʻqitishning va muammoli va shaxsga yoʻnaltirilgan tizimlari didaktik qadriyat

sifatida hozirga qadar tadqiq etilib, amaliyotga tatbiq etilmoqda . Biz ularni innovatsion qadriyat sifatida e'tirof etish mumkin deb hisoblaymiz.

1.3.28-rasm. Sobiq sovet davrida didaktik qadriyatlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan salbiy va ijobiy omillar

Shuningdek, didaktik qadriyatlarning tarixiy takomillashuvini nazarda tutgan holda, ularni shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: I.Tarixiy retro-didaktik qadriyatlar; II. Innovatsion didaktik qadriyatlar; III. Istiqbolga qaratilgan didaktik qadriyatlar.

Innovatsion didaktik qadriyatlar. XX asrning 80-yillarida ta'limni insonparvarlashtirish, muammoli ta'lim, o'qitishni optimallashtirish, aqliy harakatlarning bosqichma-bosqich shakllanishi va o'sishi kabi ta'lim nazariyalari rivojlandi. ***Pedagogik ijodkorlik, innovatorlik tushunchalari yetakchi o'ringa o'tib, didaktik qadriyat darajasiga ko'tarildi.*** Lekin ta'lim amaliyotida o'qituvchilarning pedagogik innovatsiyani qo'llashga yetarlicha tayyor emasligi, moddiy bazaning shakllanmaganligi innovatsiyalarning amaliyotga tatbiq etilishiga katta to'siq bo'ldi. O'tgan asrning 80-yillarida E.N. Ilyin, S.N. Lisenkova, V.F. Shatalov, E.I. Passov [150, 47;75;65;69]va boshqalar tomonidan

ta'lim amaliyotiga mualliflik texnologiyalarining joriy etilishi didaktik innovatsiyalar rivojida o'ziga xos bosqich bo'ldi. Bu **mualliflik metodikasiga** yo'naltirilgan didaktik qadriyatlar taraqqiyotining namoyon bo'lganligini ko'rsatadi. Uning kamchiligi vaziyatli empirik xususiyatga ega bo'lganligi, ilmiy-nazariy asoslanmaganligi, umumiy emas, xususiy xarakter kasb etganligida ko'rinadi. Shunga qaramay, u innovatorlikning jamoaviy xususiyatiga ega innovatsion didaktik majmualar yaratish tendensiyasiga o'tishga, Rossiyada "Yangi maktab", "Evrika" kabi innovatsion jamoaviy majmualar yaratilishiga asos bo'ldi[34,204].

Shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim garchi hamon tadqiq etilayotgan va ta'limni modernizatsiyalashning negizi sifatida qaralayotgan bo'lsa-da, o'tgan asrning 70-80 yillaridan ta'lim amaliyotiga kirib kelgan[150,208].

Ta'limni modernizatsiyalash sharoitida metodika va texnologiyalarni yangilash, ta'limning amaliy ta'sirini oshirish zaruriyati yuzaga kelib, yaxlit ravishda innovatsion texnologiyalar tushunchasi shakllandi. Istiqbolga qaratilgan didaktik qadriyatlar ta'lim amaliyotiga modernizatsiyalashgan ta'lim tushunchasi bilan birgalikda kirib kelib, afsuski, hozirga qadar bu yo'nalishdagi ta'lim jarayonlari stixiyali tarzda amalga oshirilmoqda, uning takomillashuvi uchun o'qitishda tarixiy va innovatsion didaktik qadriyatlardan foydalanish uchun yetarli moddiy-texnik, ilmiy-metodik baza yaratilishi zarur.

Rus metodist olimlaridan prof. L.V.Alekseevning haqli ravishda uqtirishicha, hozirgi axborotlashgan jamiyatning obyektiv ehtiyojlari o'quv jarayonlariga rivojlantiruvchi va shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarni faol joriy etishni talab etadi[37,35].

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning yangi paradigmasini pedagog olim R.Safarova va uning shogirdlari quyidagicha izohlaydilar: "Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim nazariyasi pedagogik jamoa va har bir

o‘qituvchining faoliyatida o‘z aksini topishi kerak. XXI asrga kelib ta’lim tizimi oldiga yangicha shaxsiy sifatlar ega bo‘lgan o‘quvchi, ya’ni ***favqulodda talantli*** shaxsni shakllantirish vazifasi qo‘yildi. Chunki o‘qituvchi har bir o‘quvchi bilan alohida shaxs sifatida ishlashi talab etiladi. Bunda o‘quv jarayoni sinfdagi har bir o‘quvchi shaxsining imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi kerak” [148, 82-b.].

Yuqoridagilarga xulosa qilib quyidagilarni ta’kidlash joizdir:

1. Qadriyat inson hayoti, dunyoqarashi, bilim va tasavvurlari bilan yaqindan aloqador kategoriya sifatida uning madaniy-ma’naviy qiyofasini belgilab beruvchi hodisadir. Binobarin, u madaniy qadriyatlar, ma’naviy qadriyatlar, siyosiy qadriyatlar, ta’limiy-didaktik qadriyatlar kabi bir nechta turlarga bo‘linadi. Shunga ko‘ra, u umumjahon miqyosida pedagog olimlar tomonidan o‘rganilgan va tavsiflangan.

2. Biz didaktik qadriyatlarning tarixiy takomillashuvini nazarda tutgan holda, ularni shartli ravishda quyidagi guruhlariga ajratib o‘rganish zarur deb hisobladik: I. Tarixiy retro-didaktik qadriyatlar; II. Innovatsion didaktik qadriyatlar; III. Istiqbolga qaratilgan didaktik qadriyatlar.

3. Tarixiy retro-didaktik qadriyatlar doirasida eng qadimgi davrlardan XXI asr boshlariga qadar amal qilgan didaktik qadriyatlarning davriy –xronologik jadvali ishlab chiqildi:

Didaktik qadriyatlarning davriy-xronologik jadvali

 Eng qadimgi davr Tarbiyaning ustuvorligi; ko'rsatmalilik, tushunarlik tamoyillari, pand-nasihat, istiqbolni ko'rsatib tarbiyalash, ibrat va eslatma usullari	 I renessans davri nazariya va amaliyot birligi va axloqiy tarbiyaning ustuvorligi, madaniyatga muvofiqlik prinsipi (Forobiy), ta'vil, tafsir, sharh, tahlil, isbot va misol keltirish, dalillash va umumlashtirish, ta'lim-tarbiya birligi, ta'limda ustoz nufuzi ustuvorligi tamoyillari, eslatma ibrat, pand-nasihat, suhbat, takrorlash, ma'ruzani yozib olish usuli	 II renessans davri O'qituvchilarni ulamolar kengashi sinovidan o'tkazib qabul qilish, darsni munozara vositasida o'tish, iqtidorli talabalarni ilmiy faoliyatiga jalb etish; O'quv muassasasida qat'iy tartib-intizom qoidalari ustuvorligi
 Xonliklar davri ustoz tanlashda erkinlik Ta'lim -tarbiya birligi Islomiy tarbiya va ilmlar ustuvorligi Osondan qiyonga o'tish Mantiqiy yodlash (yodlangan o'quv materialining avval mazmunini aytib berib, so'ng yoddan o'qib berish) Ilm berishda xolislik va qanoat tamoyili Yodlashga beriladigan materiallarning ichki qofiyali bo'lishi Munozara orqali mushohada yuritish	 Jadidchilik davri Uyadosh so'z , maqol, matallardan foydalanilgani Suqrotona savol-javob Harflarni ularga o'xshash narsa-buyumlarga qiyoslangan rasmlar So'zlarni rasmlar orqali ifodalash ta'limning tushunarlik tamoyili o'qitishning amaliy xarakterga ega bo'lishi, o'qituvchi nutqining qisqa va muxtasar bo'lishi kerakligi Ta'limda milliylikning ustuvorligi	 Sho'ro davri O'qitishning shaxsga yo'naltirilgan va kreativ yondashuvlari O'qitishning kreativ yondashuvi O'qitishning tashkiliy faoliyatli yondashuvi O'qitishning intensiv yondashuvi Madaniyatga muvofiqlik yondashuvi O'qitishning pedagogik texnologiyalari

4. Eng qadimgi davrlarda o'qitishning birmuncha primitiv shakli hamda tarbiya usullari amal qilgan. Birinchi renessans davrida guruhli ta'lim (Ibn Sino), tafakkurni rivojlantirish yo'llari, aqliy tarbiya, inson tafakkurini oshirishda ilmning ahamiyati, bilimlarni o'rganishda dalil, isbot, mantiqiylik, qiyoslash kabilardan foydalanishning zarurligi (Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Imom

G‘azzoliy)kabilarga e’tibor berildi. Ta’lim-tarbiyada bola ruhiyatini hisobga olish, bola tabiatiga monandlik, madaniyatga moslik, huquqiy tarbiya ustuvorligi g‘oyalari ilgari surildi. Ikkinchi renessans davrida esa madrasalarda ta’lim olishga davlat talablari ishlab chiqilganligi(Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy), munozara, ta’vil (ichki ko‘rinmas mazmunni izohlash) va tafsir (tashqi aniq mazmunni izohlash)usullari yetakchilik qilgani, ustozni erkin tanlash, ta’lim-tarbiya birligi kabi tamoyillarga tayanilgani aniqlandi.

5. Retro-didaktik qadriyatlarning boy arsenalini o‘rganish natijalari ulardan ta’lim amaliyotida foydalanishning zarurligini isbotlaydi.

6. Sobiq sovet hokimiyati yillarida hamdo‘stlik aloqasining kengayishi O‘zbekiston ta’lim amaliyoti va didaktikaning fan sifatida shakllanishga ta’sir ko‘rsatgan didaktik nazariya va konsepsiyalar, o‘qitishning yangicha shakl, usul va vositalari hamda innovatsion texnologiyalarning vujudga kelishiga olib keldi. Binobarin, innovatsion didaktik qadriyatlarni o‘rganish va qariyb 130 yillik boy tajribalarni o‘z ichiga olgan didaktik merosimizdan ta’lim amaliyoti uchun foydali, qadriyatli jihatlarni ajratib olish va qo‘llash zarurligi ilmiy-pedagogik jihatdan asoslandi.

7. Innovatsion didaktik qadriyatlarni qo‘llash uchun avvalo: 1) ta’lim subyektlarida innovatsion didaktik qadriyatlarni qo‘llashga oid bilimlar mavjud bo‘lishi kerak. Demak, o‘qituvchi qo‘llaniladigan innovatsion didaktik qadriyatlarning mazmuni haqida batafsil ma’lumot berishi, ilmiy-metodik manbalar tavsiya etishi lozim; 2) innovatsion didaktik qadriyatlarni qo‘llash o‘qituvchidan o‘z fanining bilimdoni bo‘lishni, qo‘yilgan maqsadni aniq tasavvur etishni, ta’lim oluvchilar bildiradigan fikrlarni ayrim va umumiy izohlashni talab etadi.

8. Istiqbolga qaratilgan didaktik qadriyatlarni o‘rganishda xorijiy va milliy tajribalarni amaliyotga tatbiq etish katta ahamiyatga ega.

II BO‘LIM. OLIY PEDAGOGIK TA’LIM JARAYONIDA DIDAKTIK QADRIYATLARDAN FOYDALANISH TIZIMI

2.1. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan qadriyatlar va ularni tanlash hamda tasniflash prinsiplari

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida oliy pedagogik ta’limni rivojlantirishning asosiy vazifalaridan biri sifatida “yuksak madaniyatli, amaliy kasbiy ko‘nikmaga ega, tarbiya, o‘qitish metodlari va baholash mezonlarini puxta egallagan zamonaviy pedagog kadrlarni shakllantirish jarayonlari samaradorligini oshirish”[6] vazifasi qo‘yilgan. Davlat va jamiyat tomonidan ilgari surilgan talablarda, Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun, “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”, **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining** “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni, Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida yoshlarni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, milliy-ma’naviy, ilmiy merosimizga ijobiy munosabatni shakllantirish, jumladan, oliy pedagogik ta’lim jarayonida didaktik qadriyatlardan oqilona foydalanishning zarurligi e’tirof etilgan.

Z.I.Ravkin akskiologik ustuvor qadriyatlar tarkibiga quyidagilarni kiritadi:

1) ijtimoiy- siyosiy qadriyatlar (ta’limning hamma uchun tengligi va bepulligi, erkak va ayollarning millati, dini, kelib chiqishidan qat’iy nazar bilim olishda teng huquqliligi;

2) pedagogik jarayonlarga yo‘naltirgan holda, rivojlantirib, chuqurlashtirib boriladigan ta’limga oid intellektual qadriyatlar (qiziquvchanlik, bilimga chanqoqlik, faollik va ijodkorlik, bilish faoliyati vositasi sifatidagi so‘z va tafakkur estetikasi)

3) ta'limning insonparvarlik qadriyatlari – o'quvchi qadriyatining yuksak baholanishi, ta'limning nafaqat shaxs, balki jamiyat uchun foydaliligini tan olish, jismoniy va aqliy mehnatga xurmat bilan qarash, ijtimoiy hamda shaxsiy jabhalarda o'zaro yordam va o'zaro hamkorlik g'oyalari

4) kasbiy-pedagogik qadriyatlar – o'qituvchi-tarbiyachi sifatida namoyon bo'lishga intilish, tanlangan kasb doirasidagi shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni his eta olish, pedagog iste'dodi, pedagogik professionallik – maxsus hamda umumiy madaniy yuqori tayyorgarlik, kasbiy va qomusiy bilimlilik, mehnat bozorida uning raqobatbardoshligini ta'minlovchi kasbiy mahorat, pedagogik faoliyatning keyingi bosqichlarida ijtimoiy, intellektual, umumbashariy va estetik qadriyatlarning uzluksiz o'sishiga, mustahkamlanishga intilish[130, 28].

Bizning tadqiqotimiz didaktik qadriyatlarni saqlash va yangicha mazmun bilan boyitishga qaratiladi. Rus olimlaridan A.M.Bulinin bu borada shunday deydi: “Hozirgi kunga kelib jamiyatning oliy pedagogik ta'limga taalluqli qadriyatlarini tarixiy-nazariy o'rganish ehtiyoji oshdi va bu borada muayyan negizlar shakllandi. Bunda ta'lim tizimlarini isloh etishning tarixiy-pedagogik determinatsiyasi konseptual tamoyil sanalib, unga ko'ra, isloh qilish eskini butkul rad etish va buzish emas, balki yangini yaratishni ilgari islohotlarga oid tajribalarni sinchiklab o'rganish asosida amalga oshirishni talab etadi. Pedagogika oliy o'quv yurti talabalarini kasbiy tayyorlashda aksiologik yo'nalishni prognozlashning muvaffaqiyati aksariyat aynan mana shunga bog'liq”, -deb ta'kidlaydi [60,6].

Oliy pedagogik ta'lim ta'lim jarayonida didaktik qadriyatlardan foydalanishda mavjud ta'limiy qadriyatlar tizimini aniq belgilab olish, unutilgan yoki ta'kidlab ko'rsatilmayotgan ta'limiy qadriyatlarni aniq innovatsion ishlanmalarga transformatsiyalash talabada ijodkorlik va kreativlikni rivojlantirishi bilan birga, ta'lim

nazariyasi va amaliyotini milliy-tarixiy tajribalar asosida boyitish imkonini beradi. Ta'limga oid innovatsiyalarda milliylikni ta'minlashga, talabaning milliy ta'lim-tarbiya sohasidagi bilim, ko'nikma va malakalarini yangi innovatsion sharoitga ko'chirishga, shu bilan birga, innovatsion hodisalarga pedagogik omillarni singdirishga asos bo'ladi.

Sh.Abdujalilovanning uqtirishicha, bizdagi barkamol avlodni shakllantirishning milliy-tarixiy tajribasi uchta konseptual yo'nalishga asoslanadi:

1. Nasl pokligi.
2. Tarbiyada ustoz metodi.
3. Faoliyatda ibrat metodi[18,12] .

Tadqiqotchining fikriga qo'shilgan holda, uchinchi konseptual yo'nalish tarkibida "Umumiy pedagogika" o'quv jarayoniga tasavvuf tariqatida keng targ'ib etilgan o'z-o'zini tarbiyalashdan tortib Najmiddin Kubroning ustozlik faoliyatida qo'llanilgan ruhiy muqoraba metodidan foydalanishgacha bo'lgan boy didaktik qadriyatlarni kiritish, ular asosida zamonaviy didaktik qadriyatlarni boyitish zarur.

O.R.Roziqov, S.Yu.Og'ae, M.M.Mahmudova, B.R.Adizovlar tomonidan didaktik hodisalarni tasniflashga quyidagicha ta'rif berilgan: "Didaktik faktlarni tahlil etishda o'zaro yaqin faktlarni guruhlarga to'plash, har bir guruhga oid faktlarning umumiy tomonlarini ajratish didaktik hodisalar to'g'risida umumiy xulosalar chiqarish imkoniyatini beradi. Tasnif didaktik faktlarni tahlil etishning asosiy yo'llaridan biri bo'lib, undan didakt olimlar unumli foydalanishadi"[138,45]. Mualliflarning uqtirishicha, tasnif metodida quyidagilar amalga oshiriladi:

- 1) hodisalarni tasnif etish me'yorlarini belgilash;
- 2) didaktik hodisalarga oid faktlarni sinflarga — bir turkumga birlashtirish;

3) sinflarga mos atama (termin)larni tanlash[138,46].

Mazkur tasnifga ko'ra, biz tadqiqot ishimizda tarixiy, innovatsion hamda zamonaviy didaktik qadriyatlardan oliy pedagogik ta'lim amaliyotida foydalanishda mavjud didaktik qadriyatlarni ichki belgilariga ko'ra: didaktik qadriyatli yo'nalishlar(mo'ljallar), qo'llanilgan ta'lim texnologiyalariga ko'ra tarixiy, innovatsion hamda zamonaviy didaktik texnologik qadriyatlar kabi uch turga bo'lib, ularni tasniflashda a) didaktik qadriyatlarning juz'iy va umumiy belgilarini ajratib olishga; b) juz'iy va umumiy xususiyatlar asosida bir turkumga mansub hodisalarni ajratishga harakat qildik.

Yuqorida didaktik qadriyatlarni tanlash va tasniflashda ta'lim tizimlarini isloh etishning tarixiy-pedagogik determinatsiyasi konseptual tamoyiliga tayanildi. Ya'ni, ilgari qo'llanilgan didaktik qadriyatlarni "butkul rad etish va buzish emas", balki ular negizida yangi innovatsion ishlanmalar yaratish lozim. Bizningcha, ushbu jarayonga talabalarni faol jalb etish, bu orqali ularda ijodkorlik, o'z milliy ta'lim tajribalarini yaxshiroq o'rganishga ishtiyoq va intilishni qaror toptirish zarur.

A.M.Bulininning fikriga ko'ra, kasbiy ta'lim olishga erishish, ilmiylik, amaliy yo'naltirilganlik, psixologik-pedagogik tayyorgarlik, ma'naviyat, axloqiylik, ijodiylik, olingan bilimlarning universalligi kabi oliy ta'limga xos qadriyatlar tizimini egallashni taqozo etadi. Olim oliy pedagogik ta'limga xos qadriyatlar genezisini o'rganib, uning evolyutsion rivojlanishidagi yetakchi tendensiyalarni ko'rsatadi. Uning uqtirishicha, XXI asr o'qituvchisiga xos eng muhim qadriyatlar ma'naviyatlik, gumanizm, axloqiylik, kasbiy mahorat, diniy qadriyatlar kabilardir[60,13].

Sh.Taylanova talabalarda qadriyatlar tizimini shakllantirish va rivojlantirish nuqtai nazaridan pedagogik faoliyatning mazmuni va o'ziga xosligidan kelib chiqqan holda, qadriyatlar tizimi

komponentlarini: ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy, intellektual, ta'lim-tarbiyaviy, badiiy-estetik turlarga ajratib, ta'limiy qadriyatlar tizimi komponentlarini: insonparvarlik, o'qitish jarayoni, o'quvchi shaxsi va o'qituvchilik kasbiga aksiologik munosabat; tarbiyaviy qadriyatlarni: axloqiy ideal, profilaktik faoliyat, pedagogik madaniyat, sog'lom turmush tarzi, namuna ko'rsatish kabi komponentlarga ajratadi[155].

Bizningcha, didaktik qadriyatlarning muhim komponentlarini quyidagilar tashkil etadi:

- 1) Sharq va G'arbda ishlab chiqilgan ilg'or ta'lim nazariyalari, ta'lim konsepsiyalari,
- 2) Sharq allomalarining barhayot didaktik qarashlari, optimal didaktik metod, usul va vositalar
- 3) didaktik qadriyatlarni belgilashda tarixiylik, milliylik, milliy-tarixiy tajribaga tayanish kabi prinsiplarga asoslanish.
- 4) Shuningdek, ta'lim nazariyasini milliy asosda rivojlantirish hamda maktablarga milliy mentalitetimizga mos zamonaviy ta'lim innovatsiyalarini kiritishni birlamchi ahamiyatga molik hodisa sifatida e'tirof etamiz.

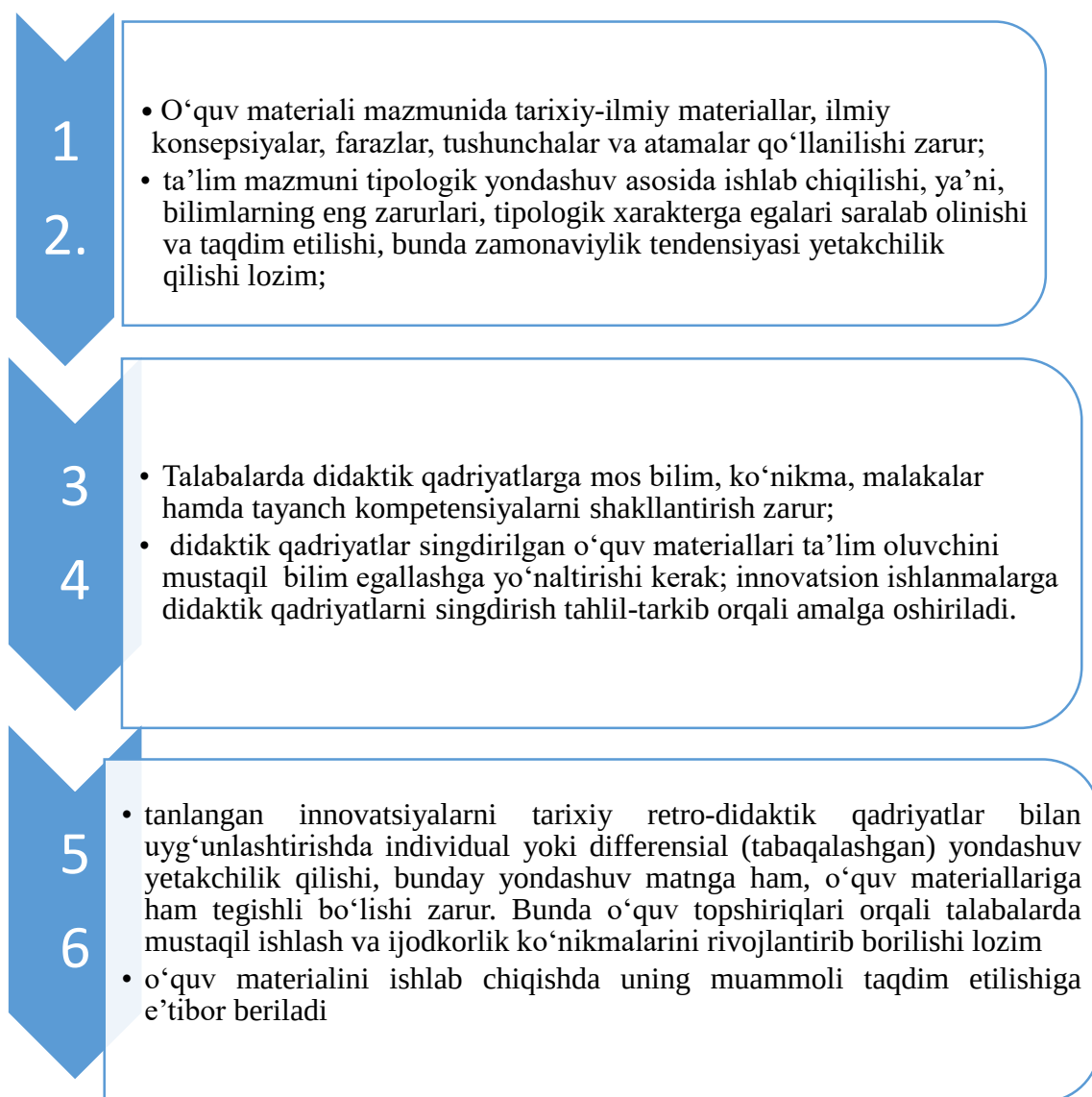
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida "pedagogik ta'lim sohasining ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv reja va dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida takomillashtirish, innovatsion o'quv-me'yoriy va ta'lim resurslarini yaratish hamda amaliyotga joriy etish"[6] vazifasi ilgari surildi. Shunga ko'ra, biz innovatsion ta'lim resurslarini xorijiy didaktik tajribalar va didaktik merosimiz negizida takomillashtirishga harakat qildik. Fikrimizcha, oliy pedagogik ta'limda o'rganilishi zarur bo'lgan didaktik qadriyatlar juda katta arsenalga ega: bu, ta'lim mazmuni (bunda allomalar ilgari surgan didaktik qadriyatlar nazarda tutiladi), ta'limga oid konseptual nazariyalar (ushbu nazariyalarning

qaysilarining qanday jihatlari hozir qo'llanilishi zarur? degan masala atrofida talabalar fikri o'rganiladi, ularda o'z metodikalarini yaratishda tayanishlari zarur bo'lgan ta'lim nazariyalarini belgilab olishga oid aksiologik yondashuv shakllantiriladi), ta'lim metodlari, vositalari va shakllari tarixiylik, zamonaviylik va vorisiylik nuqtai nazaridan tahlil etiladi. Bunda milliylikka urg'u berish bilan birga, xorijiy tajribalarni ham hisobga olish, milliy va zamonaviylikning uyg'unligi prinsipini qo'llash lozim.

Oliy pedagogik ta'lim jarayonida o'quv materiallariga didaktik qadriyatlarni singdirishda quyidagilarga e'tibor berish zarur:

O'rta Osiyo mutafakkirlari va ma'rifatparvarlar ilgari surgan, gumanizm g'oyalariga asoslangan ta'limiy qadriyatlar hozirgi kunda ham dolzarbligicha qolmoqda. Ta'lim subyektlari (inson) shaxsini oliy qadriyat deb bilish, nekbin ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga tayanish - jadidlar pedagogik konsepsiyasining mohiyatini belgilab beradi. Tarixiy va zamonaviy gumanistik aksiologik nazariyalar o'zaro aloqadorligiga asoslanibgina, gumanizm g'oyalari bilan yo'g'rilgan didaktik qadriyatlarning modernizatsiyalashga erishish mumkin.

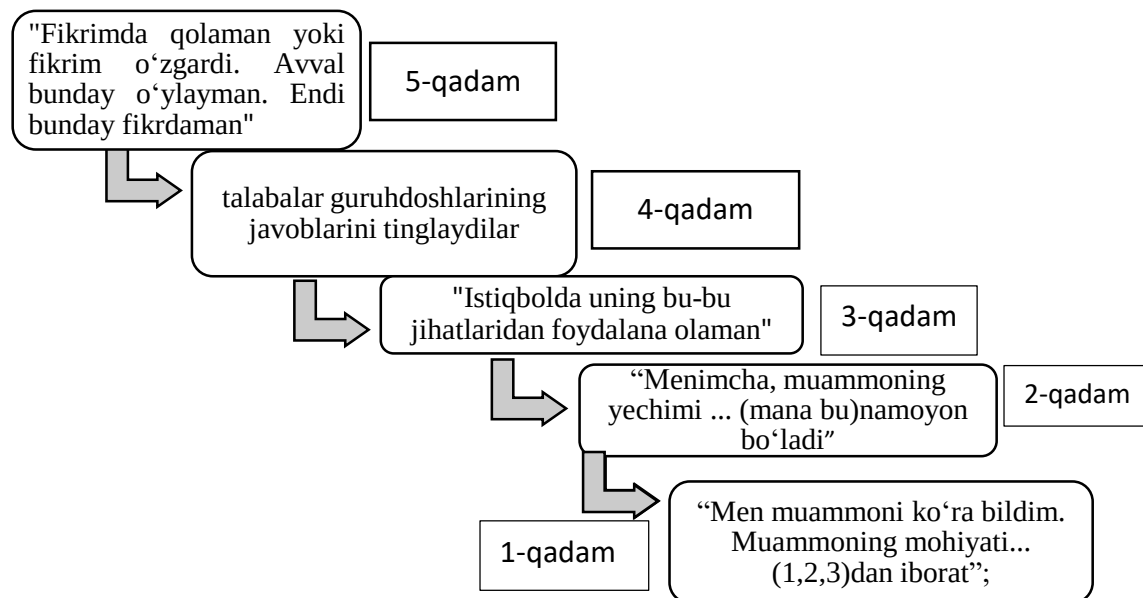
Binobarin, talabalarning modernizatsiyalashgan innovatsion ishlanmalar tayyorlashga yo'naltirish istiqbolda ta'lim sifatini ko'tarishga xizmat qiladi.

2.1.1-rasm. Oliy pedagogik ta‘limda o‘quv materiallariga didaktik qadriyatlarni singdirishga qo‘yiladigan talablar

Yuqorida (2.1.1.-rasm) qayd etilgan 4-talabga ko‘ra, o‘quv mashg‘ulotlarida o‘quv materiallariga didaktik qadriyatlarni singdirish tahlil-tarkib orqali amalga oshirilib, avval ishlanma ta‘lim hodisasi sifatida tarkibiy qismlarga ajratiladi. Uyg‘unlashtirish jarayonida esa uning tarkibiy qismlari mexanik tarzda birlashtirilmay, tarixiy didaktik qadriyatga xos yangi mazmun bilan boyitiladi, natijada u mazmun va shakl tomonidan muayyan o‘zgarishga uchraydi. Masalan, ushbu talab asosida ishlab chiqilgan **Abdulla Avloniyning “Fikr tarbiyasi”** ta‘lim texnologiyasini yangi sharoitda

qo'llashga qaratilgan mashg'ulotimiz talabalarning pedagogik hodisani reflektiv anglashida juda qo'l keladi. Bunda muayyan ta'lim hodisasi haqida muammo ilgari surilgach, talabalarning guruhlararo innovatsion faoliyati amalga oshiriladi. Bunda ular quyidagi (2.1.2.-rasm) kabi pastdan-yuqoriga qarab qadam-baqadam algoritmi asosida faoliyat olib boradilar:

2.1.2-rasm. A.Avloniyni fikr tarbiyasi texnologiyasi

Qadam-baqadam algoritmi asosida faoliyat olib borishda talaba avval muammo yuzasidan fikrini qog'ozga yozadi (1,2,3-qadamlar), so'ng guruh tarkibida faoliyat olib boradi (4-qadam), keyin yana alohida mustaqil ishlaydi (5-qadam). Mashg'ulot so'ngida qur'a tashlash yo'li bilan guruhlar tarkibidagi ayrim talabalarning javoblari tinglanadi va muhokama qilinadi. O'qituvchi fikrlarni xulosalab, to'ldiradi.

5-talab (2.1.1.-rasm)ga ko'ra, tanlangan innovatsiyalarni tarixiy retro-didaktik qadriyatlar bilan uyg'unlashtirishda 4 xil asosga tayaniladi:

- 1) asos (ta'limning milliy-madaniy asoslariga tayanishi);

2) ta'lim ehtiyojlariga tayanish, bunda hududiy, xalq xo'jaligi hamda har bir ta'lim subyekti o'quv ehtiyojlari nazarda tutiladi;

3) kompetentlik asosi (ta'lim oluvchida muayyan shaxsiy-kasbiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish nazarda tutiladi);

4) individual ta'limga yo'naltirilgan asos, ya'ni ta'lim oluvchida individual qobiliyat, layoqatlarni o'stirish kabilar[76,72]. Bunda o'quv materialini muammoli taqdim etish(2.1.1.-rasm)da o'quv topshirig'ining didaktik qadriyatli muammoli shakllantirishga e'tibor qaratiladi. Masalan, amaliy mashg'ulotda talabalarga individual tarzda **“Fikrning asliyatini top” o'yin-jumbog'ini** yechish topshiriladi. Bunda muayyan bir allomaning didaktik merosi o'rganilgach, u ilgari surgan didaktik qadriyatlardan namunalar beriladi va yozilmagan so'nggi jummalarni mos variant asosida topish so'raladi. Quyida shunday mashg'ulot namunasini keltiramiz: Talabalarga allomaning *didaktik qarashlarini* ifodalagan fikri topish so'raladi: masalan, “Abu Homid Muhammad al-G'azzoliy. Ihyou ulumi-din” asari[26,142]dan keltirilgan ushbu fikrlarni davom ettiring:

1. “Muallim ilmiga amal qiluvchi bo'lmog'i lozimki, ...” (Abu Homid G'azzoliy)

a) *fe'li so'zini yolg'onga chiqarmasin*

b) *yolg'onchi bo'lmasin*

v) *muallim o'zi amal qilmasa, uning hayotiy ta'siri bo'lmaydi.*

2. “Agar ilmdan boshqa bir ilm hosil bo'lsa, o'z navbatida bu ham boshqa bir ilm bilan moslashsa, bundan tag'in boshqa natija yuzaga chiqadi. Shu tariqa, ...”

a) *ilmdan boshqa ilm hosil bo'laveradi*

b) *natija, ilm va fikr cheksiz davom etaveradi*

v) *oqibat natijasiz tugaydi.*

3. Tazakkur (yodlamoq)ning foydasi shundaki,

a) *yo'q, chunki darhol yana yoddan ko'tariladi;*

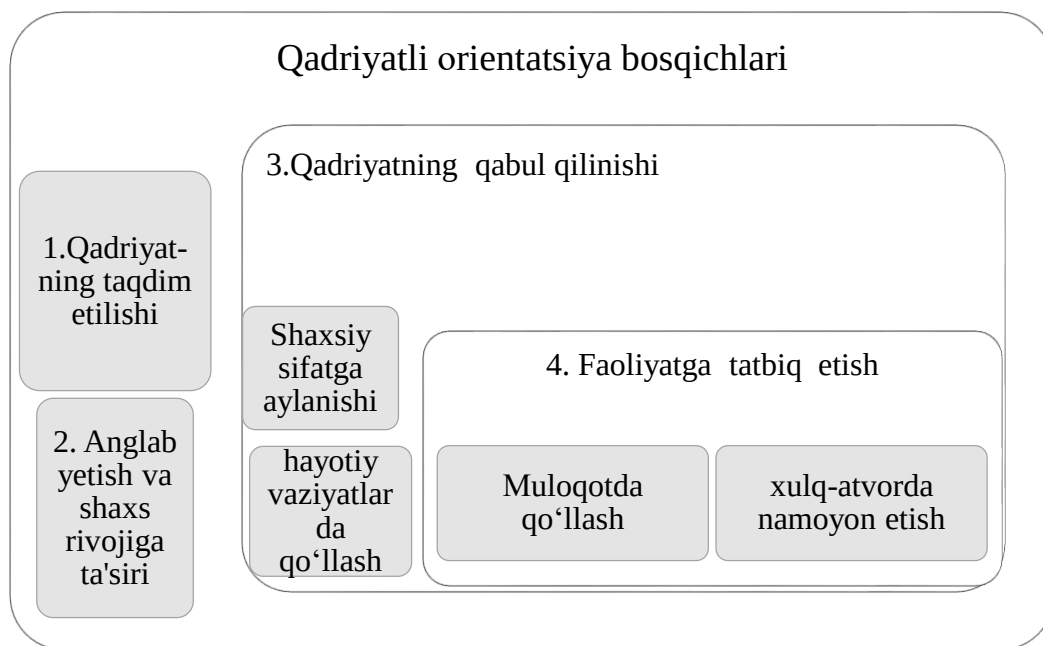
b) foydasi bor, chunki eng kerakli ma'lumotlar faqat yodlash yo'li bilan xotirada qoladi.

v) *ma'lumotni takrorlamasang, u yoddan ko'tarilib ketadi, qalbdagi o'rnashib qolishi va o'chib ketmasligi uchun ilmlarni takrorlash lozim*

(Javoblar: 1-a, 2-b, 3-v).

Talaba o'zi tanlagan variantni izohlab bergach, o'qituvchi alloma aytgan fikrni ma'lum qilib, fikrlar o'rtasidagi tafovut va o'xshashlikka e'tibor qaratadi.

Bizningcha, talabalarda qadriyatli orientatsiyalarni shakllantirish – birqadar murakkab jarayon sanalib, u quyidagi bosqichlardan tashkil topadi(2.1.3.-rasm):

2.1.3-rasm. Qadriyatli orientatsiya bosqichlari

Qadriyatli orientatsiyani shakllantirishda quyidagi pedagogik-psixologik prinsiplarga tayaniladi: gumanizm prinsipi (g'amxo'rlik, qiyin vaziyatlarda yordam berishga intilish); jamoa, guruhda shaxsiy yondashuv(shaxsning guruhga mansubligi, uning asosiy qadriyatlarini qabul qilishi), yetakchi faoliyat prinsipi, tizimli yondashuv prinsipi, tashabbus va ijtimoiy faollik prinsipi (tashabbuskorlik, o'z-o'zni boshqarish), yaxlitlik va kompleks

yondashuv prinsipi (umumfuqarolik, mehnat va axloqiy tarbiya birligi)[64].

Bunda o'qitish tamoyillari 2 xil bo'ladi: didaktik (barcha o'quv predmetlariga birdek taalluqli tamoyillar) va metodik (alohida o'quv predmetiga taalluqli tamoyillar). Ta'lim jarayonini takomillashtirishning eng muhim didaktik tamoyili uning tarbiyaviy va rivojlantiruvchi xususiyatga ega ekanligi, o'quv faoliyati ta'lim subyekti imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilganligi, ta'lim oluvchining individualligi va o'z-o'zini namoyon eta olishiga asoslanganligidir[117]. Didaktik tamoyillarning birqadar keng qo'llaniladigan turlari: ilmiylik, tizimlilik, izchillik, onglilik, tushunarlilik, ko'rgazmalilik, nazariya va amaliyot birligi kabilar hisoblanadi.

Didaktik qadriyatlarning asosiy xususiyati shundaki, ular ta'lim jarayonida tarixiylik va zamonaviylikning uyg'unlashuvini taminlab, bu uyg'unlik ijtimoiy-madaniy, ta'limiy qiymatni saqlashni nazarda tutadi. Binobarin, didaktik qadriyatlarni tanlash va tasniflashga asos bo'ladigan prinsiplarni belgilashda ularning ushbu xususiyatini hisobga olish lozim. Biz didaktik qadriyatlarni aniqlash va pedagogik ta'limga tatbiq etish hamda ta'lim jarayonini takomillashtirishda yuqorida qayd etilgan umumiy didaktik tamoyillarga tayanishga e'tibor qaratdik. Unutilgan yoki kam qo'llanilayotgan (yoxud yetarlicha samarali qo'llanilmayotgan) didaktik qadriyatlarni oliy pedagogik ta'limga tatbiq etishda mavjud metodik tizimni qisman yoki butunlay yangilash (modernizatsiyalash) uchun quyidagi maxsus tamoyillarga ham tayanish zarur deb hisoblaymiz. Shunga ko'ra biz, oliy pedagogik ta'lim jarayonida foydalaniladigan didaktik qadriyatlarni tanlash va tasniflashda quyidagi prinsiplarga tayandik:

1) oliy pedagogik **ta'limga aksiologik yondashuv** prinsipi. Bunda talabaning didaktik qadriyatni e'tirof etishi hamda uni qo'llash zarurligini anglashi nazarda tutilmoqda.

2) **tarixiy-pedagogik determinatsiya** prinsipi; Determinatsiya (lot. determinatio chegaralash, ta'rif-tavsif) ijtimoiy-falsafiy, psixologik-pedagogik kategoriya bo'lib, muayyan bir narsa, bizning ishimizda ta'limiy hodisaning ilgaridan mavjud bo'lib, rivojlanish jarayonida takomillashib borganligini anglatadi. Bunda muayyan ta'lim hodisasi avvaldan mavjud bo'lib, zamonaviy talablarga ko'ra boyitilgani, shu bilan birga, asliyati saqlanib qolganiga e'tibor qaratiladi. Masalan, "Umumiy pedagogika" fanidan ("Pedagogika tarixi" moduli bo'yicha), Najmiddin Kubro taqdim etgan didaktik qadriyatlar o'rganilganda uning muroqaba (meditatsiya) usuli haqida zarur ma'lumotlarni muammoli taqdim etish, Imom G'azzoliyning didaktik qadriyatlari o'rganilganda allomaning ustoz-shogird munosabatlariga oid merosi yoki o'qituvchiga qo'ygan talablarini ma'ruza-suhbat vositasida "Fikrning asliyatini top" o'yin-jumbog'i yoki "Nima uchun" grafikli organayzerlar (fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish) orqali anglatishga erishish o'quv faoliyati samarasini oshiradi.

3) **tarixiylik va zamonaviylikning uyg'unlashuvi** prinsipi. Masalan, hozirgi kunda ko'rgazmali ta'limning didaktik qadriyatlar bilan vobasta shakllaridan, xususan, harflarni rasmlarga qiyoslab taqdim etish, darsliklarda milliy naqshlar ichida topshiriqlar berishdan foydalanilmoqda (M.Inoyatovanning "Alifbe darsliklarining tarixiy taraqqiyot bosqichlari va didaktik asoslari" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi ilova qismida tegishli didaktik materiallar taqdim etilgan, shuningdek, R.Safarova va M.Inoyatovalarning "Alifbe" darsligi 2004-2018 yilgi nashrlarida maqol va hikmatli so'zlar milliy naqshlar ichida berilgan, shu yo'l bilan tarixiylik va zamonaviylik prinsipiga tayanilgan);

4) **xorijiy tajribalardan foydalanishda ularga kreativ-ijodiy yondashuv** prinsipi; masalan, bunga suqrotona savol-javob texnologiyasi, interfaol metodlar yaqqol misol bo'la oladi.

5) **tarixiylik, milliylik, milliy-tarixiy tajribaga tayanish hamda kreativ-ijodiy yondashish** prinsiplari. Ushbu prinsipga tayangan holda, “Umumiy pedagogika” o‘quv fanining “Pedagogika tarixi” moduli bo‘yicha jadidchilik harakati davri pedagoglari faoliyati o‘rganilganda biz tajriba-sinov jarayonida ishlab chiqqan Fitratning “Muhokama” interaktiv metodi”ni qo‘llash mumkin. Ushbu metodning innovatsion ishlanmasini tayyorlash uchun talabalar mashg‘ulotga oldindan tayyorgarlik ko‘rib keladilar. Professor-o‘qituvchi talabalarga 3ta muammoli masala (hukmlar)ni havola qiladi va ularni milliy-tarixiy tajriba (ya’ni, Fitratning o‘quv jarayonida muhokamani amalga oshirishga qaratilgan merosi[163,66-67] asosida kreativ-ijodiy faoliyatni amalga oshiradilar.

Ma’lumki, O‘zbekistonda oliy pedagogik ta’limni amaliy jihatdan rivojlantirish, unda nazariya va amaliyot birligini ta’minlash, o‘qituvchi tayyorlashni pedagogik amaliyot bilan chuqur bog‘lash maqsadida oliy ta’lim, jumladan, oliy pedagogik ta’lim muassasasi talabalariga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori asosida 2-kursdan boshlab o‘z yo‘nalishida “4+2» tartibida haftalik darslarning 4 kuni oliy ta’lim muassasasida, 2 kuni maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida amaliyot o‘tash tartibi belgilandi. Bunday qarorning qabul qilinishi bo‘lajak o‘qituvchilarda pedagoglik kasbiga nisbatan motivatsion-qadriyatli munosabatni shakllantirishni, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tizimini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini vujudga keltirishni, bo‘lajak oqituvchilarning pedagogik kompetentligini rivojlantirish, oliy pedagogik ta’limda didaktik qadriyatlarni o‘rganish va amaliyotga tatbiq etishda

innovatsion xarakterdagi o'quv jarayonini tashkil etishni taqozo etadi.

Oliy pedagogik ta'limda didaktik qadriyatlarni tarixiylik, milliylik, milliy-tarixiy tajribaga tayanish hamda istiqbolga qaratilgan didaktik qadriyatli innovatsiyalarni ishlab chiqishda kreativ-ijodiy yondashish prinsipiga tayangan holda tanlash va saralash maqsadga muvofiq bo'lib, bo'lajak o'qituvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar mazmun-mohiyatini anglash, ularni qadrlash, shaxsiy-kasbiy faoliyatida ularga rioya qilishiga erishishning ahamiyati katta. Buning uchun turli fanlar bo'yicha o'quv predmetlarining tarbiyaviy tomoniga mas'uliyat bilan yondashish, ta'limning tarbiyaviy funksiyasini kuchaytirish, mazmunli, tarbiyaviy xarakterdagi didaktik materiallardan foydalanish, talabalalar bilan gazeta va jurnallardagi qadriyatlar mazmun-mohiyatini ochib beruvchi ilmiy-ommabop maqolalarni o'rganish, ijtimoiy-siyosiy, tarbiyaviy masalalarni tahlil qilish, matnning asosiy g'oyasini aniqlashga qaratilgan qadriyatli muammoli tahlil metodidan foydalanish zarur. Ular bo'lajak o'qituvchilarni vatanparvarlik, baynalminallik, do'stlik ruhida tarbiyalaydi, dunyoqarashini kengaytiradi.

A.M.Bulinning dissertatsion tadqiqotida oliy pedagogik ta'lim jarayonida qo'llaniladigan qadriyatli orientatsiyalar tarkibi quyidagicha belgilangan:

1 Birinchi navbatda ta'limning talaba shaxsiga yo'naltirilishi. Bunda ta'limning mohiyati bevosita ijtimoiy hayotga qaratilgan o'quv jarayoni sifatida idrok etiladi, o'quv jarayonida muayyan bir inson avvalo o'zining, qolaversa, millat va millatlararo hamjamiyatning farovonligiga erishish maqsadida o'z individual layoqat va iste'dodlarini rivojlantirish, bilimlar va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirish orqali o'z-o'zini ongli rivojlantirish layoqatlarini egallaydi [60,72].

2. Oliy pedagogik ta'lim nazariyasi va amaliyotining asosini gumanistik qadriyatlar va ideallar egallashi zarur. Shuningdek, o'tmishda qo'llanilgan, ijobiy ahamiyat kasb etadigan, gipertrofiyaga uchragan va deformatsiya qilingan (o'zgartirib yuborilgan) insonparvarlik g'oyalarini chuqur tahlil qilib, pedagogik mohiyatini ochgan holda ta'lim jarayonida qo'llash kerak. Insonparvarlik yo'nalishi ta'lim maqsadlarini umuminsoniy va milliy madaniyat hamda ularga mos qadriyatlar bilan uyg'unlashtiradi. Yer yuzidagi eng oliy qadriyat bo'lmish insonga munosabat ustuvor gumanistik asos hisoblanib, inson ta'limning maqsadi va ijtimoiy taraqqiyotni baholash mezonining asosi sifatida e'tirof etiladi.

Inson shaxsini e'tirof etuvchi didaktik qadriyatlar juda qadimgi davrlardan boshlab davlat va jamiyat hamda ta'lim subyektlari tomonidan e'tirof etilib, talabalarning umumiy taraqqiyotiga, shaxs sifatida aqliy-intellektual rivojlanishiga, ta'lim-tarbiya birligini amalga oshirishga xizmat qilgan. Binobarin, ushbu uzoq davrlarni qamrab olgan boy merosdan bugungi kun uchun ahamiyatlilarini saralash hamda retro-didaktik qadriyatlar negizida yangi zamonaviy qadriyatlarni yaratishda transformatsiya (lot. *transformatio* - o'zgartirish, o'tish, rivojlanish natijasida ko'rinishini o'zgartirish) usulidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zero, iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti bosh kotibining ta'lim siyosati bo'yicha maxsus maslahatchisi Andreas Shlyayxer qadriyatlardan foydalanish yangi qadriyatlar yaratilishiga olib kelishini ta'kidlab "...zamonaviy jamiyatlar turli bilim sohalarini sintez qilib, ilgari bog'lanmagan g'oyalar o'rtasida aloqa o'rnatib qadriyat yaratadi. Bu narsa o'z sohasida yaxshi bilimga ega bo'lishni va boshqa sohadagi bilimlarga idrokli bo'lishni talab etadi" "[48,37], - deb ta'kidlaydi. Uning fikricha, "Ta'lim tizimi individual rivojlanishining har qanday tahlili noyob tarix, an'anaviy qadriyatlar,

kuchli tomonlar va milliy o'ziga xoslikni hisobga olishi kerak"[48,74]

Tarixiy-retrospektiv metod quyidagilarga ko'ra innovatsion ishlanmalar yaratishda yetakchi metodlardan biri bo'lishi mumkin:

- pedagogikadan qo'llanma, darslik va ishchi dasturi rejasiga didaktik qadriyatlar metodologiyasi, didaktik qadriyatlarning turlari, didaktik qadriyatlarni qayta ijodiy ishlash texnologiyasi borasidagi bilim, ko'nikma va malakalarning kiritilishi;

- pedagogika universitetlari va institutlari o'quv dasturlarida talabalarning didaktik qadriyatlarni bilish va qo'llashini ta'minlovchi ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha maxsus kurslarning mavjud bo'lishi;

- pedagogika oliy ta'lim tizimida talabalarda didaktik qadriyatlarga asoslangan kompetensiyalarni shakllantirish va takomillashtirish bo'yicha keng qamrovli monitoring tizimini yaratish.

Talabalarni didaktik qadriyatlarni amaliyotda qo'llashga tayyorlash quyidagilarni taqozo etadi:

- didaktik qadriyatlar mazmunini ifodalovchi didaktik materialning mavjudligi;

- o'quv faoliyatini (amaliyotini) tashkil etishga qo'yiladigan talablar, didaktik qadriyat modellari va qadriyatlarga asoslangan tarixiy, innovatsion, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash usullarini aks ettiruvchi o'quv qo'llanmalar;

- pedagogik innovatsiyalar sohasidagi kompetentlik.

Talabalarga taqdim etilgan didaktik qadriyatlar pedagogik oliy ta'lim muassasalarida "Umumiy pedagogika" fanining "Pedagogika tarixi" moduli bo'yicha suhbat-ma'ruza, amaliy mashg'ulotlar, seminarlar jarayonida o'rganiladi va ularda tegishli qadriyatli kompetentlikni shakllantirishga xizmat qiladi.

2.2. Oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchining kasbiy-pedagogik va tayanch kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik qadriyatlar

XXI asr ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy muhiti, rivojlangan bozor iqtisodiyoti sharoitida ta'limning globallasuvi hamda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida pedagoglik kasbiga jamiyat tomonidan qo'yilayotgan yuksak talablar ta'lim-tarbiya vazifalarini kompetentlik darajasida hal etishni taqozo etmoqda. Zero, "maktab tizimining sifati hech qaerda o'qituvchilarni tayyorlash sifatidan ortiq bo'lmaydi. Eng yaxshi tizimlar o'qituvchilarning tarkibini sinchiklab saralaydi va o'qitadi, o'qituvchilarga, ayniqsa, qiyinchiliklarga duch kelayotgan yosh pedagoglarga malaka oshirishga yordam beradi"[48,75].

Malakali mutaxassis bo'la oladigan kompetentli talaba tayyorlashga erishish – bugungi kun oliy ta'lim oldiga qo'yilayotgan eng muhim vazifa sanaladi. Jose Gines Moraning fikricha, kompetentli talaba yetarlicha kasbiy-shaxsiy sifatlarga ega bo'lishi, yangi bilimlarni tezkor egallashi, boshqa sohalar bo'yicha ham bilimlarga ega bo'lishi, samarali muhokama yuritishi; yangi imkoniyatlardan foydalana bilishi, tanqidiy tafakkurga ega bo'lishi, kompyuter texnologiyalari va internetdan oqilona foydalanishi, chet tillarda gapirish va yozishni bilishi zarur[113, 7-10]

Oliy pedagogik ta'lim yo'nalishida "Pedagogika" fanidan DTSda talabalarda quyidagi kompetensiyalarni shakllantirish vazifasi ilgari surilmoqda:

1) ijtimoiy-madaniy, shaxsiy-intellektual qadriyatlarga asoslanib, jamiyat e'tirof etgan ma'naviy-axloqiy, g'oyaviy-mafkuraviy qadriyatlarga oid bilim va tushunchalarni bilish va ularga rioya etish yo'nalishlarini qamrab oluvchi **akademik kompetentlik**;

2)pedagoglik kasbi bilan aloqador funksiyalarni hal etish, mualliflik o‘quv-tarbiyaviy rejalari asosida qo‘yilgan vazifalarning ijrosini ta‘minlash layoqatini jamlovchi **kasbiy kompetentlik**;

3)kasbiy vazifalarni professional darajada boshqarishda amaliy-fundamental bilim, ko‘nima, malakalarga ega, raqobatbardoshlik talablariga mos **pedagogik mahoratga egalik kompetentligi**.

Kompetentlik tushunchasi haqida dastlabki qarashlar Buyuk Britaniyalik psixolog olim Djon Raven tomonidan ilgari surilgan bo‘lib, u kompetentlikka xos xususiyatlarni yagona bir tizimga birlashtiradi hamda emotsional-intellektual xususiyatga ega kompetentlik “motivatsiyalashgan qobiliyatlar” asosida namoyon bo‘lishini ta‘kidlaydi[129,43].

“Pedagogika ensiklopediya”si II jildida kompetentlilik “pedagogning barcha imkoniyatlaridan foydalana olishi, o‘ziga va o‘z ishiga nisbatan talabchanligi, maktab, oila va mahalla hamkorligini yo‘lga qo‘ya olishi, o‘z ishining ustasi bo‘lgan, sohasining sirlarini har tomonlama chuqur bilgan, o‘zini o‘zi rivojlantiruvchi hamda o‘z qobiliyati va imkoniyatlarini to‘la ishga sola biladigan pedagogik layoqat”[126,184] ekanligi uqtiriladi.

Kompetensiya kasb egasiga zarur kasbiy qonuniyatlar, tamoyillar, talablar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek, shaxsiy deontologik meyorlar yig‘indisini anglatadi. Kompetentlik esa shaxs amaliy faoliyati bilan bogliq bo‘lib, kompetensiya me‘yorlarini jamiyat talabaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahoratidir. Kompetentlikning asosiy mezonlari samarali faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash bilan belgilanadi[136].

Kompetentlikni favqulodda vaziyatlarga mos munosabat usulini topa bilish, yangi usullarni yangicha sharoitga moslab qo‘llash, zarur ma‘lumotdan o‘z o‘rnida foydalanish, o‘z ustida uzluksiz ishlash,

o'zidagi BKM tizimini izchil ravishda rivojlantirib borishdan iborat deb hisoblash mumkin.

Bizningcha, didaktik qadriyatlarni bilish va tegishli ma'lumotlarni o'z pedagogik faoliyatida ta'lim mazmuni va o'quv vaziyatlariga mos ravishda qo'llay bilishni ifodalovchi talabanning didaktik-qadriyatli kompetentlikka ega bo'lishi talabi bo'lajak o'qituvchi egallashi zarur bo'lgan tayanch kasbiy kompetentlikning muhim komponentlari tarkibiga kiradi.

Talabalarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik qadriyatlarni aniqlashda shaxsiy-kasbiy kompetensiya, uning tarkibidagi asosiy komponent sifatida didaktik kompetentlik, qadriyatli didaktik kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim, "qadriyatlarga asoslangan innovatsion faoliyat" tushunchalari muhim o'rin tutadi. Quyida, biz ushbu tushunchalarning pedagogik talqini ustida fikr yuritamiz.

Didaktik kompetentlik bo'lajak talabanning o'qituvchilik faoliyatiga tayyorligini ifodalovchi asosiy mezon hisoblanib, kasbiy-didaktik faoliyatga nazariy va amaliy jihatdan tayyorlikni ifodalovchi kasbiy kompetentlikning muhim komponentlaridan biridir[94].

Bo'lajak o'qituvchining didaktik qadriyatli kompetentligi esa uning bo'lajak kasbiy-didaktik faoliyatida turli didaktik qadriyatli o'quv topshiriqlarni hal etishga nazariy-amaliy tayyorligini ifodalovchi integrativ kasbiy sifati hisoblanadi.

Yu.M.Asadov kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni "egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatda amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan" ta'lim deb tavsiflaydi [51,12].

Oliy pedagogik ta'limning asosiy maqsadi talabada shaxsiy-kasbiy sifatlarni shakllantirish va rivojlantirish, uni bo'lajak pedagogik faoliyatida yosh avlodni davr talablariga mos bilimli, iqtidorli qilib tarbiyalay oladigan mahoratli pedagog qilib

yetishtirishdan iborat. Mazkur jarayon o'ziga xos psixologik-pedagogik mexanizmlar asosida amalga oshirilib, oliy ta'lim jarayonida talaba o'quv-kasbiy kompetentligining kasbiy kompetentlikka konstruktiv transformatsiya usuli orqali o'tishini talab etadi. Buni rus olimi L.V.Lvov pedagogik-psixologik jihatdan quyidagicha izohlaydi: "O'quv-kasbiy kompetentlikni shakllantirish konstruktiv transformatsiya usuli orqali amalga oshadi. Konstruksiya bir vaqtning o'zida, ammo rivojlanmagan shaklda o'quv-kasbiy kompetentlik negizlarini vujudga kelishini ta'minlaydi, transformatsiya esa — uning keyingi rivojlanish holatini talab darajasiga yetkazadi. Shu tarzda o'quv-kasbiy faoliyatning kasbiy faoliyatga tomon konstruktiv transformatsiyasi amalga oshadi"[100]. Masalan, didaktik qadriyatlarning konstruktiv transformatsiyasi ta'lim jarayonida talabada didaktik qadriyatli kompetentlik asoslarini, ya'ni didaktik qadriyatlarga oid bilim va boshlang'ich ko'nikmalarni vujudga kelishiga xizmat qilsa, transformatsiya esa — amaliy-ijodiy mashg'ulotlar orqali talabada istiqbolga qaratilgan innovatsion didaktik qadriyatlarni yaratishga, keyinchalik o'qituvchilik faoliyatida mavjud malakalarini yanada rivojlantirishiga sharoit yaratadi.

Bo'lajak pedagoglarda kasbiy kompetentlikni, jumladan, uning muhim komponenti sifatida didaktik qadriyatli kompetentlikni rivojlantirishga bir necha omillar, jumladan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yutuqlaridan foydalanish, ma'lumot va axborotlar ustida ishlash, tahlil qilish, izohlash hamda foydalanish kabilar ta'sir ko'rsatadi. Chunki kasbiy-ijodiy faoliyat yuritish uchun kasbiy potensial (bilim, ko'nikma, tajriba, kasbiy-shaxsiy fazilat kabilar)ni yetarlicha to'liq amalga oshirish, o'z-o'zini shaxsiy-kasbiy takomillashtirish zarur [78,34-42].

L.M.Mitina kasbiy kompetentlikning psixologik modeliga kasbiy bilimlar, pedagogik yo'nalganlik, pedagogik qobiliyatlar, umumiy

madaniyat va rivojlanish, pedagogik bilimlar (gnostik loyihalash, konstruktivlik, kommunikativlik, tashkilotchilik) ni kiritadi[112,76].

E.F. Zeer talaba kasbiy rivojlanishining quyidagi bosqichlarini aniqlaydi:

- talabada kasbiy niyatlarning shakllanishi - kasbni ongli ravishda tanlash;

- kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarning vujudga kelishi, ijtimoiy kasbiy-shaxsiy sifatlarning tarkib topishi;

- o‘quv faoliyati davomida kasbga moslasha borish, kasbiy tajriba kurtaklarining shakllana boshlashi, kasbiy fazilatlarning vujudga kela boshlashi;

- kasbiy faoliyatga ijodiy yondashish kabilar [75, 66-67].

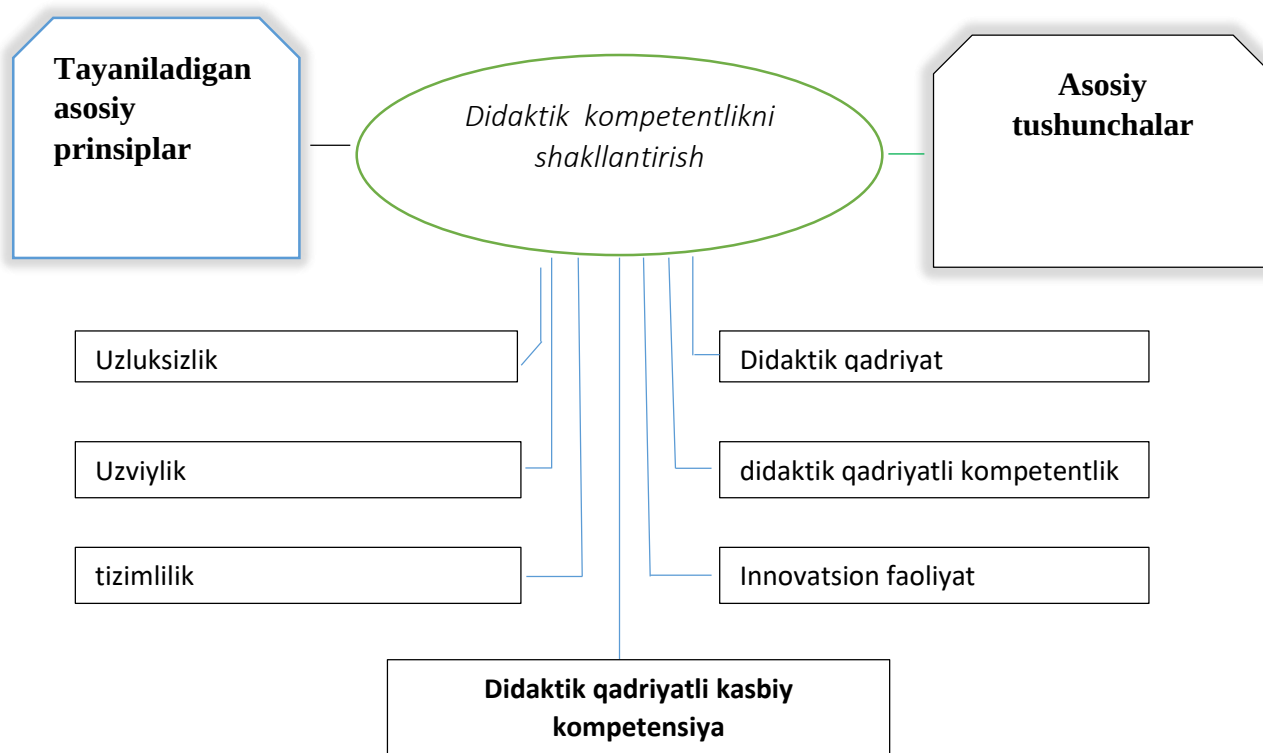
Yuqoridagilarga asoslanib, biz didaktik qadriyatlardan foydalanishga oid didaktik qadriyatli kompetentlikka ega bo‘lishda talabada o‘quv faoliyatiga nisbatan quyidagi yondashuvlar mavjud bo‘lishini taklif qilamiz:

- **shaxsiy-faoliyatli yondashuv**, bunda talabaning kasbiy faoliyati va insoniy fazilatlariga milliy-ma’naviy qadriyatlarning ta’siri nazarda tutiladi. Talaba o‘qituvchilik kasbini egallayotgan mutaxassis sifatida didaktik qadriyatlarni bilishi bilan birga, shaxs sifatida ma’naviy qadriyatlarni ham o‘ziga singdirib olishi zarur;

- **funksional-faoliyatli yondashuv** talabaning istiqbolagi o‘qituvchilik faoliyatida tarixiy, innovatsion va zamonaviy didaktik qadriyatlarni qo‘llash orqali sifatli ta’lim berishga erishishida namoyon bo‘ladi. Bu talabaga o‘quv faolligi, ijodkorlik, o‘z pedagogik mahorati va o‘qituvchilik qobiliyati kurtaklarini ko‘rsata bilishi, “hayot davomida o‘qib-o‘rganish” mezonini asosida o‘z-o‘zini tarbiyalash va pedagogik mahoratini shakllantirishiga imkon beradi.

Demak, didaktik qadriyatlarga asoslangan didaktik kompetentlikning zarur elementlari: milliy-ma’naviy qadriyatlarga asoslangan shaxsiy fazilatlarga ega bo‘lish - didaktik qadriyatlarning

turlarini bilish - didaktik qadriyatlarni zamonaviy kontekstda qoʻllay bilishdan iborat. Uning innovatsion-didaktik qadriyatlarga asoslangan kasbiy qadriyatli kompetensiyasi taʼlimni modernizatsiyalash maqsadida egallayotgan amaliy qobiliyatlarida oʻz ifodasini topadi. Talabada kasbiy rivojlanish imkoniyatlarning doimiy vujudga kelishi va namoyon boʻlishiga sharoit yaratish uning jamiyat, oʻquv muhiti, kursdoshlari bilan munosabatlarining kengayib, chuqurlashib borishini taqozo etadi.

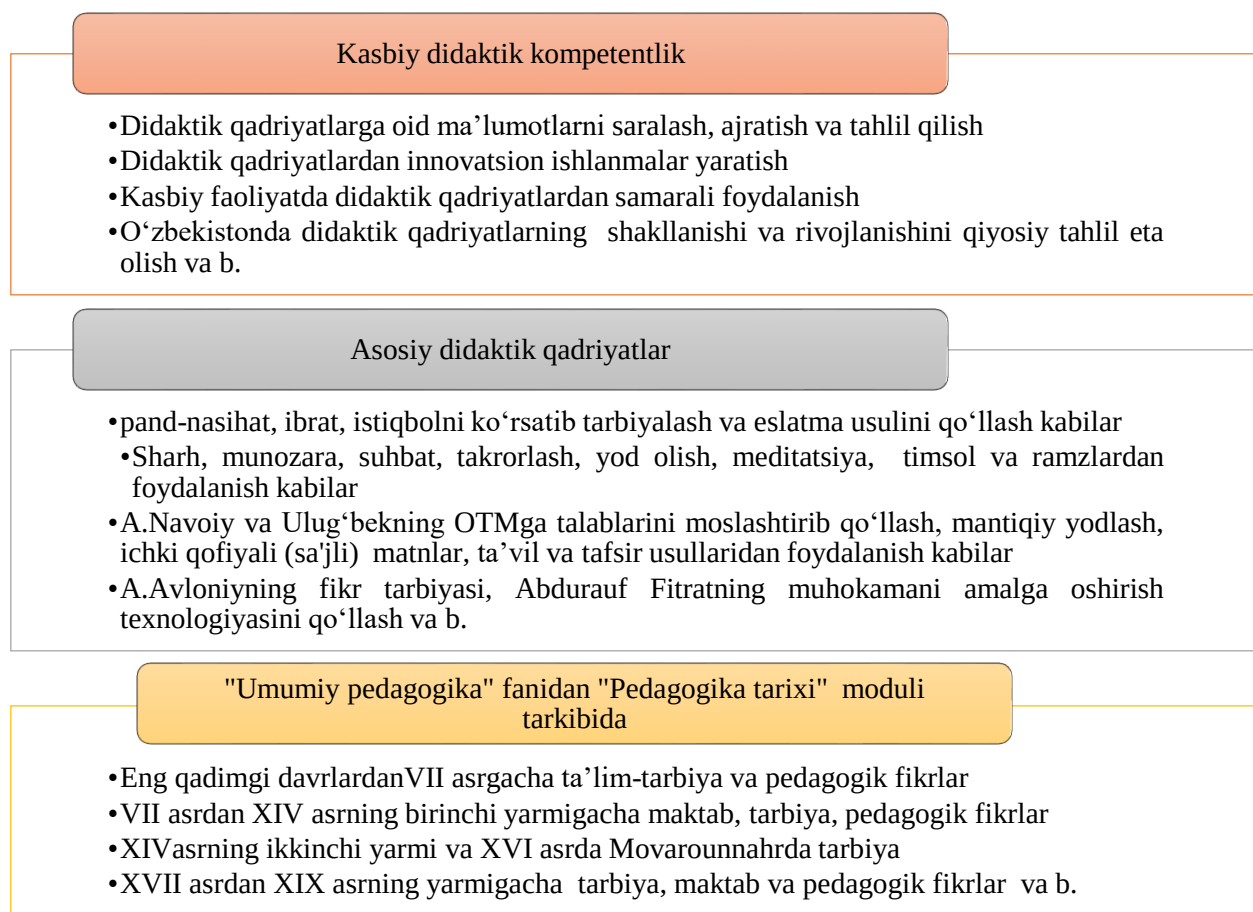

2.2.1.-rasm. Didaktik kompetentlikka oid asosiy tushunchalar

Demak, boʻlajak oʻqituvchida kasbiy kompetentlikni shakllantirish jarayonida unda didaktik qadriyatlarga oid bilim, uni amaliyotda qoʻllashga qaratilgan koʻnikma va malakalarning **uzluksizlik, izchillik va uzviylik prinsiplari asosida**, “didaktik qadriyat”, “didaktik qadriyatli kompetentlik”, "innovatsion faoliyat" kabi tushunchalarga asoslanib shakllantirilishi pedagogik amaliyot

davrida didaktik bilimlarning didaktik qadriyatlar negizida rivojlanishini talab qiladi. Bu talabaning innovatsion didaktik qadriyatli faoliyatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ijobiy ta’sir ko‘rsatadi (2.2.1-rasm)

Bo‘ljak o‘qituvchilarda didaktik qadriyatli kompetentlikni shakllantirishda davlat ta’lim siyosatida pedagogik merosimizga hamda ta’limga innovatsiyalarni tatbiq etish qaratilgan yuksak e’tibor (fikrimizcha, innovatsiyalarni o‘quv modullari mazmuniga singdirish zarur) innovatsiyalarning ta’lim sifatini oshirishiga maksimal ta’sir ko‘rsatib, o‘quv jarayoni sifatini belgilab beradi.

2.2.2-rasm. Talabada kasbiy didaktik qadriyatli kompetensiyani shakllantirishning amaliy yo‘nalishlari

Innovatsion faoliyatning zamonaviy me'yorlar, munosabatlar, shakl, usul, vosita va qadriyatlarni joriy qilishga yo'naltirilishini nazarda tutib, didaktik qadriyatli kompetentlikni maqsadga qaratilgan

holda shakllantirishda asosiy didaktik qadriyatlar tarkibini belgilab olish zarur (2.2.2.-rasm).

Innovatsion-didaktik qadriyatlarga asoslangan kasbiy-pedagogik va tayanch kompetensiyalarni shakllantirish komponentlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Kasbiy motivatsiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi qadriyatlar. Psixologiyada ehtiyoj va motivlar har qanday maqsadli faoliyatning asosini tashkil etishi qayd etiladi. Bunda talabada o'zida didaktik qadriyatli kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishga nisbatan ishtiyoq va ehtiyoj vujudga keladi. U tarixiy, innovatsion va zamonaviy didaktik qadriyatlarning ahamiyatini anglagan holda, talabalik davridanoq ularni o'rganishga, pedagogik amaliyotda qo'llashga, o'z kasbiy-shaxsiy faoliyatini ular negizida takomillashtirishga intiladi. Albatta, buning uchun ichki va tashqi omillar uyg'unlikda amalga oshishi, ya'ni ta'lim jarayoni va o'qitish tizimi hamda vositalari maqsadli shakllantirilishi zarur; Masalan, professor o'qituvchi didaktik qadriyatlar mazmunini chuquroq tahlil qilish maqsadida ma'ruza davomida allomalar faoliyatidan misollar keltirishi, ular foydalangan o'qitish usul va vositalaridan foydalanishi mumkin.

2. O'quv jarayoni bilan bog'liq faoliyatli komponent. Ya'ni, o'quv harakatlari muayyan didaktik qadriyatli orientatsiyaga asoslanadi; Masalan, bunga retro-didaktik qadriyatlar o'rganilganda "Yod olish usuli didaktik qadriyat sifatida" mavzusi bo'yicha talabalar bilan o'tkazilgan amaliy mashg'ulotni misol sifatida keltirish mumkin.

Mashg'ulotning kirish qismida o'qituvchi talabalar diqqatini yodlash usuliga qaratadi: "Umumiy pedagogika" kursidan N.M.Verzilin, I.Ya.Lerner, M.N.Skatkin, Yu.K Babanskiylar tasnifi asosida ta'lim metod va usullari tasnifi berilgan [188,101-102]. Masalan, N.M.Verzilin ta'lim metod va usullarini 5 turga ajratadi:

Og‘zaki (hikoya, suhbat, ma’ruza, munozara); ko‘rgazmali (illyustratsiya, demonstratsiya), amaliy (mashq, amaliy laborotoriya, didaktik o‘yin), kitob bilan ishlash (o‘qish, o‘rganish, reja tuzish, konspekt qilish), video-metod (ko‘rish, o‘rganish, nazorat qilish). Bu ro‘yxatda yodlash usuli yo‘q. Qayd etilgan biror muallif yodlash usulini tilga olmagan. Lekin Sharqda yodlash usuli qariyb XX asrgacha ta’limning eng muhim usuli hisoblangan.

Talabalar guruhlariga bo‘linib qo‘yidagi topshiriqlar asosida ishlaydilar.

Topshiriqlar:

1. Sizningcha, yodlash usuli didaktik qadriyat sifatida qanchalik qimmatga ega., ta’lim metod va usullari tasnifidan o‘rin olishga u qay darajada haqli? Fikringizni asoslash uchun 10 daqiqa vaqt beriladi. Qog‘ozga yozib, o‘qib berishingiz ham mumkin.

2. Siz istiqboldagi ish tajribangizda yodlashdan qanday foydalanasiz? Qiziqarli va hayotiy misol keltiring. Siz yodlashda qanday assotsiatsiya usullaridan foydalanasiz?

3. Yodlash tamoyillarini ishlab chiqing.

Talabalar topshiriqlarni guruhlariga bo‘linib hal etadilar va taqdimot qiladilar:

1-guruh taqdimoti:

Yod olish XX asrning boshlarigacha bilimlarni o‘zlashtirishning asosiy usuli hisoblangan. Beruniyning “Hindiston” asarida matnlarni yod olishda ichki qofiyali matnlardan foydalanish tavsiya etiladi. Yevropada ham o‘rta asrlarda bilimlarni o‘zlashtirishga ta’lim berish tilining ona tilida bo‘lmasligi to‘sqinlik qilar edi. O‘rta Osiyoda esa XX asrning boshlariga qadar ta’lim ona tilida emas, arab yoki tojik tilida berilgan. Arab tili muqaddas til hisoblanib, matnlar arab tilida yod oldirilar edi.

Xulosa: Xotira esa insonning asliyatini belgilab beradi. Bolalar shunday murakkab til bilan yozilgan mumtoz adabiyotni o‘rganar

ekanlar, ularda nutq, tafakkur va xotira rivojlanadi. Ular soʻz, klassiklar tomonidan qoʻllanilgan ibora konstruksiyasi, uslub va fikrlarni oʻzlashtirib oladilar.

2-guruh taqdimoti:

Yodlash xotirani chiniqtirishi isbot talab etmaydigan haqiqat. Masalan, Imom Buxoriy 15 yoshigacha 70 mingga yaqin hadisni yoddan bilganlar, Abul Azhar dedi: “Samarqandda 400 ta hadis toliblari 7 kun davomida toʻplanib, Muhammad ibn Ismoilni xatoga tushirmoqchi boʻladilar. Ular Shom isnodi⁹ni Iroq isnodiga, Yaman isnodini Haromayn(Makka va Madina) isnodiga aralashtirib, matnlarni ham chalkashtirib yuboradilar. Muhammad ibn Ismoil barcha hadislarni isnodlari bilan joy-joyiga qoʻyib aytib beradi”[142] Oʻtmishda mantiqiy yodlash usulida oʻquvchilarga maʼlum bir manba yod olish uchun topshirilar ekan, avvalo uning ichki (botiniy) maʼnosi ona tilida tushuntirib berilgan, yaʼni sharhlangan; oʻquvchi oʻzi yod olgan matnning xoh u fors tilida boʻlsin, xoh arab tilida avvalo maʼnosini, soʻngra esa matnning oʻzini soʻzlab bergan; oʻquvchilarga topshiriladigan va yodlash talab etiladigan matnlarning koʻproq qofiyali tarzda boʻlishiga eʼtibor berilgan

Demak, tarix, jamiyatshunoslik kabi oʻquv predmetlarida oʻquvchilarga matnni oʻqib oʻrganishda murakkab soʻzlarni ularga ohangdosh sodda, koʻp qoʻllaniladigan soʻzlar yordamida tez yodda saqlab qolishni tavsiya etish mumkin. Masalan, prinsip – ip, integral – intil,

Yil raqamlarini eslab qolish uchun

Masalan 1077 raqamini obrazli tarzda eslab qolish uchun 1 soni mixga, o baraban, kulcha non, toʻlin oy, laganga, 7 esa toychoqqa oʻxshatiladi. Agar raqamlar sheʼr yordamida eslab qolinsa aslo esdan chiqmaydi. Xotira ham mustahkamlanadi:

⁹ Isnod – muayyan bir hadisni aytgan hadischilar ketma-ketligini belgilash. Hadisning boshlanishida uni birinchi boʻlib aytgan va eshitgan kishidan boshlab, hadislarni toʻplovchiga qadar barcha shaxslarning ismlari birma-bir koʻrsatib chiqiladi va bu hadisning asosi, dalili hisoblanadi.

Eslab qoling yaxshisi,
 1 raqamning yaxshisi,
 O o'xshar to'lin oyga
 7 o'xshaydi toyga.
 Ikkita bo'lsa netaman
 Ikkita toyda ketaman.

1088

Eslab qoling yaxshisi,
 1 raqamning yaxshisi,
 O o'xshar to'lin oyga
 8 o'xshaydi soyga.
 Ikkita bo'lsa netaman
 Ikki soyda oqaman.

Sakkiz, sakkiz, sakkizjon,
 Kapalakka o'xshaysan,
 Ikkita ilgak qo'shaman,
 Ko'zoynakni taqaman.

3-guruh taqdimoti:

Biz yodlashning quyidagi tamoyillarini ishlab chiqdik:

1. Yodlash insonning irodaviy sohasi bilan aloqador jarayon. U sabr- chidam talab qiladi. Demak, iroda va xotirani chiniqtirish uchun eng zarur deb bilgan bilimlarni doimiy ravishda takrorlab turishni odat qilish lozim. Demak, bunda uzviylik va doimiylikka rioya qilish zarur.

2. Yodlashda muhit va sharoit e'tiborga olinishi lozim. Ya'ni, tinch joy va diqqat barqarorligi ikkinchi muhim tamoyil hisoblanadi.

3. Takrorlash va yod olishning psixologik omillarini nazarda tutish. Inson ongining imkoniyatlari juda katta. Psixolog olimlar bu borada ilmiy asoslangan usullarni taklif etishadi. Demak, ushbu

ilmiy-amaliy konsepsiyalarni o'rganish va kundalik o'quv-biluv faoliyatimizga tatbiq etishimiz lozim.

Yuqoridagi mashg'ulot misolida talabalarning retro-didaktik qadriyatlarni guruhli faoliyat jarayonida mustaqil o'zlashtirishga erishganlarini kuzatish mumkin.

3. Madaniy-qadriyatli komponent. Qadriyatlarga (bizning tadqiqotimizda, didaktik qadriyatlarga) oid bilimlarni amaliy qo'llay bilish talabaning mutaxassis sifatidagi madaniyatini belgilab beruvchi asos sanaladi. Didaktik qadriyatlarda axloqiy tarbiyaning ustuvorligi madaniy qadriyatli komponent mohiyatini belgilab, yoshlarda kamtarlik, o'zgalar fikrini hurmat qilish fazilatlarini shakllantiradi. Masalan, retro-didaktik qadriyatlar manbai "Avesto"ning "Donishmandning o'z farzandiga nasihati", "Ustozning birinchi sinf o'quvchisiga pandi", "Solnomashunoslik xususida" kabi yashtlarida maktab qoidalari va unga rioya qilishning zarurligi, ota-bobolardan qolgan barcha ilmlarni o'rganib olishning kerakligi kabilar yoritilgan. Avestoning axloq-odobga oid ta'limoti Gumata (ezgu fikr), Gukta (ezgu so'z), Gvarshta (ezgu amal) g'oyasida ifodalanadi. Uning "Donishmandning o'z farzandiga nasihati", "Ustozning birinchi sinf o'quvchisiga pandi", "Solnomashunoslik xususida" kabi bandlarida yoshlar tarbiyasi, bu jarayonda ota-ona va jamoatchilikning burchi, muallimlarning vazifalari, yoshlarning maktabda va odamlar orasida odob-axloqini namoyon qilish yo'llari, umuman, yoshlarni yetuk shaxs sifatida shakllanishlari uchun qanday axloq me'yorlariga rioya qilishlari haqida fikr yuritilgan.

Shuningdek, Forobiy[23,82] ham o'zi ilgari surgan didaktik qadriyatlarda ideal inson (davlat amaldori) konsepsiyasini taqdim etadi:

№	Forobiyning ideal insonga yuklagan axloqiy-ta'limiy talablari
1.	axloqli odam har tomonlama yetuk bo'lishi, unda aqliy taraqqiyot ustun darajada bo'lishi, xotirasi va fahm-farosati kuchli, nutqi ravon, bilimga tashna bo'lishi kerak
2.	barcha a'zolari shu darajada mukammal taraqqiy etgan bo'lishi zarurki, u bu a'zolari bilan bajarmoqchi bo'lgan barcha ishlarini osonlik bilan amalga oshira olsun(23,286)
3.	barcha masalani, muhokama va mulohazani tezdan va to'g'ri tushuna oladigan, uning ma'nosini anglay oladigan, so'zlovchining maqsadi, aytilgan fikrining chinligini tezda payqay oladigan bo'lsin
4.	xotirasi juda baquvvat bo'lsin, ko'rgan, eshitgan, sezgan narsalarining birortasini ham esidan chiqarmay, yodida saqlab qoladigan bo'lsin(23,287)
5.	zehni shu darajada tez va o'tkir bo'lsinki, biror narsaning alomatini sezishi bilan bu alomat nimani bildirishligini tezdan bilib olsun
6.	so'zlari aniq bo'lsin, fikrini va aytmoqchi bo'lgan mulohazalarini ravon va ravshan bayon eta olsun
7.	bilish va o'qishga muhabbati bo'lsin, o'rganmoqchi bo'lgan bilimni charchashni sezmasdan osonlik bilan o'zlashtira olsun”(23, 286-287).

2.2.3.-rasm. Forobiyning ideal inson (davlat amaldori) konsepsiyasi

Uningcha, ta'lim-tarbiyadan maqsad – madaniyatli insonni voyaga yetkazishdir. Uningcha, axloq intellektual-aqliy rivojlanish bilan bilan yaxlit bir narsadir (2.2.3.-rasm).

4. Subyektiv komponent. Talabani kasbiy-shaxsiy rivojlanishining asosi sifatida qabul qilingan qadriyatlar tizimi uning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashi va pedagogik sa'yi-harakatlari mazmunini belgilab beradi. Didaktik qadriyatlarni bilgan va uning

qimmatini anglagan talaba bo'lajak pedagogik faoliyatida ularga asoslanadi. Masalan, Qur'oni Karimda bilimdon insonni ulug'lovchi oyatlar ham mavjud bo'lib, "Yusuf" surasining 22-oyatida Olloh Yusuf alayhissalomga chiroyli amal qilganligi sababli hikmat va bilim berganligi ta'kidlanadi. Shuningdek, tabiat ne'matlaridan bahramand bo'lish asnosida ularning mavjudiyatini aql bilan idrok etish, tafakkur yuritish orqali uning hikmatini anglashga undovchi oyati karimalar esa insonni borliqdagi barcha narsalarni tafakkur yordamida anglashga da'vat etadi. Maslan, Nahl surasining 11-oyatida "U zot sizlar uchun o'sha (suv) yordamida (turli) ekinlarni, zaytun, xurmo, uzum va barcha mevalarni undirib-o'stirur. Albatta, bu narsada (ya'ni, bir xil suv yordamida rangi ro'yi, ta'mu lazzati boshqa-boshqa bo'lgan meva-chevalarning unib-o'sishida) tafakkur qiladigan qavm uchun oyat-ibrat bordir"[183,179] deyiladi. Bunday oyati karimalar ta'limda **pand-nasihati, ibrat, istiqbolni ko'rsatib tarbiyalash va eslatma usuli**dan samarali foydalanilishga asos bo'ladi. Shuningdek, ma'ruza jarayonida allomalar merosidan didaktik material sifatida foydalanish ham ularning qadriyatlar mazmun-mohiyatini tushunishlarini ta'minlaydi. Masalan, al-G'azzoliy "Ihyou ulumid-din" (Din ilmlarini jonlantirish) asaridan "Murshid – muallimning vazifalari bayoni" bobi[26,128-136] asosida ma'ruza maslahat o'tkazish orqali talabalarda ustozning shogirdidagi haqqi va ilm toliblarning vazifalari haqida ustoz-shogirdlikning milliy-ta'limiy ahamiyatini anglatishga xizmat qiluvchi didaktik qadriyat shakllanadi. Bunda ma'ruza savol-javob yoki baxs-munozara asosida tashkil etiladi

Demak, didaktik qadriyatlarni qo'llay bilish talaba qadriyatli didaktik kompetentligi tuzilmasida muhim o'rin egallashi zarur.

Talabaning didaktik qadriyatni o'zlashtirishi va istiqboldagi pedagogik faoliyatida qo'llashi bilan bog'liq asosiy ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

- 1) talabaning didaktik qadriyatlarni bilishi va ularning kasbiy mohiyatini anglashi;
- 2) istiqboldagi pedagogik faoliyatida o‘z fani doirasida didaktik qadriyatlardan foydalana olish kompetensiyasiga ega bo‘lish;
- 3) didaktik qadriyatni yangi o‘quv sharoitiga moslab yangiliklar bilan boyita olishi (novatorlik darajasida).

Yuqoridagilarga asoslanib, didaktik qadriyatli (tayanch, pedagogik va kasbiy) kompetensiyalarni quyidagicha belgilash mumkin (2.2.4.-rasm):

2.2.4-rasm. Talabalar egallashi zarur bo‘lgan didaktik qadriyatli kompetensiyalar va ularning tarkibi

Xususan, pedagogik kompetensiya va uning tarkibiga kiruvchi bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishga qaratilgan ijodiy yondashuvda Najmiddin Kubro qo‘llagan muroqaba (meditatsiya metodi)dan zamonaviy ta’lim sharoitlariga moslashtirib foydalanish

mumkin. Najmiddin Kubro muroqaba (meditatsiya)ning o‘ziga xos usullarini ishlab chiqqan. Unga ko‘ra, shogird o‘zida ruhiy quvvat – latoif(latif quvvat)ni hosil qilmaguncha haqni to‘liq anglay olmaydi. Buning uchun ruhiy quvvatini oshirishi, butun fikru xayolini bir nuqta(dog‘)ga, doiraga jamlashi, alloh zikri bilan mashg‘ul bo‘lishi lozim. Bunda yaratganning zikri bilan mashg‘ullik (*tazakkur(eslash)*, (*nazr* - o‘rganish), (*taamul*’ - meditatsiya), *e’tibor*, (*tadabbur*- o‘ylash) va (*istibsar-tafakkur*) manzillaridan o‘tadi. Shunda uning haqni tanishga qaratilgan ruhiy quvvati ortadi (2.2.4-rasm):

Ruh va jism oraligidagi	Tasavvur kuchi bilan rang (yashil, qizil, kok v.h.k) va shakllar (nuqta, dog, doira) orqali his etiladi.
Ilohiy quvvat	LATOIF
Rivojlantirish yollari	Riyozat chekish va mashq qilish

2.2.5-rasm. N.Kubroning so‘fiylik qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan muroqaba metodi

Najmiddin Kubro ilgari surgan metodning 70 –yillarda bolgariyalik psixolog G. Lozanov tomonidan xorijiy tilni o‘rganish uchun yaratilgan Suggestopedia metodi bilan o‘xshashlik jihatlari bor. G.Lozanov talabalarning til o‘rganish mobaynida turli psixologik to‘siqlarga (tashvish, charchoq, zerikish) duch kelishini hisobga olib, tilni o‘rganishda erkin, ijobiy vaziyat yaratish maqsadida musiqa, visual tasvirlar va dam olish mashqlaridan foydalangan holda samarali natijalarga erishish mumkinligini ta’kidlagan. Olimning fikricha, talaba faqatgina miyasining 5-10 foizinigina dars materialni qayta ishlash va saqlash uchun foydalanadi. Ya’ni, ongdan tashqari (g’ayri shuuriy) ruhiy faoliyat til

o'rganish uchun turli to'siqlardan holi sharoit yaratish lozim. Meditatsiya esa aynan shunday imkoniyatni yuzaga keltiradi.

“Umumiy pedagogika” kursining “Pedagogika tarixi” moduli asosida allomalar yaratgan didaktik qadriyatlarni o'rganish boblarida allomalar faoliyati, ularning boy didaktik tajribalarini talabalarga yetkazishda ham alohida samara beradi.

Darslikda berilgan allomalar faoliyatini o'rganishda tarixiy siymoni real inson sifatida tasavvur etish muhim o'rin tutadi. Chunki real inson haqidagi ma'lumotlar esda saqlanib qolishi oson. Bunda talabalarda allomalarning bosib o'tkan umr yo'li, pedagogik faoliyati, izlanishlari, yozgan asarlari, qoldirgan didaktik qadriyatlari shuurga chuqur singdirgan holda, tasavvurlarida gavdalantirgan holda buyuk pedagog allomalardan fahrlanish, tan berish hislari uyg'onadi.

Bunda “Meditatsiya” metodi muhim o'rin tutadi.

Professor o'qituvchi talabalarni alohida partalarga o'tirishini so'raydi. Auditoriyada mumtoz kuy yangraydi. O'qituvchi talabalarga ko'zlarini yumishlarini va bir insonni tasavvur qilishlari kerakligini aytadi. So'ngra, avval tasavvur qilinadigan insonning (Bu o'rinda Najmiddin Kubroning) yuz ko'rinishi, gavdasi, yurish-turishiga ta'rif beriladi. So'ngra esa muhit tasvirlanadi.

Tasavvur qiling: Turli yoshdagi ilm toliblari o'rta asr sharqona uslubida qurilgan xonaqohning shinam va ozoda xonasida ta'lim olishmoqda. Bu chorsi xonaning to'rt tomonidagi atrofi naqsh bilan bezalgan darichalaridan quyosh nurlari tushib turibdi. Uning ilm toliblari bemalol kirib chiqishlari uchun Xorazmshohning shaxsan o'zi maxsus farmoni bilan qurdirgan bir necha eshiklari mavjud bo'lib, eshiklarning naqshlari bir qarashda oddiyroq ko'rinsada, lekin did bilan o'z davrining usta naqqoshlari tomonidan ishlangan. Tasavvur qiling, siz ham shu davr kishisi, ilm tolibisiz. Najmiddin Kubrodek mashhur insondan ta'lim olish orzusidasiz. Bugun ilk bor xonaqohga baland peshtoqli eshik orqali kirib keldingiz. Xonaqoh

devorlariga amaliy bezak bilan ishlov berilgan. Unda o'nlab turli yoshdagi muridlari, ilm toliblari jamlangan, siz ham o'sha muridlari qatorida o'tiribsiz. Barcha muridlari xonaqoh to'rida oppoq, uzun soqolli salobatli, haybatli kishining birdan jo'shib, o'ziga kayfiyatga kirib, ko'zlari o'tday yonib, diniy ma'ruza o'qiyotganini diqqat va hayrat nazari bilan kuzatishmoqda. U barcha muridlarga muhabbat va ixlos bilan nazar tashlab, turli ishoralar, harakatlar, ruhiy karomatlar qilib barchani hayratga solmoqda.

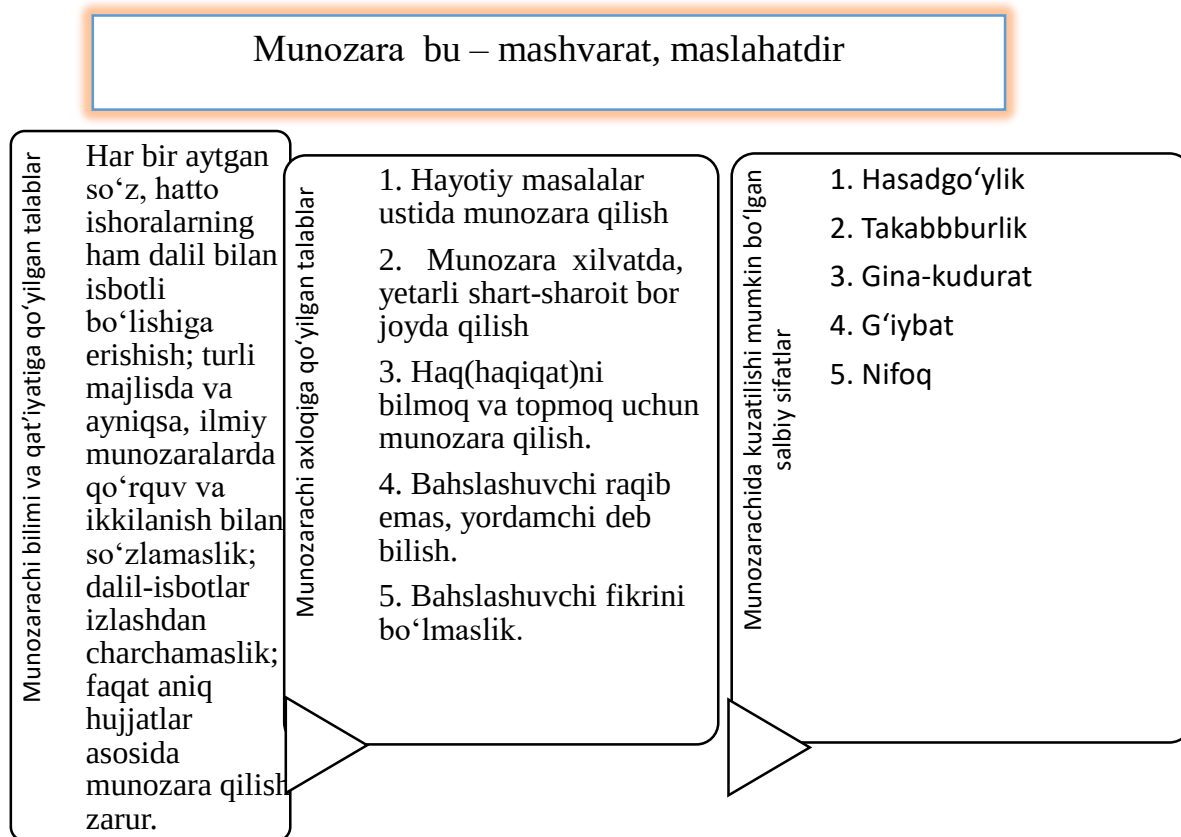
U yonginangizdagi yigitchaga murojaat qilib, yumshoq va mayin ovozi bilan "Bo'tam, qalbing rangini qanday tusda ko'ryapsan?" deya savol berdi.. Yigit "Oq rangda, ustod" deb qo'llarini ko'ksiga quyib mayin jilmaydi. Siz ham Najmiddin Kubro menga murojaat qilib, shunday savol bersalar, nima deb javob beraman, deb hayrat barmog'ingizni tishlab qoldingiz.

O'qituvchi talabalardan "Muroqaba, Najmiddin Kubro va meditatsiya tayanch so'zlaridan foydalanib, internet materiallari bilan tanishib chiqish hamda zamonaviy muroqabani hozirgi kunda qay tarzda qo'llash mumkinligi haqida takliflarini bildirishni so'raydi.

Talaba kasbiy-shaxsiy kompetensiyasi o'z ichiga uning kasbiy karyerasi doirasida mutaxassis sifatida yuksak malakaga va unga mos shaxsiy ijtimoiy-axloqiy sifatlar (mas'uliyat, intizom, shirinso'zlik, munozara madaniyati kabilar)ga ega bo'lishini nazarda tutadi. Yuksak malaka kasbiy ijodkorlikni (pedagoglik kasbida o'quv materiallarini o'quvchiga havola etishga ijodiy yondashishni) talab etsa, shaxsiy kompetensiya milliy-zamonaviy madaniyatga ega bo'lishni taqozo qiladi.

Allomalarimiz ilgari surgan didaktik qadriyatlardan o'qituvchi akademik ma'ruza jarayonida o'rinli foydalana bilishi zarur. Xususan, munozara madaniyati talabani bo'lajak kasbiy o'sishida juda muhim o'rin tutadi. Didaktik qadriyatlar esa akademik ma'ruza jarayonida talabada munozara madaniyatini shakllantirish imkonini

beradi. Akademik ma'ruzada turli manbalardan ustalik bilan foydalanilishini nazarda tutib, munozara madaniyati borasidagi didaktik qadriyatlarni quyidagicha mavzuiy guruhlab taqdim etish mumkin (2.3.6-rasm):

2.2.6-rasm. O'qituvchining munozara madaniyati haqida to'liq tasavvur beruvchi qadriyatlar ketma-ketligidan foydalanishi

Jadval ikkinchi ustunchasidagi fikrlar Imom G'azzoliyga tegishli bo'lib, unda quyidagilar bayon etiladi:

1. Munozara hayotda sodir bo'lgan yoki ko'pincha sodir bo'lishi mumkin bo'lgan masalalar ustida qilinishi kerak. O'zini ko'rsatish uchun dovrug'li masalalar izlash kerak emas.

2. Munozara imkon qadar xilvatda, munozarachi uchun qulay, foydali shart-sharoitda amalga oshirilishi kerak. Obro'li insonlar va amaldorlar oldida munozara qilishdan zavqlanmaslik lozim.

3. Munozara qiluvchi tortishuvni faqatgina haqni bilmoq, topmoq uchun qilishi kerak. O'zi bilan bahslashuvchini raqib emas, yordamchi deb qabul qilishi kerak. Chunki maqsad yagona – yana

muammoni yechimini izlash va topish. Demak, mushkul ishga birga kirishgan inson sifatida munozara soʻngida unga minnatdorchilik bildirish lozim.

4. Munozarachi sherigini bir dalildan boshqasiga, bir muammodan boshqasiga oʻtishiga qarshilik qilmasligi lozim. Sening bu soʻzing oldingisiga zid deb rad etmasligi kerak. Balki oʻz dalillarini keltirgach, bundan toʻgʻriroq va ravshanroq biror fikring boʻlsa ayt, birgalikda tadqiq etamiz deya taklif qilishi lozim. “Agar u kuchli dalil keltirsa, uni olishi, mabodo u dalil zaif boʻlsa, u holda zaif jihatlarini tushuntirib berib, uni jaholat qorongʻuligidan ilm nuri sari eltishi kerak” [26,110].

Jadvalning 3-ustunchasi boʻyicha Imom Gʻazzoliyning toʻliq fikrlari quyidagilardan iborat:

1. Hasad. Oʻzini boshqalardan ustun koʻrishi natijasida munozaraga oʻzini koʻrsatish maqsadida kirishgan odam albatta raqibining muvaffaqiyatini koʻra olmaydi. Kimki hasadga muhtalo boʻlsa, uning azob, iztirobdan boshi chiqmaydi.

2. Takabburlik va oʻzini odamlardan ustun qoʻyish.

3. Gina-kudurat. Munozara ginalardan xoli boʻlishi juda qiyin. U hasad va adovatning mevasi.

4. Gʻiybat. Koʻpincha munozarada yengilgan ilmi kam, noxolis munozarachi doimo raqibini yomonlash, soʻzlarini keltirishdan toʻxtamaydi.

5. Odamlarning nochor holga tushunib qolganiga suyunib, shodligidan gʻamgin boʻlish.

6. Nifoq (ikkiyuzlamachilik).

7. Haqdan yuz oʻgirish, uni yoqtirmaslik hamda nohaq narsada bardavom boʻlish[[26,118].].¹⁰

Birinchi renessans davri allomalarining pedagogik (didaktik) qarashlari oʻrganilgach, amaliy mashgʻulotda qoʻllashga qaratilgan

¹⁰ Ғаззолий, Абу Ҳомид. Ихёу улумид – дин (Дин илмларини жонлантириш) - Т.: Мовароуннаҳр, 2003.

“Ezgu fikr, ezgu soʻz, ezgu amal mashqi” texnologiyasi ham talabalarda shaxsiy-kasbiy sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bunda talabalar ikki guruhga boʻlinib (yoki individual tarzda), guruh bilan hamkorlikda Imom Gʻazzoliyning “Ihyou ulumi-din” kitobida aks etgan didaktik qadriyatlarni jadvalga moslagan holda yozib chiqadilar.

Texnologiyaning asosiy maqsadi – talabalarda allomalar qoldirgan didaktik qadriyatlarning mazmuni haqida tushuncha hosil qilish, ularda kasbiy-shaxsiy sifatlarni shakllantirishdan iborat boʻlib, oʻqituvchi “Ezgu fikr, ezgu soʻz, ezgu amal” jadvalini toʻldirishni soʻraydi (jadval birinchi grafasidagi allomaning fikrlari tayyor holda taqdim etiladi). Talabalar yakka yoki guruhli holda “ezgu fikr”ga javoban “ezgu soʻz”qismida allomaning fikrini mustaqil tavsiflaydilar. “Ezgu amal” qismida esa bu fikrga qanday amal qilish mumkin ekanligi haqida oʻz yondashuvlarini taqdim etadilar.

Ezgu fikr	Ezgu soʻz	Ezgu amal
Shogird ustozining tavsiyalariga quloq solmagunicha, qalbini ilm eshitish uchun hozirlamaguncha uni fahm lay olmaydi	Azizim, ustozing ga nisbatan yumshoq tuproqdek boʻl. Qachon yumshoq tuproqqa moʻl yomgʻir yogʻsa, darrov oʻziga singdiradi.	Muallimning koʻr satmalarini goʻzal tarzda eshitaman, unga izzatli boʻlaman, shukrini, xursandligimni, min natdorligimni izhor etaman.
Ilm oʻrganishda tadrij va tartibga rioya qilgandagina	Doʻstim, avvalgi fanni mukammal oʻrganmasdan turib, boshqasiga kirishma.	Har bir fanni ham amaliy, ham nazariy puxta oʻrganaman.

muvaffaqiyat qozoniladi.		
--------------------------	--	--

2.2.7.-rasm. “Ezgu so‘z, ezgu fikr, ezgu amal” jadvali

Afsuski, so‘nggi yillarda yoshlarda vizual, tez, lekin yuzaki fikrlash shakllanib, giperaktivlik, nutq qashshoqligi, befarqlik va diqqat yetishmasligi kabi nuqsonlar kuzatilmoqda. Ularda konkret tafakkur mavhum(abstrakt) tasavvurdan ustun turadi[99].

Shunga ko‘ra, pedagogika oliy ta‘lim muassasalari talabalarida didaktik qadriyatli kompetentlikni shakllantirish modeli oliy pedagogik ta‘lim muhitiga mos bo‘lishi va uni takomillashtirishga qaratilishi, tushunarli, qo‘llashga qulay bo‘lishi va nihoyat ko‘zlangan maqsadga erishish imkonini berishi kerak.

Talabalarda didaktik qadriyatlarni o‘rganish motivatsiyasini vujudga keltirish motivatsiya bosqichining asosiy vazifasi hisoblanadi. Muammoli ma‘ruzalar, didaktik qadriyatlarga ishlov berish asosida yangi innovatsiyalar yaratishga qaratilgan amaliy mashg‘ulotlar, muammoli savol topshiriqlar, suqrotona so‘rov usuli kabilar orqali talabalarni tegishli tarzda motivlashtirish o‘quv faoliyati jarayonida izchillik va uzviylik tamoyillari asosida uzluksiz amalga oshirib borilishi zarur.

Biz didaktik qadriyatlarni boy arsenalidan tegishlilarini (ya‘ni, istiqbolga qaratilgan innovatsiyalarni ishlab chiqishga imkoni beruvchilarini) ajratib oldik. Bizningcha, bular ilgari qo‘llanilgan, hozir ham amalda bo‘lgan istiqbolli ta‘lim shakllari, usul va vositalaridir. Bunda istiqbollilik tanlangan ta‘lim shakl, usul va vositalarining mohiyatini belgilab beradi. Masalan, ma‘ruza, suhbat kabi ta‘lim usullari ilgari ham bo‘lib, istiqbolda mavjud didaktik qadriyatlar asosida takomillashtirish imkoniyatiga ega. Mazmunli-axborotli bosqichda talabalarda didaktik qadriyatlarga oid bilimlar va qadriyatli didaktik kompetensiyalarni shakllantirishda: Ezgu fikr, ezgu so‘z, ezgu amal mashqi, Najmiddin Kubroning muroqaba

(meditatsiya - kuzatish, tafakkur-shuurga berilish), A.Avloniyning fikr tarbiyasi, Fitratning muhokama interfaol metodi, assotsiatsiya, Suqrot metodi kabi istiqbolga qaratilgan innovatsion metodlarning ishlab chiqilishi, shubhasiz, oliy pedagogik amaliyotini boyitishi bilan birga, bo'lajak o'qituvchilarda didaktik qadriyatli kompetensiyani shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda didaktik qadriyatlardan foydalanishda modeli ta'lim oluvchi va o'quv jarayoni, maqsad va oqibat, uzviylik, izchillik, mantiqiylikning uyg'unligi; yaxlit tizimga ega tafakkur faoliyati, dialektika va ta'lim-tarbiya birligining o'zaro bog'liqlik tamoyillariga tayanadi.

Biz ishlab chiqqan Najmiddin Kubroning muroqaba (meditatsiya - kuzatish, tafakkur-shuurga berilish), A.Avloniyning fikr tarbiyasi, Fitratning muhokamaga yangicha yondashuv, assotsiatsiya, Suqrot metodi kabi istiqbolga qaratilgan innovatsiyalar o'zi didaktik qadriyat bo'lishi bilan birga didaktik merosdan istiqbolli foydalanish imkonini beruvchi metodlar sifatida ham muhim ahamiyatga.

Xulosa qilib aytganda, talabaning didaktik qadriyatlarga asoslangan kompetensiyasi unda shakllanib, rivojlanib borayotgan kasbiy kompetentlik tarkibida o'zi istiqbolda dars beradigan o'quv predmetini o'qitishda tarixiy va zamonaviy didaktik qadriyatlardan foydalana bilishga intilishida, istiqbol kasbiy dasturida didaktik qadriyatlarni qo'llashga qaratilgan ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga harakat qilishi va tobora o'zlashtira borishida namoyon bo'ladi.

XULOSA

1. Didaktik qadriyatlardan foydalanishning ahamiyati shundaki, u zamonaviy texnologiyalarini yaratish va amaliyotga tatbiq etishda muayyan darajada ahamiyatga ega bo'lib, ta'limning hozirgi kundagi dolzarb muammolari: hayot davomida uzluksiz ta'lim olish g'oyasini amalga oshirish, mustaqil izlanish va yangi bilimlarni o'zlashtirish, talabada didaktik kompetenlikni rivojlantirishga ko'maklashadi.

2. Didaktik qadriyatlarning Forobiy, Ibn Sino, Najmiddin Kubro, Abu ali Ahmad bin Ya'qub Roziy, Beruniy, Ulug'bek asos solgan, XX-asr ma'rifatparvarlari rivojlantirgan hayotbaxsh g'oyalarini chuqur o'rganish va pedagogik ta'lim amaliyotiga tatbiq etish bugungi kunda ham dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

3. XVII-XIX asrlarda O'rta Osiyo, jumladan, Turkiston zaminida ilg'or davlatlar pedagogik tajribalari yetarlicha o'rganilmaganligi va ta'limning shakl, usul va vositalari umumjahon pedagogik tajribalari asosida rivojlantirilmaganligi Turkistondagi ta'lim tizimining taraqqiyotdan orta qolishiga sabab bo'ldi. Shu sababli XIX asr oxiri XX asr boshlarida ma'rifatparvar pedagoglar ta'lim islohoti g'oyasi bilan chiqdilar hamda milliy didaktikaning ilmiy negizlarini shakllantirdilar.

4. Biz ilgari surayotgan O'zbekiston pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarida didaktik qadriyatlarni o'zlashtirishga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishni nazarda tutuvchi didaktik mexanizm o'z ichiga quyidagilarni oladi: Talabalarning didaktik qadriyatlarni o'zlashtirishi va ularni o'z pedagogik faoliyatlarida qo'llashlari hamda uning rivoji.

Har ikkala jarayon ham o'zaro munosabatlarda amal qiladi. Mazkur munosabat algoritmi ikki xil namoyon bolishi lozim: Didaktik qadriyatlarni o'zlashtirish faoliyati bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantiradi. Bo'lajak o'qituvchilar kompetensiyasi rivojlanishi esa ularning qadriyatlarni

o'zlashtirish va qo'llashga yo'naltirilgan faoliyatlari jarayonida amalga oshadi.

5. Professor o'qituvchilar o'z navbatida bo'lajak o'qituvchilar-ning didaktik qadriyatlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan faoliyatlarini tashkil etishda ularda kasbiy kompetentlikning rivojlanish darajasi hisobga olinishi kerak.

6. Mazkur maqsadga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatning ikkinchi bosqichida talabalarda bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik qadriyatlar bazasini shakllantirish va taqdim etish nazarda tutiladi. O'quv-biluv faoliyati asosiy turlarida muayyan usullardan foydalanish mazkur faoliyatni qadriyatlarni o'zlashtirish maqsadiga yo'naltirish uchun katta imkoniyatlarni vujudga keltiradi. Bu bosqichning asosiy maqsadi talabalar tomonidan didaktik qadriyatlarning negizini o'zlashtirish va natijada ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik qadriyatlarni amaliyotda qo'llash tajribasini tarkib toptirishdir.

7. Oliy pedagogik ta'limda foydalaniladigan didaktik qadriyatlarni tanlash va tasniflashda ta'lim tizimlarini isloh etishning tarixiy-pedagogik determinatsiyasi konseptual tamoyiliga tayaniladi. Ya'ni, ilgari qo'llanilgan didaktik qadriyatlarni "butkul rad etish va buzish emas", balki ular negizida yangi innovatsion ishlanmalar yaratish, bu jarayonga talabalarni jalb etish, bu orqali ularda ijodkorlik, o'z milliy ta'lim tajribalarini yaxshiroq o'rganishga ishtiyoq va intilishni qaror toptirish zarur.

8. Oliy pedagogik ta'limda o'rganilishi zarur bo'lgan didaktik qadriyatlar juda katta arsenalga ega: bu, ta'lim mazmuni (bunda allomalarning didaktik qadriyatlarga qo'shgan xissalarini ta'kidlab ko'rsatishga urg'u beriladi), ta'limga oid konseptual nazariyalar (ushbu nazariyalarning qaysilarining qanday jihatlari hozir qo'llanilishi zarur degan masala atrofida talabalar fikri

o'rganiladi, ularda o'z metodikalarini yaratishda tayanishlari zarur bo'lgan ta'lim nazariyalarini belgilab olishga oid akseologik yondashuv shakllantiriladi), ta'lim metodlari, vositalari va shakllari tarxiylik, zamonaviylik va vorisiylik nuqtai nazaridan tahlil etiladi.

9. Talabalarning didaktik qadriyatlarni qo'llashga tayyorligini belgilaydigan va ta'minlaydigan eng muhim pedagogik shart-sharoitlarni ko'rsatib o'tamiz:

- didaktik qadriyatlar, ularni ta'lim amaliyotida qo'llashning ahamiyati haqida bilimga ega bo'lish;
- talabalarning o'quv faoliyatini rejalashtirish bo'yicha kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lishi;
- tarixiy-retrospektiv metod. Bunda didaktik qadriyatlarni tarixiy individuallashtirish orqali o'rganishga e'tibor qaratiladi.

10. Didaktik qadriyatlardan foydalanishga oid kasbiy kompetensiyaga ega bo'lishda talabada o'quv faoliyatiga nisbatan quyidagi yondashuvlar mavjud bo'lishi zarur deb hisoblaymiz:

- shaxsiy-faoliyatli yondashuv, bunda talabaning kasbiy faoliyati va insoniy fazilatlariga milliy-ma'naviy qadriyatlarning ta'siri nazarda tutiladi. Talaba bo'lajak o'qituvchilik kasbini egallayotgan mutaxassis sifatida didaktik qadriyatlarni bilishi bilan birga, shaxs sifatida ma'naviy qadriyatlarni ham o'ziga singdirib olishi zarur;

- funksional-faoliyatli yondashuv, talabaning istiqbolagi o'qituvchilik faoliyatida tarixiy, innovatsion va zamonaviy didaktik qadriyatlarni qo'llash orqali sifatli ta'lim berishga erishishida namoyon bo'ladi. Bu talabaga o'quv faolligi, ijodkorlik, o'z pedagogik mahorati va o'qituvchilik qobiliyati kurtaklarini ko'rsata bilishi, "hayot davomida o'qib-o'rganish" mezonida o'z-o'zini tarbiyalash va pedagogik mahoratini shakllantirishiga imkon beradi.

11. Talabaning didaktik qadriyatni egallaganligining asosiy ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

- 1) talabanining didaktik qadriyat tushunchasini bilishi va to'g'ri qo'llashi;
- 2) istiqbolda o'z fani doirasida didaktik qadriyatlardan foydalana bilishi;
- 3) didaktik qadriyatni yangi o'quv sharotiga moslab yangiliklar bilan boyita olishi (novatorlik darajasida).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Инсон Ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси – Т.: Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази, БМТнинг Ўзбекистон Республикасидаги Ваколатхонаси, 1998. – 48 бет
2. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiot strategiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60 son Farmoni
3. O‘zbekiston Respublikasining Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni, // Qonun hujjatlari, ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/212-son
4. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi O‘RQ 406-son Qonuni. 2016-yil 14-sentyabr
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son Farmoni. 2017 yil 7 fevral
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagogik ta’lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori . 2020 y. 27 fevral, PQ-4623-son.
7. O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. 2019 y. 8 oktyabr. PF-5847.
8. O‘zbekiston Respublika Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi 2017-2021 yillarda “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. - uza.uz/.../oliy-talim-tizimini-yanada-rivozhlantirish-chora-tadbirlari--21-04-2017.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq ta’limini rivojlan-tirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 12.05.2022 y., 07/22/241/0408-son

10. Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. – 488 б.

11. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2018. – 508 б.

12. Мирзиёев Ш.. “Марказий Осиё – жаҳон цивилизациялари чорраҳасида” халқаро форуми иштирокчиларига табрик нутқи. Хабар.uz, 15.09.2021.

13. Абдулла Авлоний. Танланган асарлар. 2 жилдлик. 1-жилд. Шеърлар, ибратлар. – Т.: Маънавият, 1998. -272 б.

14. Abdulla Avloniy Tanlangan asarlar.- Т: Ma’naviyat, 2006 у. -287 б.

15. А.Авлоний. Биринчи муаллим. Муаллими аввал. Дарслик.- Т.: Ильин тошбосмахонаси, 1913 й. - 44 б. (эски ўзб. ёзувида)

16. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. I жилд. Шеърлар, насрий асарлар, драмалар. – Т.: Маънавият, 2000. – 256 б.

17. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. II жилд. Илмий асарлар. - Т.: Маънавият, 2000. – 208 б.

18. Абдужалилова Ш. Абдурауф Фитратнинг оила тарбиясига оид қарашлари. 13.00.01. п.ф.н. илмий даражасини олиш учун ... дисс. Тошкент: 2004. – 148 б.

19. Абу Али Ибн Сино, Абу Али. Тиб қонунлари, (Уч жилдлик сайланма). (Тузувчилар: У. Каримов, Ҳ. Ҳикматуллаев). Ж . 1.- Т.; А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.— 304 б.

20. Абу Али Ибн Сино Мен англаган дунё. / Нашрга тайёрловчи, сўз боши ва изоҳлар муаллифи: Э.Очилов.. – Т.: Шарқ, 2012. – 272 б.

21. Абу Али Ибн Сино/ Фалсафий қиссалар. ”. Абдусодиқ Ирисов таржимаси – www.ziyouz.com кутубхонаси
22. Абу Лайс Самарқандий. Бўстонул орифийн (арабчадан таржима. Таржимонлар: Бекназар Муҳаммадшукур ва Масъудхон Маҳдихон). – Т.: Мовароуннаҳр, 2004. – 240 б.
23. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. – Таржимонлар Абдусодиқ Ирисов, Маҳкам Маҳмудов, Урфон Отажон. Масъул муҳаррирлар М.Хайруллаев, М.Жакбаров. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – 320 б.
24. Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар (арабчадан А.Расулов таржимаси. Изоҳлар муаллифи: И.Абдуллаев, И.Расулов. Масъул муҳаррирлар: И.Абдуллаев, О.Файзуллаев). Т.1. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар (Осор ал-боқия) – Т.: Фан, 1968. – 488 б.
25. Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар (арабчадан А.Расулов, Ю.Хакимжонов ва Ғ.Жалолов таржимаси. Муҳаррир: Ғ.Жалолов, А.Ирисов). Т.2. – Т.: Фан, 1965. – 538 б.
26. Абу Ҳомид Муҳаммад ал-Ғаззолий. Ихёу улуми-дин. Биринчи китоб. – Т.: Ёшлар матбуоти босмахонаси, 2003. – 231 б.
27. Абу Ҳомид Ғаззолий. Мукошафат-ул қулуб 1-китоб. (Қалблар кашфиёти) Тўлдирилган ва тўғриланган қайта нашр. – Т.: Янги аср авлоди, 2004. – 315 б.
28. Абу Ҳомид Ғаззолий. Тафаккур китоби. – Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2007. - 140 б.
29. Авесто. (А. Маҳкам таржимаси) –Т.: Шарқ нашриёти-матбаа концерни. 2001. -382 бет.
30. Авесто. Яшт китоби (М. Исҳоқов таржимаси) –Т.: Шарқ нашриёти- матбаа концерни. 2001. -127 б.

31. Авеста: “Видавдот” китоби (М.Исҳоқов таржимаси). – Т.: ТошДШИ нашриёти, 2007. – 100 б.
32. Авиценна. Книга знания: сборник. / Перевод Богоутдинова А., Диноршоев М., Марданов Т., Рахматуллаев Н. и др. – М.: ОЗОН РУ. , 1999. – с. 23-222 с.
33. Авлиёкулов Н.Х. Ўқитишнинг модули тизими ва технологияси амалий асослари: қўлланма. – Бухоро: Муаллиф, 2001. – 98 б.
34. Адолф В.А., Илина Н.Ф. Инновационная деятельность педагога в процессе его профессионального становления: монография. Красноярск, 2007. 204 с.
35. Айний С. Эсдаликлар. Т.: Ўзбекистон давлат нашриёти, 1953. – 310 б.
36. Ал-Бухорий, Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Исмоил. Ҳадис. 4 китоб. 1-к. Ал-Жомий ас-Саҳиҳ: (Ишонарли тўплам). Арабчадан З.Исмоил тарж. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1992. – 560 б.
37. Алексеев Л.В. Школьное обществознание: история, теория и проблемы методики обучения.- Нижневартонск, 2000. – 54 с.
38. Алишер Навоий. Махбуб-ул қулуб (Қалблар севгилиси). – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983. – 111 б.
39. Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр [таҳрир ҳайъати: А.Қаюмов ва б., Сўзбоши муаллифи А.Ҳайитметов; Масъул муҳаррир.: В.Раҳмонов]. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. – 352 б.
40. Алишер Навоий . Муншаот (Мактублар) . Изоҳли баён муаллифи, нашрга тайёрловчи Юсуф Турсунов. – Т.: Маънавият, 2001. – 152 б.
41. Алишер Навоий. Ҳикматлар. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси, 2006 й. – 224 б.

42. Алиев А.Д. Олий таълим муассасалари талабаларида маънавий қадриятларни ривожлантириш. 13.00.01. – Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий д-си... дисс. – Т.: 2020 й. – 134 б.

43. Алметов Н. Ҳозирги замон таълим технологиялари: ўқитувчилар учун қўлланма. – Шимкент, Алмати узлуксиз таълим университети, 2002. – 68 б. .

44. Амир Темур васияти. Рисола. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991. – 15 б.

45. Амир Темур ўғитлари.(тўплам). Тузувчилар: Б.Аҳмедов, А.Аминов. . – Т.: Наврўз, 1992.- 64 б.

46. Амир Темур - меценат науки и творчества-
<https://dunyo.info/ru/site/inner>.

47. Анбар Отин (1870-1906) - www.ziyouz.uz

48. Андреас Шляйхер. Жаҳон миқёсидаги таълим. XXI аср мактаб тизимини қандай барпо этмоқ керак? / Сўз боши Ш.Шерматов, Ҳ.Умарова; умумий таҳрир Д.Норбоева. – Т.: “Zamin-nashr” нашриёти, 2022. – 344 б.

49. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. - М.: Мысль, 2009. — 178 с.

50. Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2011. – 352 б.

51. Асадов Ю.М. Компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган таълим технологиялари. // Таълим-тарбия жараёнига замонавий педагогик ва ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш: муаммолар ва ечимлар” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференцияси тўплами. 2014 йил 26-26 апрел. – Тошкент 2014. – 264 б.

52. Аҳмад Даниш. Редкие события (Наводирул-вакое). В назидание детям о пользе ремесел и занятий. -
<https://www.google.com/url>

53. Аҳмад ибн Маҳмуд Бухорий. Тарихи муллозода (Бухоро мазорлари зикри), Абу Тоҳирхожа Самарқандий. Самария (Самарқанд мазорлари зикри) – Т.: Янги аср авлоди, 2009. – 207 б. – 159-б.
54. Аҳмедов Б.. Тарихдан сабоқлар. Т.: Ўқитувчи, 1994. – 430 б.
55. Аҳмедов Б. Ўзбекистон тарихи манбалари. – Т.: Ўқитувчи, 2001 й. – 351 б.
56. Беҳбудий М. Танланган асарлар.- Т.: Маънавият, 1997. - 232 б.
57. Блакар Р.М. О дидактической ценности вопросно-ответного изложения: часть из книг. Язык как инструмент социальной власти - с. 37-67. - <https://infopedia.su>
58. Большая Российская энциклопедия. Электронная. - <https://bigenc.ru/philosophy/text/2159042>.
59. Brackett M.A., Reyes, R., Rivers, M., Elbertson, N., & Salovey, P. (2011). Classroom emotional climate, Teacher affiliation, and student conduct. *Journal of Classroom Interaction*, 45(1), 27-36.
60. Булынин А.М. Эволюция ценностей высшего педагогического образования: историко-теоретический аспект. – 13.00.01. Дис. на соиск. уч степ. доктор пед. наук., Москва, 1998 г. – 333 с.
61. Буюк сиймолар, алломалар (Марказий Осиёдаги машхур мутафаккир ва донишмандлар). 2-китоб – 118 б.
62. Вамбери А. Бухоро ёҳуд Мовароуннаҳр тарихи. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. - 46 б.
63. Гаспринский. Ҳаёт ва мамот масаласи. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 2006. -318 б.
64. Деятельность педагога по формированию ценностных ориентаций учащихся. - <https://знанию.ru/пуб/224>

65. Дистервег, Адольф. Руководство к образованию немецких учителей. – <https://WWW.google.com/url>
66. Джураев Р.Х. Организационно-педагогические основы интенсификации системы профессиональной подготовки в учебных заведениях профессионального образования: Автореф. дисс. ... док.пед.наук. - СПб.: 1995. – 43 с.
67. Джуринский А.Н., Коджаспирова Г.М. Истории педагогики: Учеб. Посб. Для студентов педвузов. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
68. Долимов У. Жадид мактаблари: уларда она тили ва адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий ҳамда амалий асослари. Пед. фан. доктори ... дисс. –Т., 2008. – 302 б.
69. Дистервег, Адольф. Руководство к образованию немецких учителей. – <https://WWW.google.com/url>
70. Жалолиддин Румий. Ҳикматлар. – Т.: Ўзбекистон, 2013. – 246 б.
71. Жалолиддин Румий. Маънавий маснавий. Куллиёт. Биринчи жилд. Биринчи китоб (Таржима шарҳи билан). Таржимон Асқар Маҳкам, Шарҳ муаллифлари: Обиджон Пошшо, Карим Замоний, Асқар Маҳкам. Масъул муҳаррир Т. Маҳмудов.- Т.: Шарқ, 1999. – 368 б.
72. Jo‘rayev R., Inoyatova M. Tarbiya va ma’naviyat: tarix, tadrij, istiqbol. O‘quv qo‘llanma. – Т.: Nodirabegim nashriyoti, 2021 у. – 210 б.
73. Жўраева Н.О. Бағрикенглик – тарихий меросимиз. // Глобаллашув, модернизация ва толерантлик: муаммолар, ечимлар ва истиқболлар (тўплам) / ЎзР ФА И.М.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти, ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Бухоро озиқ-овқат ва енгил саноат технологияси ин-ти “Ижтимоий фанлар” кафедраси; масъул

муҳаррир Э.Р.Қодирова; таҳририят: Э.Р.Қодирова ва бошқ. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2009. -232 б.

74. Зайнобиддин Абдирашидов. Исмаил Гапсринский и Туркестан в начале XX века: связь – отношения – влияние. – Т.: Академнашр, 2011. – 375 с

75. Зеер Э.Ф. Психология профессий: учебное пособие. 3-е изд., перераб., доп. М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2005.- 336 с.

76. Зиёмуҳаммедов Б., Абдуллаева Ш. Педагогика. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2000. – 126 б.

77. Зиёев Ҳамид. Буюк Амир Темур салтанати ва унинг тақдири. – Т.: Маънавият, 2008. – 141б.

78. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. 2003. № 3. - С. 34-42.

79. Зунуннов А, Б.Тўхлиев, Х.Маъсудов Педагогика тарихи: академик лицей ва касб-хунар коллежлари учун дарслик. – Т.: Шарқ, 2002. – 192 б.

80. Зуннунов А., Маҳкамов У. Дидактика (Таълим назарияси): олий ўқув юртлари талабалари учун қўлланма - Т.: Шарқ, 2006. – 128 б.

81. Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-махдур фи навоиб Таймур. (Амир Темур тарихи). -Т.: Мехнат, 2-китоб. 1992.-191 б.

82. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. История педагогики и образования: Учебник для магистрантов. – Т.: Изд-во “Fan va texnologiya”, 2008 . – 240 с.

83. Ибрат, Сиддикий-Ажзий, Сўфизода. Танланган асарлар. – Т.: Маънавият, 1999. – 229 б.

84. Иброҳимов Н. Ибн Ботутта ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати. – Т.: Шарқ баёзи, 1993. – 123 б.

85. Иноятова М. Алифбе дарсликларининг тарихий тараққиёт босқичлари ва дидактик асослари. 13.00.01. – Педагогика фанлари бўйича п.ф.н. илмий д-си... дисс. – Т.: 2006. – 186 б.

86. Иноятова М.Э. Таълимий-дидактик қадриятларни аниқлаш ва педагогик амалиётга татбиқ этиш. - Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2010. – 156 б.

87. Исмоилбек Гаспринский. Ҳаёт ва маъмот масаласи. – Т.: Маънавият, 2006. – 318 б.

88. История Образования и педагогической мысли за рубежом и в России. Учеб. пособия для студентов высш. пед. заведений. / Под ред. З.И.Васильевой. – М.: Академия, 2001. – 416 с.

89. Исҳоқхон Иброт. Танланган асарлар. Масъул муҳаррир: Бегали Қосимов. – Т.: Маънавият, 2005. – 200 б

90. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун қўлланма). – Т.: Истеъдод, 2008. – 180 б.

91. Казанов Х.М. О главных ценностях. Нальчик, 1991. 300 с.

92. Кайковус. Қобуснома. – Т.: Ўқитувчи, 1994., 127 б.

93. Каменских А.В., Каменских Д.В. Сравнительный анализ трех основных дидактических концепций в образовательном процессе. // ж. Молодой учёный. -2021. - №18 (360). – с. 335-336.

94. Каско Ж.А. Дидактическая компетентность будущего учителя как основной компонент профессиональной компетентности. Электронный ресурс. Под редакцией Т. И. Шукшиной. - Саранск, Издательство: Мордовский

государственный педагогический институт имени М.Е. Евсевьева, 2018.

95. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. В 2-х томах. Т.1. – М.: Педагогика, 1982. – 656 с.

96. Коменский о работе учителя. - <https://www.google.com/url>

97. Кошифий Ҳусайн Воиз. Ахлоқи муҳсиний (“Яхши хулқлар”. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010. – 664 б.

98. Кравченко А.И. Социология. Деловая книга – Екатеринбург: “Логос”, 1999- 168 с.

99. Купчинская М.А., Юдалевич Н.В. Клиповое мышление как феномен современного общества // Бизнес-образование в экономике знаний. - 2019. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klipovoemyshlenie-kak-fenomen-sovremennogo-obschestva>

100. Львов Л.В. Психолого-дидактический механизм формирования профессиональной компетентности // Вестник ФГОУ ВПО МГАУ № 6/2'2008. – С. 138-143

101. Мавлоно Жалолиддин Румий. Най ноласи. Ҳикматлар. Насрий матн муаллифи Хайрулло Қосим. – Т.: Юрист-медиа маркази, 2011. – 119 б.

102. Мавлонова Р., Тўраева О., Холикбердиев К. Педагогика. Дарслик. олий ўқув юртларининг бошланғич таълим методикаси факультетларининг талабалари, педагогика лицейлари ва коллежларининг ўқувчилари учун. - Т.Ўқитувчи, 2001. – 512 б.

103. Макарова Т.В. Дидактические ценности игры. - <https://nsportal.ru>

104. Мардонов Ш.Қ. Янги таълимий қадриятлар асосида педагог кадрларни тайёрлаш ва малакасини ошириш. – Т.: Фан, 2006. – 232 б.

105. Mardonov, B..Xodjayev,A. Almamatov . O'qituvchilar malakasini oshirishning innovatsion-qadriyatli yo'nalishlari: strategiya, taktika, va kafolatlangan natija.//T:T.N.Qori Niyoziy nomidagi O'zPFITi, 2014y. – 84 b.

106. Марказий Осиё маданиятига Рус ва дунё маданиятининг таъсири- <https://elib.buxdu.uz>

107. “Марғилон шаҳри ўтмиши, бугуни ва эртаси” мавзусидаги республика илмий семинари материаллари. - Фарғона давлат университети, Марғилон шаҳар ҳокимлиги, “Экосан” халқаро ташкилотининг вилоят филиали, Фарғона давлат политехника институти, Қўқон давлат педагогика институти, Вилоят фан ва техника маркази, вилоят оила маркази. / Ў.Эшонбобоев, Т.Усмонов, .О.Эргашев, Ф.Юлдашев – ФарДУ. Марғилон уламолар шаҳри - Фарғона - 2007. - 192 б.

108. Маттиева З. Ўрта Осиёда аёллар таълими. - uz/main/resources/ebooks/m_matni/1.doc.

109. Маҳмудхўжа Бехбудий. Танланган асарлар. Тузатилган ва тўлдирилган 3-нашри . – Т.: Маънавият, 2006. – 280 б.

110. Махмутова Г.И. Олий педагогик таълим тизимида талабаларни маънавий шакллантиришнинг ижтимоий педагогик хусусиятлари: Педагогика фанлари номзоди. ... дисс. – Т.: 2004. – 179 б.

111. Мирзо Олим Ҳожи. Тарихи Туркистон. – Т.: Янги аср авлоди, 2006. – 241 б.

112. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развитие учителя: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: академия, 2004. – с.76

113. Mora Jose-Gines: “Editorial”. In: European Journal of education, vol.42,2007,no.1,pp-7-10
114. Мунаввар Қори ибн Абдушидхон. Адиби аввал. Дарслик. Биринчи табоқ.. – Т.: Ғулом Ҳасан Орифжонов тошбосмахонаси, 1917.- 43 б.(эски ўзб. ёзувида)
115. Мунаввар Қори Абдурашидхонов. Танланган асарлар. Т.: Маънавият, 2003. -304 б.
116. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. Т.: Ўқитувчи, 1996. -190 б.
117. Муҳамедов Г.И. ва б. Педагогик таълим узвийлиги таъминлашнинг илмий-педагогик муаммолари. - <https://cyberleninka.ru>
118. Мўминов И. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли. -Т.: Фан, 1993.- 56 б.
119. Мўғул босқини ва унинг оқибатлари- -e-tarix.uz
120. Назаров Қ. Аксиология. Қадриятлар фалсафаси. – Т.: Ўзбекистон Файласуфлари Миллий жамияти, 2004. – 196 б.
121. Нажмиддин Кубро рубоийлари. – www.ziyouz.com кутубхонаси
122. Окон В. Введения в общую дидактику. – М.: Высшая школа, 1990. – 381 с.
123. Ортиқов Н. Миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида ўқувчи шахсини ахлоқий шакллантириш: Педагогика фанлари доктори. ... дисс. – Т.: 2000. – 298 б.
124. Педагогик атамалар луғати: тузувчи-муаллифлар- Р.Жўраев, Ў.Толипов, Х.Тўрақулов, Р.Сафарова, М.Иноятова, М.Диванова. – Т. Фан, - 1998. – 198 б.
125. Педагогика тарихидан хрестоматия: Педагогика олий ўқув юрти талабалари учун ўқув қўлланма/ тузувчи-муаллиф: О.Ҳасанбоева. – Т.: Ўқитувчи, 1993. – 206 б.

126. Педагогика фани концепцияси // Халқ таълими, №5, 2004. -8-33-б.

127. Педагогика. Энциклопедия/ Масъул муҳаррир Р.Сафарова. I жилд(А-Ё) “Ўзбекистон миллий энциклопедияси Да влат нашриёти.Т:2015.

128. Педагогика. Энциклопедия. - Масъул муҳаррир Р.Ғ. Сафарова,Р.Ҳ.Жўраев. II жилд.-Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти: Тошкент- 2017 йил. - 385- б.

129. Равен ДЖ. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие, и реализация/пер с англ. – М.:” Когито - Центр”, 2002. – 396 с. – с 43.

130. Равкин З.И. Образование: Идеалы и ценности – М.: 1995. - 485 с.

131. Радий Фиш. Жалолиддин Румий. Тарихий-биографик роман./ Русчадан Жамол Камол таржимаси. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1986 й. -- 270 б.

132.Раҳимий Ш. Совға. Расмли алифбо.- Т.: Туркистон, 1921. - 40 б. (араб ёзувида)

133.Раҳимий Ш.Савод алифбеси учун метод китоби. – Тошкент-Самарақанд, Ўзнашр, 1929.- 43 б.

134.Раҳимий Ш. Ўзбек маорифининг ўтганда ва ҳозирги аҳволи / Али Ҳайдар Мирзақул томонидан нашрга тайёрланган // Бошланғич таълим ж. - 1995.-№ 1-2; №3- 4.-16-18 б. - 33-35- б.

135. Рашид-ад-дин Фазлуллоҳ. Джами ат-таворих. Сборник летописей. Т.1., кн.1. – М-Л., 1952. –206 с.

136. Рискулова К.Д. Бўлажак инглиз тили ўқитувчилари социолонгвистик компетентлигини шакллантириш тизими: Автореф. Дисс.... пед. фан.док. – Т., 2017.- 62 б.

137. Ричардсон Г. Образование для свободы: Проект школьного человецентрированного направления . – М.:

Российский государственный гуманитарный университет, 1997. – 211 с.

138. Розиков О.Р., Оғаев С.Ю., Маҳмудова М.М., Адизов Б.Р. Дидактика.- Т.: “Фан” нашриёти, 1997 й. – 340 б.

139. Rokeach M. The role of values in public opinion research// The public opinion quarterly. Vol.32.No.4.- P 547-559.

140. Руи Гонсалес де Клавихо. Самарқандга – Амир Темур саройига саёҳат кундалиги. Масъул муҳаррир Муҳаммад Али; тарж, О.Тоғаев – Т.: O‘zbekiston, 2010. – 264 б.

141. Рустамбек ибн Юсуфбек ҳожи. Таълими аввал. – Т.: Ғулом Ҳасан Орифжонов тошбосмахонаси, 1914. -44 б. (эски ўзб. ёзувида)

142. Рўзалиев Б. Имом ал-Бухорий илмий меросининг ҳадисшуносликда тутган ўрни.- <https://www.google.com>.

143. Садриддин Айний Эсдаликлар. Т.: Ўзбекистон давлат нашриёти, 1953. – 310 б.

144. Саидрасул Саидазизий. Устоди аввал. – Т.: Ғулом Ҳасан Орифжонов тошбосмахонаси , 1907 й. – 47 б. (эски ўзб. ёзувида)

145. Саййид Муҳаммад Хотамий. Ислом тафаккури тарихидан. Форс тилидан И.Қодирзода таржимаси. Т.: “Минҳож” нашр., 2003.— 288 б.

146. Сафий, Фаҳруддин Али. Рашахоту айнил ҳаёт. Обиҳаёт томчилари: Тарихий-маърифий асар / Таржимон: Домла Худойберган ибн Бекмуҳаммад (19 аср). Нашрга тайёрловчилар: Маҳмуд Ҳасаний, Баҳриддин Узоқ. – Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 2004. - 536 б.- 184-б.

147. Саъдий Шерозий. Гулистон. Форсчадан шеърларни Ғ.Ғулом билан Шоислом Шомухамедов, насрий матнларни

Рустам Комилов таржима қилган. – Т. Ғ.Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968. – 181 б.

148. Сафарова Р., Мусаев У., Иноятова М., Мусаев Ж., Акрамова Г., Нуржанова Р., Бақоева Л., Юсупова Ф., Мирзаева М., Ҳасанова Г., Неъматов Ш., Маъмуров Б., Маҳмудова Д. Умумий ўрта таълим мазмунини модернизациялашнинг дидактик параметрлари. - Т.: Фан, 2008. – 228 б.

149. Сафарова Р, Иноятова М. Алифбе. – Т.: Маънавият, 2003-2021 йиллар. – 80 б.

150. Селевко Г.К.. Современные образовательные технологии: учебное пособие для педагогических ВУЗов и институтов повышения квалификации. – М.: «Народное образование», 1998. – 603 с.

151. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб (Қадимги даврлар ва ўрта асрлар маданий алоқалари). Монография - Т.: Ўзбекистон, 1997. – 415 б.

152. Сўфи Оллоёр. Саботул ожизийн: муҳаррир: Аъзам Ўктам; нашрга тайёрловчи: Рашид Зоҳид. –Т.: “Чўлпон”, 1991. – 121 б.

153. Temirova N.E. Talaba yoshlarning ma'naviy shakllanishida milliy va umuminsoniy qadriyatlar dialektikasi. 09.00.01. Falsafa fanlari nomzodi ... diss....- T: 2007. - 150 b.

154. Taylanova Sh.Z. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarida qadriyatlar tizimini rivojlantirish texnologiyasini takomillashtirish. 13.00.01.- Samarqand: 2019 yil. Pedagogika fanlari falsafa doktori ilmiy d-si.... diss.- 254 b.

155. Тайланова Ш.З. Талабаларда қадриятли тасаввурлар тизимини шакллантириш йўналишлари. Услубий қўлланма. – Тошкент: “Фан ва технология” нашриёти, 2011. – 56 б.

156. Турсунов И.Й., У.Нишоналиев. Дидактика курси. Дарслик. Т.: Ўқитувчи, 1997. – 232 б.

157. Умронходжаав А. Чизмачилик ўқитишда проблемали вазият яратиш.: “Таълим жараёнини такомиллаштириш (иш тажрибасидан). Т: Т.Н Қори Ниёзий номидаги ЎзПФТИ, 1978. – 92 б.

158. Умумий педагогика” фанидан силлабус (ишчи дастур). Барча бакалаврият таълим йўналишлари учун. -ТДПУ. 2021.

159. Фалсафа қомусий луғат (қисқача изоҳли луғат). – Т.: Шарқ, 2004. – 372 б.

160. Фахруддин Али Сафий. “Рашаҳот” (Оби-ҳаёт томчилари): таърихий-маърифий асар(Тадбил ва сўнгсўз муаллифи М.Ҳасаний; луғат, сўнгсўз муаллифи ва масъул муҳаррир Б.Умрзоқ). – Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 2003. – 536 б.

161. Fiki Khoirul Mala¹, Agus Rifai, Imam Sujoko, Ahmad Fudhaili, Hamka Hasan, Amany Lubis.- The Development of Sharh} al-Hadi>th and Its Impact on the Understanding of Hadith in Andalusia; (interpretation of the meaning of aqiqah and equality of men and women). Syarif Hidayatullah State Islamic University of Jakarta, Indonesia: Conference dates 20th–21st Oct 2020.

162. Фитрат. Нажот йўли (Раҳбари нажот); Масъул муҳаррир З.Чориев, тарж. Ш.Воҳидоа. – Т.: Шарқ, 2001. - 176 б.

163. Hall, G. Exploring values in English language teaching: teacher beliefs, reflection and practice. The Teacher Trainer Journal, 24(2), 2010., 13-16.

164. Halstead, J.M., Taylor, M. J. (Eds) Values in Education and Education in Values (London, Falmer). 1996

165. Hans-Georg Gadamer. Im Gespräch, hrsg. Von C Dutt. Heidelberg, 1993. - с.66

166. Ҳасан Али. Тил очқич. Дарслик. – Бухоро, Бехбудий тошбосмахонаси, 1922. - 205 б. (эски ўзб. ёзувида)

167. Ҳасанбоева О., Ҳасанбоев Ж., Ҳомидов Ҳ. Педагогика тарихи. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 2003. – 248 б.
168. Ҳомидов Ҳ. “Авесто” файзлари. – Т.: А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2001. – 95 б.
169. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. / Darslik. – Navoiy nomidagi O`zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005. – 304 b.
170. Ҳошимхонов Мўмин. Машраби мўътабар ўзум. Иккинчи китоб. Машраб ва Мовароуннаҳрда ижтимоий таназзулнинг социологик таҳлили (XVII-XVIII асрлар). – Т.: А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – 203 б.
171. Choriyev Anvar. Inson falsafasi. Toshkent: O`zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007- B. 156.
172. Cyrus Ali Zargar. The Ten Principles: Theoretical Implications of Volitional Death in Najm al-Din Kubra's al-Usul al-Ashara (A Study and Translation) Augustana College, 2013 Hartford Seminary. Published by Blackwell Publishing Ltd., 9600 Garsington Road, Oxford, OX4 2DQ, UK and 350 Main Street, Malden, MA 02148 USA. DOI: 10.1111/j.1478-1913.2012.01420.x
173. Шайх Нажмиддин Кубро. Тасаввуфий ҳаёт. – Т.: Мовароунаҳр, 2004. - 263 б.
174. Шиянов Е.Н. Теоретические основы гуманизации педагоги-ческого образования: Автореф. дисс. ... д-ра пед. наук / Моск. пед. гос. ун-т. – М., 1991. – 33 б.
175. Шмигирилова И.Б. Дидактическая ценность задачи и пути её повышения // ж. Наука и школа. – 2018. – № 6. – с. 130-132.
176. Эгамбердиева Н.М. Талабаларни шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш технологияси. – Тошкент: “Фан ва технология” нашриёти, 2009. – 56 б.

177. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (Саодатга бошловчи билим) /Ҳозирги ўзбек тилида баён қилувчи ва сўз боши муаллифи Боқижон Тўхлиев. – Т.: Юлдузча, 1990. – 192 б.

178. Ўрта Осиёда педагогик фикр тараққиётидан лавҳалар / Тузувчи- муҳаррирлар: А.Зуннунов, М.Ҳайруллаев, Н.Ҳотамов, Д.Шодиев. – Т.: “Фан”, 1996. – 351 б.

179. Ўғузнама / нашга тайёрловчи Бахтиёр Исабек. – Т.: Ўзбекистон нашриёти, 2007. – 40 б.

180. Қиличева К. Талабаларни маънавий-ахлоқий камол топтиришда тасаввуф илмидан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитлари. – Т.: Фан, 2007. – 190 б.

181. Қосимов Б. Миллий уйғониш. - Т.: Маънавият, 2002. – 397 б.

182. Қосимова Д.Х. Ўқувчиларда маънавий қадриятларни эгаллаш эҳтиёжини шакллантириш технологияси.- 13.00.02 Пед-ка фанлари бўйича фалсафа док-ри илмий даражасини олиш учун... Наманган: 2019. 148 б. (иловалари билан) - 174 б.

183. Қуръони Карим. Ўзбекча изоҳли таржима. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. – Т.: Шарқ нашриёт матбаа концерни, 1992. – 493 б.

184. Қуронов М. Ўзбекистон умумий ўрта таълим мактабларида миллий тарбиянинг илмий-педагогик асослари: педагогика фанлари доктори. ... дисс. – Т., 1998. – 316 б.

185. Қуронов М. Истиқлол ва тараққиёт йўлининг педагогик кафолатлари // Халқ таълими, 1993, № 4-5. -4-7-б.

186. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг “Саодатга бошловчи билим”. Ҳозирги ўзбек тилида баён қилувчи ва сўзбоши муаллифи Б. Тўхлиев. – Т.: Юлдузча нашриёти, 1990. – 192 б.

187. Юлдашева Д. “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” талаблари асосида таълим мақсадини белгилашнинг дидактик

асослари. Пед. фан. номзоди ил. Даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Бухоро, 2007.- 153 б.

188. Ходжаев Б. Умумий педагогика. Дарслик. – Т.: Sano-standart нашриёти, 2017. – 416 б.

189. Хожа Убайдуллоҳ Ахрор. Табаррук рисоалар. /Нашрга тайёрловчилар: Маҳмуд Ҳасаний, Баҳриддин Умрзоқ, Ҳамидуллоҳ Амин. – Т.Адолат, 2004. - 385 б.

190. Хондамир. Макоримул ахлоқ. Т.: ЎзССР фанлар академияси нашриёти, 1948 йил – 185 б.

191. Худайкулов А. Просветительская деятельность джадидов Туркестана (конец XIX - начало XX в.): Автореф... канд. ист. наук. – Т., 2005. - 24 с.

192. Хуторский А.В. Современная дидактика. – СПб Питер, 2001. – 536 с.

193. <https://tafakkur.net/yongoq-chistoni/jahon-otin-uvaysiuz>

194. <https://www.kostyor.ru/archives/9-13/museum.html>

195. <https://www.google.com/url>

MUNDARIJA

I BO‘LIM. DIDAKTIK QADRIYATLARDAN PEDAGOGIK JARAYONDA FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI

- 1.1. Didaktik qadriyatlardan o‘quv-pedagogik jarayonlarda foydalanish ijtimoiy pedagogik muammo sifatida.....3
- 1.2. Pedagogik qadriyatlardan ta’lim jarayonida foydalanishga oid tarixiy hamda xorijiy tajribalar.....6
- 1.3. Didaktik qadriyatlarning mazmuni va pedagogik ahamiyati.....27

II BO‘LIM. OLIY PEDAGOGIK TA’LIM JARAYONIDA DIDAKTIK QADRIYATLARDAN FOYDALANISH TIZIMI

- 2.1. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan qadriyatlar va ularni tanlash hamda tasniflash prinsiplari.....72
- 2.2. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy-pedagogik va tayanch kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik qadriyatlar.....88
- XULOSA.....111
- Foydalanilgan adabiyotlar.....115

Qaydlar uchun

[illegible]

JALILOVA NILUFAR TOXIR QIZI

**DIDAKTIK QADRIYATLARDAN
PEDAGOGIK JARAYONLARDA
FOYDALANISH**

Metodik qo‘llanma

Nashr etishda qatnashganlar:

B.Rustamov, G.Raxmatullayeva, Sh.Meyliyev, J. Rahmatullayev, R. Xidraliyev

4946

“Science and innovation” MCHJ

Litsenziya №:285829 27.05.2024

Bosmaxonaga berildi: 02.08.2024. Bosishga ruxsat etildi: 09.08.2024.

Bichimi 60x84 1/16. Times New Roman garniturası. Ofset bosma.

Shartli bosma taboq: 8.02. Adadi 300 nusxa. 39– raqamli buyurtma.

Manzil: 100155, Toshkent shahri, Sergeli tumani, Quruvchi dahasi, 22/43.

www.scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654